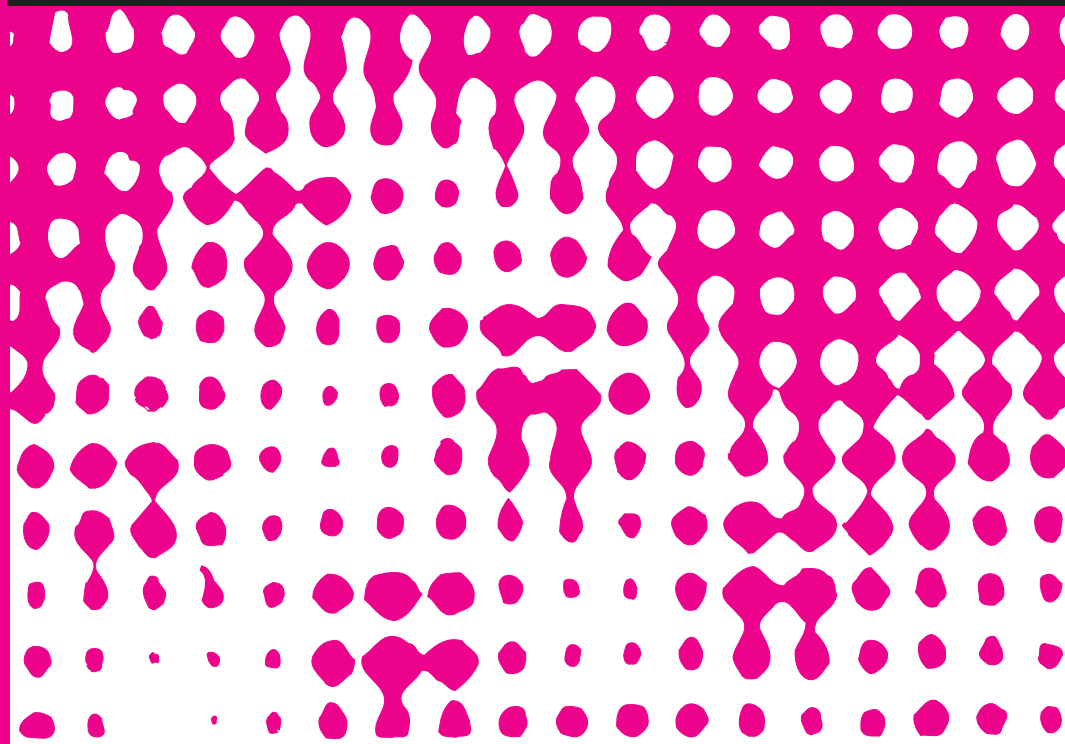

* DEMO 2010 GRAFIE 4

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Iva Ritschelová: Úvodník ● Pavel Koudelka – Michala Lustigová: Užití víceúrovňových a víceprocesových modelů v demografii ● Jana Gobyová: Trendy pracovní neschopnosti v České republice od počátku 90. let ● XL. konference České demografické společnosti „Dvacet let sociodemografické transformace“, Brno, 27. – 28. května 2010

ŠČÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE ● LEGISLATIVA

obsah

ČLÁNKY

<i>Iva Ritschelová</i> : Úvodník	234
<i>Pavel Koudelka – Michala Lustigová</i> : Užití víceúrovňových a víceprocesových modelů v demografii	235
<i>Jana Gobyová</i> : Trendy pracovní neschopnosti v České republice od počátku 90. let	249
XL. konference České demografické společnosti „Dvacet let sociodemografické transformace“, Brno, 27. – 28. května 2010	
<i>Tomáš Kučera</i> : Úvod	261
Pozdravné slovo čestného předsedy České demografické společnosti Zdeňka Pavlíka	262
<i>Ladislav Rabušic</i> : Subjektivní blaho, plodnost, úmrtnost a subjektivní zdravotní stav v České republice v letech 1991–2008	263
<i>Jitka Rychtaříková</i> : Hlavní změny reprodukce obyvatelstva České republiky	263
<i>Jitka Langhamrová – Tomáš Fiala</i> : Vývoj lidských zdrojů v zemích Evropské unie	263
<i>Jiřina Kocourková</i> : Populační politika	263
<i>Kryštof Zeman</i> : Dvacet let nízké plodnosti ve střední Evropě z pohledu alternativních ukazatelů plodnosti a vlivu na kohortní plodnost	263
<i>Luděk Šídlo – Klára Tesárková</i> : Změny v úrovni úmrtnosti v kontextu vnějších vlivů ve vybraných postkomunistických zemích během období transformace	264
<i>Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová</i> : Změny demografického vývoje a struktury obyvatelstva od roku 1989 v České republice	264
<i>Boris Burcin – Tomáš Kučera</i> : Perspektivy populačního vývoje České republiky v období transformace společnosti (1992–2010)	264
<i>Branislav Bleha</i> : Česká a slovenská populácia nebyť novembra 89. Pokus o demografickú postdikciu	264
<i>Anna Štátná</i> : Změny reprodukčních vzorců a individuální souvislosti rodičovství	265
<i>Lea Nedomová – Petr Doucek</i> : Znalosti a dovednosti v oblasti ICT v České republice aneb jsou ICT opravdu pro všechny?	265
<i>Martina Štípková</i> : Vývoj socioekonomických nerovností ve zdraví novorozenců 1990–2007	265
<i>Dagmar Bartoňová – Ondřej Nývlt</i> : Rodinné domácnosti na trhu práce: vývoj ekonomické aktivity matek a otců z hlediska věku dětí	266
<i>Martin Holub</i> : Alternativní formy podpory rodin s dětmi v důchodových systémech	266

CONTENS

ARTICLES

<i>Iva Ritschelová</i> : Editorial	234
<i>Pavel Koudelka – Michala Lustigová</i> : The Use of Multilevel and Multiprocess Models in Demography	235
<i>Jana Gobyová</i> : Trends in Work Disability in the Czech Republic since the Start of the 1990s	249
40th Conference of the Czech Demographic Society “Twenty Years of Socio-demographic Transformation”, Brno, 27 – 28 May 2010	261

POPULATION CENSUS

<i>Lenka Šigutová</i> : The Legislative Framework for the Transfer of the Results of the Census 2011 to Eurostat	271
---	-----

BOOK REVIEWS

Life of the Rural Population of Southern Bohemia before and after the Thirty Years' War (<i>Petra Berrová</i>)	273
Life and Society in One Moravian-Ostravan Mining Colony (<i>Petra Berrová</i>)	273
Childlessness and the Childless in Contemporary Czech Society (<i>Anna Štátná</i>)	274

REPORT – DIGEST – BIBLIOGRAPHY – LEGISLATION

© Český statistický úřad 2010

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Západní 9, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., Ing. Josef Škrabal.

Časopis vychází čtyřikrát ročně, jeho plné znění za roky 2004–2008 je uveřejněno na internetu na:
<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/demografie>

Rokem 2007 Český statistický úřad vydává v angličtině elektronickou verzi **Czech Demography**, 2007, Vol. 1 dostupnou z: http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/czech_demography_2007_vol_1; http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/czech_demography_2008_vol_2. Obsahem je výběr nejlepších článků, recenzí a přehledů z **Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje** z předešlého roku.

Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834,
e-mail: vera.hruskova@czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Západní 9, Praha 6, tel./fax: 233 344 174, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 58 Kč, roční předplatné včetně poštovného je 310 Kč.

Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 4/2010, ročník 52. Rukopis předán tiskárně 26. 10. 2010. Toto číslo vyšlo v lednu 2011.

<i>Jana Vobecká</i> : Kam se Češi stěhují? Sociální a demografické charakteristiky rezidenční migrace	266
<i>Vladimír Hulík</i> : Vývoj vzdělávací soustavy po roce 1989 a jeho dopady na vzdělanostní strukturu obyvatelstva	266
<i>Pavčina Štástnová</i> : Zisky ze vzdělání se zřetelem na trh práce	267
<i>Michaela Kleňhová</i> : Terciární vzdělávání ve 20leté retrospektivě	267
<i>Jakub Fischer – Petr Mazouch</i> : Jaké je postavení studentů vysokých škol po dvaceti letech transformace vysokého školství?	267
<i>Jaroslav Dufek – Bohumil Minařík – Jana Borůvková</i> : Disparita a hodnocení krajů České republiky podle indikátorů demografického vývoje	267
<i>Kamila Svobodová</i> : Demografické stárnutí a životní podmínky seniorů v České republice	268
<i>Jana Borůvková – Bohumil Minařík – Jaroslav Dufek</i> : Návrh indexu lidského rozvoje pro regiony ČR	268
<i>Slavomír Bucher</i> : Demografické stárnutí z pohledu závislosti produktivnej populácie na Slovensku a v EU	268
<i>Eva Kačerová</i> : Cizinci v krajích České republiky	268
<i>Michaela Vojtková</i> : Výzkumy zaměřené na cizince v České republice po roce 1989	269
<i>Štěpán Moravec</i> : Vývoj demografických poměrů v česko-německém příhraničí v období transformace	269
<i>Markéta Arltová – Jana Langhamrová</i> : Střední délka života v České republice z pohledu dlouhodobých časových řad	269
SČÍTÁNÍ LIDU	
<i>Lenka Šigutová</i> : Legislativní rámec předávání výsledků SLDB 2011 Eurostatu	271
RECENZE	
Život jihočeského venkovského obyvatelstva před a po třicetileté válce (<i>Petra Berrová</i>)	273
Společnost a život jedné moravsko-ostravské hornické kolonie (<i>Petra Berrová</i>)	273
O bezdětnosti a bezdětných v soudobé české společnosti (<i>Anna Štátná</i>)	274
ZPRÁVY	
Z České demografické společnosti – RNDr. Pavel Čtrnáct šedesátiletý – Ron Lesthaeghe v Praze – Soutěž „Obec přátelská rodině“ – 14. pražské gerontologické dny–Stárnout je normální – Minisčítání odstartovalo 1. října 2010	276
PŘEHLEDY	
Vývoj zájmu o studium na vysokých školách se zaměřením na odloženou poptávku (<i>Jitka Konrádová</i>)	282
BIBLIOGRAFIE	294
LEGISLATIVA	
Nový zákon o nemocenském pojištění v České republice (<i>Vojtěch Krebs</i>)	298

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

Demografie je recenzovaný odborný časopis.

Vážení čtenáři,

máte v rukou poslední číslo letošního ročníku našeho odborného časopisu Demografie. Začal vycházet jako periodikum (tehdy Státního úřadu statistického) již v roce 1959 a spolu také se startujícím maďarským časopisem Demográfia (založ. 1958) byl prvním periodikem tohoto typu v tehdejších zemích socialistického bloku. Časopis po celou dobu své existence slouží jako platforma pro zveřejňování analýz demografického vývoje jak v ČR, tak v zahraničí. Pozornost je věnována také otázkám metodologickým včetně problematiky šetření a využívání matematických metod.

Z hlediska historie tohoto periodika je to číslo významné, protože uzavírá jednu svoji další vývojovou etapu. Za padesát let existence prošel časopis řadou změn vyvolaných požadavky uživatelů, samotnými tvůrci či tlaky okolí. Jako jediný odborný časopis s demografickým zaměřením u nás si vydobyl významné postavení a roli mezi především českými a slovenskými demografy. Převážně národní dosah časopisu je však v současném světě spíše limitujícím faktorem, který omezuje pluralitu představovaných názorů, prodlužuje čas potřebný k přijetí inovativních myšlenek a redukuje možnosti profesionální sebe prezentace publikujících odborníků.

Je načase provést změny, které posunou časopis dopředu, posílí jeho význam, zvýší odbornou a vědeckou prestiž, ale i komfort čtenáře. Proto chce redakční rada od příštího roku realizovat řadu obsahových i formálních zlepšení. Již v prvním čísle roku 2011 zaznamenáte změny, kterými chceme časopis přiblížit širšímu okruhu čtenářů. Periodikum zásadně změní svoji grafickou podobu, stane se přitažlivějším, komfortnějším a vizuálně příjemnějším pro čtenáře. Také se zvýší počet stránek a díky změně koncepce anglické mutace se rozšíří i okruh přispěvatelů a čtenářů po celém světě.

Ročník 2011 časopisu Demografie bude do určité míry specifický i v souvislosti s realizací projektu desetiletí Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB), které bude uskutečněno v březnu příštího roku. Problematice cenzů je na stránkách Demografie tradičně věnována zcela zvláštní pozornost, proto i tentokrát bude odborná čtenářská obec seznamována s četnými faktografickými výsledky a potenciální přispěvatelé budou moci čerpat z obsahu získaných databází.

Závěrem mi dovoluji, abych poděkovala všem pracovníkům ČSÚ i členům redakční rady za práci, kterou odvedli v roce 2010. Jejich zásluhou časopis vychází.

Všem čtenářům i těm, kteří jsou jakkoliv s časopisem spojeni, pak přeji do nového roku 2011 hodně zdraví, štěstí a spokojenosti.

Iva Ritschelová, předsedkyně Českého statistického úřadu

UŽITÍ VÍCEÚROVNŮVÝCH A VÍCEPROCESOVÝCH MODELŮ V DEMOGRAFII

PAVEL KOUDELKA – MICHALA LUSTIGOVÁ

The Use of Multilevel and Multiprocess Models in Demography

The objective of this article is to briefly describe the possible uses of multilevel and multiprocess models, currently frequently used abroad, on concrete examples in demography. It focuses in detail on the phenomenon of selectivity and the problem of unobserved heterogeneity and points to how they could possibly be taken into account in the models of survival analysis and specifically in the log-linear proportional hazards model.

Keywords: multilevel modelling, multiprocess modelling, unobserved heterogeneity, survival analysis, log-linear proportional hazards model, selectivity

Demografie, 2010, 52: 235–248

Tradiční přístup

Demografický výzkum ve svých tradičních základech vycházel z agregovaných dat, která byla k dispozici z cenzů a z údajů běžné evidence. Tomu odpovídaly i metody statistického zpracování dat a další rozvoj byl dlouhou dobu také omezen možnostmi výpočetní techniky. Tradiční přístup však s sebou přináší řadu nepřesností. Opomíjí mimo jiné individuální charakteristiky jedinců a může způsobovat tzv. **ekologickou chybu** (ecological fallacy). Závěry plynoucí z agregovaných dat totiž mohou být zkresleny, jak popisuje například *Rychtaříková* (2008). Už v roce 1899 poukázal na takový typ chyby významný britský statistik *Karl Pearson* (1899). Dnes je často označován jako *Simpsonův paradox* podle dalšího britského statistika *E. H. Simpsona*, který tento efekt podrobněji popsal v padesátých letech (*Simpson*, 1951).

Obecně se jedná o problém tzv. „třetí“ (matoucí, rušivé) proměnné. Ta může ovlivnit interpretaci vztahu původních proměnných. Nejčastěji si na interpretaci výsledků musíme dát pozor v sociálních a lékařských vědách. Jako příklad uveďme situaci, která se odehrála v roce 1973 na Univerzitě v Berkeley: celkové výsledky přijímacího řízení ukazovaly, že úspěšnost mužů byla vyšší (44%), v porovnání s 35% úspěšností u žen. V důsledku pak byla univerzita obviněna ze zaujatosti vůči ženám. Při detailnějším pohledu na úspěšnost přijetí mužů a žen na jednotlivá oddělení se však ukázalo, že ve většině případů byly naopak úspěšnější ženy. Jak je to možné? Ženy se totiž hlásily především na obory, kde bylo přijímáno celkově jen minimum uchazečů (např. angličtina), naopak muži spíše na obory, kde byl poměr přijímaných vyšší (např. chemie). Výsledkem bylo, že celková statistika hovořila ve prospěch mužů. Podrobnější popis je možné najít v *Bickel et al.* (1975).

Tento i mnohé další příklady z praxe ukazují, že z agregovaných dat nelze jednoduše vyvozovat závěry pro chování jedinců. Při slučování více menších souborů do jednoho musíme být opatrní. Závěr plynoucí z většího množství dat tak může být opakem závěrů z jednotlivých souborů, jak upozorňuje například *Hendl*, (2009: 339–344). Paradox je právě v tom, že větší množství dat nám nemusí nutně přinést spolehlivější výsledky, jak jinak ve statistice zní obecně platné doporučení.

Současný přístup

I když bylo zřejmé, že řešením výše zmiňovaných problémů je využití individuálních dat popisujících životní dráhu jedince, k rozšíření tohoto přístupu ve větší míře přispěl až roz-

mach výpočetní techniky a výběrových šetření v posledních letech. Tím bylo umožněno pozorovat jednotlivé etapy života jedince a sledovat, jak jsou jeho individuální charakteristiky ovlivňovány životními událostmi v čase a naopak. Například do jaké míry narození dítěte může ovlivnit postoj k partnerství a jeho stabilitu. Demografické jevy tak nejsou zkoumány odděleně, ale v souvislostech s předchozími životními zkušenostmi jedince.

Avšak i tento přístup má své nevýhody. Pokud jsou události zkoumány pouze z pohledu individua, dochází ke ztrátě důležitých informací plynoucích ze společenského kontextu studovaných jevů (individualistic fallacy, atomistic fallacy). Kontextovou informací (vliv okolí, regionu, společnosti) naopak můžeme získat z agregovaných dat a jako vhodná se ukazují kombinace obou výše uvedených způsobů, která je základem tzv. **víceúrovňového modelování** (multilevel modelling, hierarchical modelling a další). Více informací o základních i pokročilých metodách lze nalézt např. v *Snijders – Bosker* (1999).

V rámci víceúrovňových modelů je sledována variabilita jedinců zároveň s ohledem na kontext. I když se s hierarchicky uspořádanými daty pracovalo již dlouhou dobu, výrazněji na problematiku nevhodného zpracování těchto dat bylo poukázáno až v pedagogickém výzkumu v 80. letech (např. *Aitkin et al.*, 1981), kde ignorování kontextuálních proměnných¹⁾ vedlo k chybným závěrům při hodnocení různých metod výuky. Jedinci mají tendenci se shlukovat, tzn. například žáci jedné třídy jsou si v mnoha znacích podobní a naopak se liší od žáků jiných tříd. Snahou víceúrovňového modelování je odstranit zkreslení plynoucí z hierarchického uspořádání dat, dekomponovat celkovou variabilitu proporcionálně na jednotlivé úrovně a studovat tak zdroje variability na jednotlivých úrovních v detailu.

Použití víceúrovňové analýzy je tedy potřebné, jak napovídá samotný název, v případě hierarchického uspořádání dat (např. žáci-třídy-školy). Tímto způsobem uspořádaná data jsou velmi běžná právě v oblastech demografie a sociologie. Aplikace je možná i v případě sledování opakovatelných událostí/epizod v životní dráze jedince (např. narození dítěte, rozpad svazku) – jedinec představuje vyšší úroveň, opakované události úroveň nižší. Hierarchicky uspořádaná data ale nelze už z jejich podstaty považovat za nezávislá a je tak porušen jeden ze základních předpokladů regresní analýzy. Zavedením potřebných úrovní do modelu se však s tímto problémem dokážeme vypořádat. Výhodou víceúrovňového modelu je také skutečnost, že není nutné uplatnit předpoklad vyváženosti dat (není nezbytné mít stejný počet měření u jednotky vyššího řádu) (*Hendl*, 2009: 470–471). V české literatuře se aplikaci víceúrovňových modelů v sociologii věnuje podrobněji např. *Soukup* (2006), a to včetně základních příkladů využití v programu SPSS.

I přesto, že longitudinální studie dnes dovolují sledovat enormní množství údajů, některé informace je stále složité získat (osobní vlastnosti, znaky, životní hodnoty, sklony – např. náchyllost k rozchodu apod.) a nejsme tak schopni postihnout všechny potřebné parametry modelu. Ignorování důležitých vysvětlujících proměnných nebo neměřitelných charakteristik – **skryté heterogenity** (unobserved heterogeneity; poprvé použito ve *Vaupel et al.*, 1979) – vede ke zkresleným odhadům vlivu použitých vysvětlujících proměnných a k odvození chybného průběhu rizikové funkce, jak je dobře známo i z běžných regresních modelů. Na tomto místě opět mohou pomoci víceúrovňové modely, které nám umožní modelovat tento prvek zahrnující neměřitelné charakteristiky pro jakoukoliv relevantní úroveň a tím přesněji odhadnout parametry modelu.

¹⁾ Jako kontextuální charakteristiky mohou být použity jednak proměnné vzniklé na základě dat z individuální úrovně (např. průměrný příjem v regionu z dat šetření) a jednak tzv. globální proměnné za vyšší jednotky (např. migrační saldo, úroveň nezaměstnanosti v daném regionu), jež nevznikají jako funkce proměnných z mikroúrovně (*Roux*, 2002). Dalším problémem souvisejícím s kontextuálními charakteristikami, resp. víceúrovňovým modelováním, je vhodná volba jednotky vyšší úrovně, a to především geografického celku. Územní celek nerespektující vnitřní homogenitu může měnit efekt kontextuální úrovně, jak ukazuje např. nizozemská studie *Reijneveld et al.* (2000) porovnávací vliv tří různých typů regionu na úroveň zdravotního stavu obyvatelstva.

Dalším problémem tradičních demografických analýz bývá, že zkoumají životní procesy odděleně. Ve skutečnosti jsou ale jednotlivé události provázány a řada z nich probíhá současně, v interakci. Například při modelování rizika rozpadu partnerství může mít významný vliv počet narozených dětí, postoj k rodině, ale třeba i frekvence stěhování – chceme např. zkoumat, zda spolu dané procesy souvisí, příp. jak silně se ovlivňují. Abychom se přiblížili v modelech co nejvíce realitě, je tedy nezbytné modelovat procesy paralelně. V této souvislosti vznikly metody umožňující modelování více procesů probíhajících současně, tzv. **víceprocesové modelování** (multiprocess modelling). Podrobněji se tomuto tématu věnuje v jedné ze základních prací např. Lillard (1993). Modelování více procesů paralelně je sice výpočetně náročnější, ale může nám pomoci např. i s vysvětlením původu již zmíněných neměřitelných charakteristik (skryté heterogenity).

Výše reflektované moderní přístupy – uvažování více úrovní, zahrnutí prvku skryté heterogenity, spolu s modelováním více procesů současně – pomohly objasnit mnoho celospolečenských jevů. Nejprve uvedeme několik příkladů, které díky novým přístupům potvrdily přítomnost selektivity v řadě demografických procesů. Následně ukážeme, jak lze skrytou heterogenitu zahrnout do regresních modelů a ilustrovat víceúrovňové a víceprocesové modelování na konkrétním příkladu.

Příklady skryté heterogenity v různých oblastech zájmu demografie a geodemografie/fenomén selektivity

Úmrtnost a rodinný stav

Řada studií prokázala, že vdané a ženaté osoby disponují lepším zdravotním stavem a žijí déle než populace svobodných, rozvedených a ovdovělých. Tato skutečnost je nejčastěji vysvětlována dvěma teoriemi. První, tzv. **protektivní hypotéza**, předpokládá, že přítomnost partnera poskytuje určitou psychickou a sociální podporu, pomoc v nemoci, napomáhá lépe se vyrovnat se stresovými situacemi, zajišťuje lepší a stabilnější ekonomickou situaci, vede ke zdravějšímu životnímu stylu a také umožňuje snadnější přístup k informacím o zdraví a zdravotní péči (Goldman, 2001: 10 069).

Na druhé straně stojí tzv. **selektivní/výběrová hypotéza**, která předpokládá, že populace psychicky i fyzicky zdravá/zdravější má větší šanci uzavřít sňatek, nižší riziko se rozvést či ovdovět a také vyšší šanci opakovaného sňatku. Selektce v případech uzavírání sňatků nastává jednak přímo vyloučením duševně i fyzicky handicapovaných osob na sňatkovém trhu. Zároveň také působí nepřímo pomocí řady kritérií, jako je finanční situace a příjem partnera, jeho fyzický vzhled (výška, váha), životní styl (nižší atraktivita osob s nezdravým životním stylem) a citová vyrovnanost (Goldman, 2001).

U dřívějších studií, používajících zejména průřezová data, popř. agregovaná data, zůstával směr kauzality nejasný, ale řada vědců se přiklání spíše k protektivní hypotéze (Goldman, 2001). Až s příchodem studií založených na sběru longitudinálních dat se potvrdilo, že i zdravotní stav a zdraví ovlivňující životní styl slouží jako výběrové/selektivní kritérium. Autoři Fu a Goldman (1996) potvrdili, že šance uzavřít sňatek v USA byla nižší pro osoby užívající drogy, v nadměrné míře konzumující alkohol či osoby obézní. Dalším zajímavým, avšak ojedinelým, případem je v tomto směru Japonsko. Goldman a Hu (1993) analyzovali výrazné rozdíly (až 17 let v případě naděje dožití žen při narození) v intenzitě úmrtnosti mezi neprovdanou a provdanou populací v druhé polovině minulého století. Výsledky ukázaly, že poměrně rozšířené nedobrovolné, předem dohodnuté sňatky byly v té době selektivním procesem především způsobujícím tyto rozdíly.

V současnosti ve většině vyspělých zemích vliv selektivity klesá zejména s tím, jak roste podíl osob žijících mimo manželství (Lillard – Panis, 1996). Přesto se většina odborníků shoduje, že rozdíly ve zdravotním a rodinném stavu souvisí jak s protektivní, tak se selektivní hypotézou.

Efekt zdravých pracovníků

Dalším klasickým příkladem selektivity v procesu úmrtnosti je tzv. efekt zdravých pracovníků (healthy workers effect, termín poprvé použit *McMichael et al.*, 1986, avšak znám je již v 19. století – *Ogle*, 1885). V případech tohoto jevu vykazují pracovníci-dělníci nižší intenzitu úmrtnosti i nemocnosti než celková populace, a to zejména v důsledku skutečnosti, že určitá pracovní odvětví vyžadují dobrý zdravotní stav pracovníků. Mechanismus selekce zdravé části populace do těchto zaměstnání probíhá na dvou úrovních; jednak je to vlastní rozhodnutí osob s horším zdravotním stavem se některým profesím vyhýbat, a jednak osoby, u kterých dojde ke zhoršení zdravotního stavu, zaměstnání opouští (*Šejda*, 2005). Dalším faktorem ovlivňujícím rozdíly v intenzitě úmrtnosti a nemocnosti pracovníků/dělníků v průmyslu a celkové populace jsou i opatření zaměstnavatelů (např. omezení kouření na pracovišti, lékařské kontroly apod.) působících protektivně na zdraví pracovníků (*Li – Sung*, 1999). V případech ignorování tohoto selekčního biasu pak zůstává nemocnost a úmrtnost v důsledku pracovní expozice skryta (*Li – Sung*, 1999).

Rozvodovost a předmanželské soužití

Pro někoho překvapivým závěrem mohou končit studie zabývající se rizikem rozvodu v závislosti na společném soužití partnerů před sezdáním. Mnoho studií (např. *Lillard*, 1995; *Thomson – Colella*, 1992) ukázalo, že osoby, které kohabituji (žijí nesezdaně) před manželstvím, čelí vyššímu riziku rozvodu než páry, které uzavřou manželství bez předchozího soužití. *Hoem – Hoem* (1992) ve studii provedené na švédských datech ukázali, že relativní riziko rozvodu pro páry, které uzavřely sňatek po vzájemném soužití, bylo o více než 50 % vyšší než pro páry, které uzavřely sňatek přímo. Přitom bychom asi očekávali spíše opačný výsledek – totiž, že předmanželské soužití napomáhá stabilizovat následné případné manželství. Ti, kteří kohabituji, získají více informací o svém partnerovi a pouze ti partneři, kteří si navzájem vyhovují, se rozhodnou uzavřít sňatek. Ale ve skutečnosti je riziko rozchodu takových párů signifikantně vyšší a to i v případě, že použijeme celou řadu vysvětlujících proměnných (věk při vzniku partnerství, ročník narození, vzdělání, počet dětí, ...). Proč tomu tak je, jedná se o nějakou formu selekce? *Hoem a Hoem* (1992) ve své studii tvrdí, že přesto, že v modelu kontrolují řadu faktorů přicházejících v úvahu, přetrvává zde prvek skryté heterogenity hovořící ve prospěch selektivity. Partneři, u nichž předchází společné soužití sňatku, jsou tedy skupina lidí více náchylných k rozchodu (což není jev z dat přímo pozorovatelný).

Výše zmíněný příklad už dnes ale není obecně platný pro evropskou populaci. *Liefbroer a Dourleijn* (2006) předpokládají, že riziko rozvodu je ovlivněno skutečností, jak běžné je předmanželské soužití v celé populaci. Výsledky jejich analýzy pro 16 evropských zemí ukázaly, že v populacích, kde byl podobný podíl žijících, resp. nežijících, s partnerem před uzavřením manželství, bylo riziko rozvodu pro obě skupiny přibližně stejné. Naopak v zemích s nízkým či vysokým zastoupením jedné ze skupin bylo riziko vždy vyšší pro partnery žijící spolu před uzavřením manželství.

Plodnost v souvislosti se vzděláním

Jako poslední příklad, ukazující na problém skryté heterogenity a fenoménu selektivity, uvedeme případy řešící rozdílné míry plodnosti v závislosti na vzdělání ženy. Analýzy z řady evropských zemí (*Hoem – Hoem*, 1989; *Kreyenfeld*, 2002; *Kravdal*, 2001) ukázaly, že vysokoškolsky vzdělané ženy mají vyšší míry plodnosti druhého a třetího pořadí než ženy se základním a středním vzděláním. Tato zjištění jsou v rozporu s obvykle přijímanými teoriemi, které tvrdí, že ženy s terciárním vzděláním mají méně dětí, protože: 1) mají vyšší náklady ušlé příležitosti (opportunity costs), 2) usilují o větší nezávislost na rodinném životě. Zjednodušeně to znamená, že vzdělanější ženy mají více možností v kariéře, a tak i více ztrácejí, zůstanou-li doma s dítětem. Proč tedy ženy s vysokoškolským vzděláním mají relativně vyšší míry plod-

nosti druhého a třetího pořadí? *Hoem – Hoem* (1989) nabízejí dvě možná vysvětlení v norském kontextu: prvním je **efekt příjmu** – vyšší vzdělání umožňuje ženám vydělat si více peněz a „dovolit si“ tak i třetí dítě; současně vzdělanější ženy mají pravděpodobněji i více vzdělané partnery, kteří je také mohou zabezpečit vyšším příjmem. Druhým možným vysvětlením je **aspekt osobnosti**, který není přímo pozorovatelný: vzdělanější ženy se mohou dělit na pracovně orientované, nemající žádné děti, a rodinně orientované, mající dvě až tři děti.

Základní model

„Přirozený“ rámec pro studium chování jednotlivců a jeho příčin tvoří sledování životních drah jedinců a zpracování longitudinálních dat pomocí metod známých např. jako **analýza historie událostí** či **analýza přežívání** (event history analysis, survival analysis, hazard models a další). Riziko výskytu sledovaného jevu v čase (např. riziko úmrtí) se snažíme popsat pomocí množiny vysvětlujících proměnných (např. věk, vzdělání, zaměstnanost). Na tomto místě zavedeme základní model, který bude využíván v dalším textu. Detailně je model popsán např. autory *Cox – Oakes* (1984), srovnání různých modelů používaných v analýze přežívání lze nalézt např. v práci *Škopa* (2005).

Definujme **rizikovou funkci** (intenzitu sledovaného jevu) $h(t)$ v čase t jako:

$$h(t) = \lim_{t' \rightarrow t} \frac{P(t \leq T < t' | T \geq t)}{t' - t}, \quad (1)$$

kde $P(\cdot)$ značí pravděpodobnost daného jevu a T je čas, ve kterém jev nastal. Dále zavedme **log-lineární model proporcionálních rizik** (někdy také nazývaný **Coxův regresní model**), který je podtřídou modelů analýzy přežívání a vlivy vysvětlujících proměnných na výslednou rizikovou funkci jsou vyjádřeny multiplikativně:

$$h_i(t) = h_0(t) \exp \left\{ \sum_j \beta_j x_{ij}(t) \right\}, \quad (2)$$

kde $h_i(t)$ je riziková funkce pro individuum i v čase t , $h_0(t)$ je základní riziková funkce společná pro všechny jedince (baseline hazard), $x_{ij}(t)$ jsou hodnoty nezávisle proměnných (vysvětlujících proměnných) pro individuum i a epizodu j (které se mohou měnit v čase) a β_j jsou parametry popisující efekt proměnných. Aditivní (lineární) tvar právě zavedeného modelu je definován jako:

$$\ln h_i(t) = \ln h_0(t) + \sum_j \beta_j x_{ij}(t). \quad (3)$$

Odhad parametrů modelu se provádí metodou maximální věrohodnosti (podrobněji je opět uvádějí *Cox – Oakes*, 1984). Základní riziková funkce má velký vliv na výslednou rizikovou funkci a je potřeba ji definovat s ohledem na povahu zkoumaných dat²⁾. Více o rizicích při volbě základní rizikové funkce je pojednáno níže.

Jak zahrnout skrytou heterogenitu do modelů analýzy přežívání?

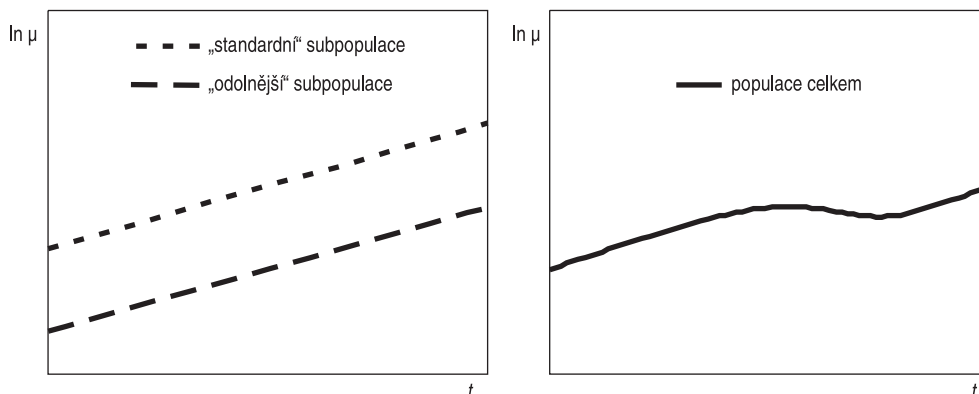
Ke konci 80. let při zkoumání tvaru intenzity úmrtnosti jedinců (force of mortality) zavedl *Vaupel et al.* (1979) multiplikativní prvek z do rizikového modelu z důvodu zahrnutí možné skryté heterogenity. Základní model vypadal následovně:

$$h_i(t) = z_i h_0(t). \quad (4)$$

Základní riziková funkce $h_0(t)$ představovala intenzitu úmrtnosti celé populace. Multiplikátor z byl označen jako „křehkost“ (frailty) a měl vyjadřovat skrytou heterogenitu sledovaných

²⁾ Může být definována např. po částech konstantní či po částech lineární funkcí, s monotónní specifikací v čase (např. Gompertz-Makeham či Weibullovo rozdělení) nebo nemonotónní (např. log-logistický či Sickle model).

Graf 1 Vývoj intenzity úmrtnosti pro heterogenní populaci (Trend in mortality intensity for the heterogeneous population)

Pozn.: Odolnější jedinci mají nižší intenzitu úmrtnosti a přežívají déle. V průběhu času se mění zastoupení jednotlivých subpopulací („standardní“ jedinci, „odolnější“ jedinci) v celkové populaci a mění se tím intenzita úmrtnosti celé populace (která je odlišná od intenzit úmrtnosti obou subpopulací). Grafy jsou vykresleny v logaritmickém měřítku.

Pramen: Převezato z Vaupel – Yashin (1985), graf 4, s. 178.

jedinců, kterou nelze pozorovat či jinak postihnout (např. genetické odlišnosti). Předpokladem bylo, že každý jednotlivec se rodí s určitou úrovní křehkosti a ta zůstává stejná po celý jeho život. Jedinec se $z=1$ může být označen jako „standardní“ či „bez odchylek“; dále např. jedinec se $z=2$ má dvakrát tak vysokou pravděpodobnost úmrtí; pro $z=1/2$ poloviční apod. Nicméně křehkost je nepozorovatelná a, abychom ji mohli odhadnout, je potřeba definovat rozdělení křehkosti z i základní rizikové funkce $h_0(t)$. Rozdělení je potřeba volit s rozvahou, protože různá rozdělení³⁾ základní rizikové funkce mohou vést k různým odhadům rozptylu rozdělení křehkosti, jak uvádí např. Yashin et al. (2001).

Důsledky ignorování individuálně specifických nepozorovatelných charakteristik/skryté heterogenity

Jestliže existují nepozorovatelné charakteristiky na individuální úrovni (skrytá heterogenita), např. v jednoduchém případě populaci tvoří dvě rozdílné skupiny s nízkým a vysokým rizikem výskytu sledovaného jevu, výsledná agregátní riziková funkce pro celou populaci pak bude rozdílná od těch na individuálních úrovních. Proč? U osob s vyšším rizikem (např. vyšší intenzitou úmrtnosti) dochází ke sledovanému jevu dříve než u osob s rizikem nižším. Postupem času se tak mění i zastoupení těchto skupin v populaci, narůstá podíl osob s nižším rizikem (zůstávají dlouhověcí jedinci) a naopak klesá podíl osob s vyšším rizikem, což znamená i pokles celkového rizika. Z důvodu existence zmiňované selekce v populaci tak můžeme pozorovat pokles rizika celé populace a to i přesto, že rizika jednotlivých subpopulací se v čase nemění (graf 1). Důsledkem ignorování individuálních nepozorovatelných charakteristik tak může být chybná interpretace chování celé populace. Je proto nutné správně zohlednit všechny úrovně mající vliv na modelovaný jev. Detailně na tyto problémy poukázali Vaupel – Yashin (1985) včetně aplikací v mnoha oblastech (vstup do zaměstnání, úmrtnost v nízkých či vysokých věcích, rozpad svazků, ...) nebo např. Galler – Potter (1990) v oblasti nezaměstnanosti.

³⁾ Například při studiu úmrtnosti se nejčastěji užívají pro křehkost Gamma rozdělení, resp. pro základní rizikovou funkci Gompertzovo rozdělení. Gamma rozdělení je vhodné díky své flexibilitě (může nabývat tvarů normálního, log-normálního či exponenciálního rozdělení) a modelujeme jím veličiny nabývající kladných hodnot (jako zde křehkost). Různá rozdělení křehkosti diskutuje ve svém článku např. Aalen (1994).

Ukázkový příklad víceprocesového a víceúrovňového modelování Předmanželské soužití a rozpad svazků

V roce 1995 se Lillard *et al.* (1995) zabývali problematikou předmanželského soužití a rozpadem svazků. Jak bylo zmíněno výše, řada studií ukazuje, že páry, které spolu žijí již před uzavřením manželství, mají vyšší riziko rozchodu než páry, které před manželstvím nekohabitují. I výsledky této studie potvrdily, že manželské páry, které začaly svůj vztah předmanželským soužitím, čelily zvýšenému riziku rozpadu svazků. To mohl být důsledek selektivity těchto jedinců do skupiny lidí náchylnějších k rozchodu.

Zmíněnou studii nebudeme popisovat do všech detailů. Jde o článek, který vznikl před 15 lety a výsledky po změnách společenského klimatu nemusí odpovídat současným trendům. Jde především o **popis principu modelování** více úrovní a více procesů současně a na ten se soustředíme.

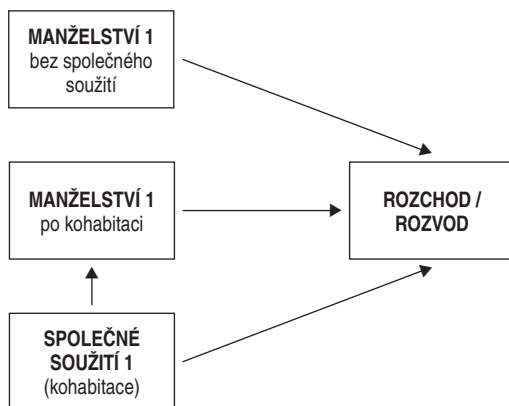
Autoři se v článku zaměřili na faktory, které ovlivňují rozhodnutí kohabitarovat, na faktory ovlivňující rozpad manželství a zejména pak na vztah mezi kohabitací před konkrétním manželstvím a jeho následnou stabilitou. Takový přístup umožnil identifikovat, zda rozhodnutí kohabitarovat bylo případnou skrytou/nepozorovatelnou proměnnou v procesu rozpadu manželství.

Odhad rizika rozvodu pouze na základě standardní proměnné „kohabitace“ může vést ke zkresleným odhadům vlivu dalších proměnných. Tomuto problému se lze vyhnout paralelním modelováním dvou procesů – procesu rizika rozpadu manželství a procesu rozhodování, zda kohabitarovat před manželstvím. Analýza zahrnovala řadu individuálních proměnných (v čase konstantních nebo se měnících) a pro model zcela zásadní proměnnou vyjadřující skrytou heterogenitu. Zahrnutí skryté heterogenity do obou procesů a jejich současné modelování totiž umožnilo sledovat jejich vzájemnou korelaci a ukázat, zda osoby náchylnější ke kohabitaci jsou současně i osoby náchylnější k rozvodu.

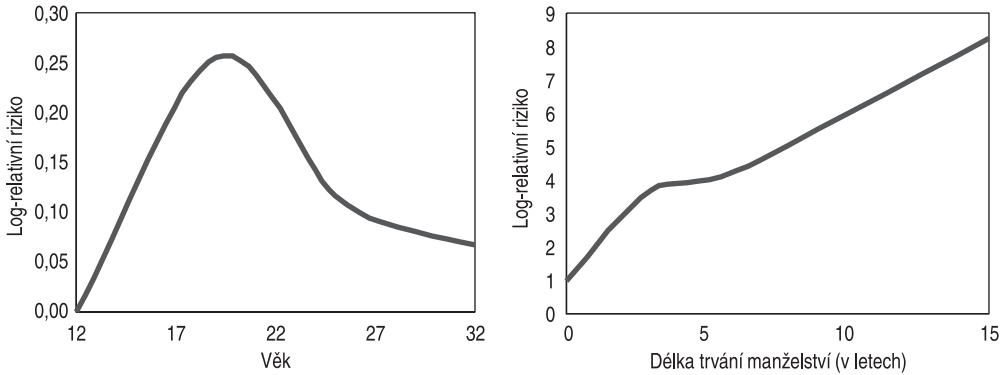
Studie se snažila objasnit, zda zřejmý efekt kohabitace na rozpad manželství je skutečný nebo zda se jedná o důsledek sebeselekce žen, které mají relativně vyšší riziko rozchodu ve všech manželstvích z jiných (skrytých) důvodů, mezi kohabituující (Lillard *et al.*, 1995: 441).

Prvním krokem studie byl jednoduchý model analýzy přežívání (model 1, schéma 1), který popisoval riziko rozpadu manželství $h(t)$ obdobně, jako většina studií v té době se věnující dané problematice.

SCHÉMA 1

Graf 2 Log-relativní riziko rozpadu manželství pro věk a délku trvání manželství (Log-relative hazard of divorce by age and duration of a marriage)

Pramen: Spočítáno na základě Lillard et al. (1995), tab. 4.

MODEL 1

$$\ln h_{ij}^D(t) = y_{ij}^D(t) + \dots + \sum_l \alpha_l^D x_{ijl} + \sum_m \beta_m^D w_{ijm}(t), \tag{5}$$

kde $y_{ij}^D(t) = \ln h_0(t)$ je základní riziková funkce měnící se v čase, α_l jsou parametry popisující efekt proměnných x_{ijl} neměnných v čase (náboženské vyznání, velikost obce,...) a β_m jsou parametry popisující efekt proměnných w_{ijm} , které se v čase mění (např. vzdělání)⁴⁾. Index i značí pozorované ženy, index j je užíván pro jednotlivé epizody (manželství) dané ženy, index l je používán pro proměnné neměnné v čase a index m je používán pro proměnné, které se v čase mění. Horní index „D“ pro lepší rozlišení v následných krocích označuje modelování rozchodu (dissolution).

Základní riziková funkce y_{ij}^D v sobě zahrnuje dva hlavní zdroje: vliv trvání manželství a efekt věku (zralosti). S každým dalším rokem trvání manželství se shodně o rok zvýší i věk, ale na výsledné riziko mají rozdílný vliv (rozdílný věk při sňatku). Posledním zdrojem „závislosti na trvání“ je doba uplynulá od narození posledního dítěte v daném manželství. Všechny tyto zdroje společně určují základní rizikovou funkci definovanou jako:

$$y_{ij}^D(t) = \delta_0 + \delta_1 z_{ij1}(t) + \delta_2 z_{ij2}(t) + \delta_3 z_{ij3}(t), \tag{6}$$

kde δ_0 označuje konstantu představující riziko rozpadu svazku společné všem ženám, δ_1 je parametr popisující efekt věku z_{ij1} , δ_2 je parametr popisující efekt trvání manželství z_{ij2} a δ_3 je parametr popisující efekt doby uplynulé od narození posledního dítěte v daném manželství z_{ij3} .

Proměnná vyjadřující přítomnost kohabitance před daným manželstvím byla v modelu 1 zahrnuta mezi ostatní vysvětlující proměnné.

VÝSLEDKY MODELU 1

Výsledky modelu jsou uvedeny v tabulce 1 (společně s výsledky následujících modelů). Uvedeny jsou pouze vybrané proměnné podstatné pro vysvětlení výsledků, a proměnné, které vycházely jako statisticky významné. Odhady parametrů všech dalších vysvětlujících proměnných lze najít v původním textu včetně statistik vyjadřujících kvalitu modelů se všemi použitými proměnnými.

⁴⁾Detailní přehled všech v modelu použitých proměnných lze nalézt v Lillard et al. (1995), tab. 1, s. 444.

Charakteristiky trvání (ze kterých se skládá základní riziková funkce popsaná výše) jsou nejlépe pochopitelné z grafického vyjádření. V grafu 2 jsou proto uvedeny hlavní zdroje základní rizikové funkce (věk a trvání manželství). Riziko rozpadu manželství nejprve s rostoucím věkem strmě rostlo přibližně do 19 let, následně klesalo, do věku 25 let prudce a poté již pozvolna. Tvar křivky ukazuje, že riziko začalo klesat až po dosažení „zralosti“ ve věku kolem 19 let. Z druhé křivky plyne, že nejnižší riziko rozpadu svazku bylo v jeho počátku, tj. při sňatku. S přibývajícím délkou trvání manželství riziko neustále rostlo, i když pro dlouhodobé svazky pozvolněji. Tvar křivek se s dalšími modely podstatně neměnil, průběh základní rizikové funkce zůstal podobný.

Dále výsledky potvrzovaly závěry předchozích studií: u žen, které žily s partnerem před vstupem do manželství, bylo riziko rozvodu signifikantně o téměř 40 % vyšší než v případě žen nekohabitujiících. Kromě toho výsledky ukázaly, že ženy v manželství vyššího pořadí měly riziko rozvodu statisticky významně přibližně o 60 % vyšší než ženy v prvním manželství (tab. 1, model 1). Z ostatních vybraných charakteristik žen vycházely v modelu významně: rozlišení rasy (pro Afroameričanky bylo riziko přibližně o 20 % vyšší než pro ostatní), typ rodiny, ve které žena vyrůstala (ženy z úplných rodin měly zhruba o 20 % nižší riziko) a místo bydliště (ženy žijící na venkově měly o 15 % nižší riziko než městské ženy).

MODEL 2

V následujícím kroku byla do modelu zavedena **další vysvětlující proměnná představující ženě příslušnou skrytou heterogenitu** (označena ε_i) pro rozpoznání, zda nepozorovatelné charakteristiky žen jsou významné. Byla konstantní pro všechny sňatky konkrétní ženy (vlastnost konkrétní ženy), ale lišila se pro jednotlivé ženy. Předpokladem bylo, že je to normálně rozdělená náhodná veličina: $\varepsilon_i \sim N(0, \sigma^2)$, iid (nezávislé a stejně rozdělené náhodné veličiny).

$$\ln h_{ij}^D(t) = y_{ij}^D(t) + \dots + \sum_l \alpha_l^D x_{ijl} + \sum_m \beta_m^D w_{ijm}(t) + \varepsilon_i^D, \quad (7)$$

kde navíc ε_i^D značí ženě příslušnou skrytou heterogenitu (společnou pro všechny její manželství).

Současně byl do modelu přidán **další proces sledující riziko (pravděpodobnost) kohabitace před manželstvím** (viz schéma 2). Rovnice (8) tak představuje probitový model vyjadřující pravděpodobnost kohabitace C (cohabitation) před manželstvím:

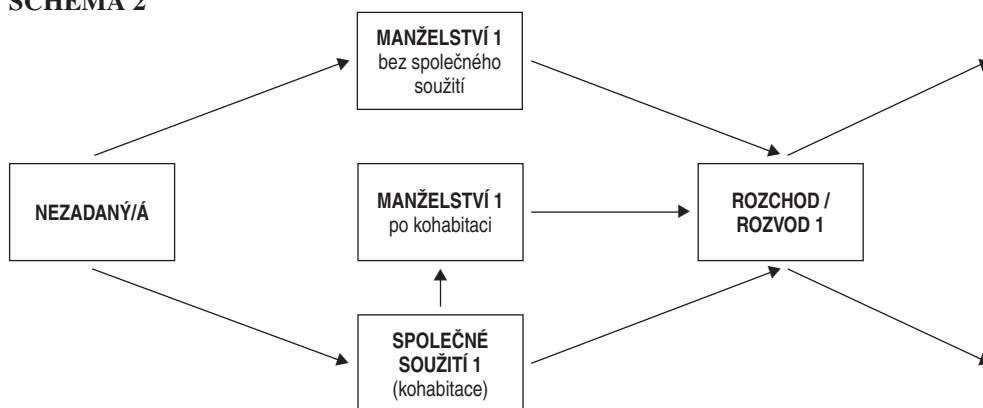
$$y_{ij}^{*C} = \alpha^C + \sum_l \beta_l^C x_{ijl} + \varepsilon_i^C, \quad (8)$$

kde α^C je odhadovaná konstanta, β_l^C jsou parametry popisující efekt proměnných x_{ijl} neměnných v čase (socio-demografické charakteristiky žen) a ε_i^C představuje ženě příslušnou skrytou heterogenitu (nepozorovatelné charakteristiky), která je konstantní ve všech jejích manželstvích. Indexy i, j a l vyjadřují totéž jako v modelu 1 analýzy přežívání: index i značí pozorované ženy, index j je užíván pro jednotlivé epizody (manželství) dané ženy a index l je používán pro proměnné neměnné v čase.

Vysvětlující proměnné x_{ijl} použité v probitovém modelu korespondovaly s proměnnými x_{ijl} použitými v modelu 1. Byly však vybrány pouze ty, které vysvětlovaly rozhodnutí kohabituovat (např. věk, pořadí svazku, vzdělání, rodinné zázemí a další). Pro objasnění příčin rozpadu svazků je podstatná proměnná, která zastupuje ženě příslušnou skrytou heterogenitu, její nevysvětlené charakteristiky. Ostatními proměnnými se tudíž dále nebudeme zabývat⁵⁾.

⁵⁾ Podrobný seznam všech v probitovém modelu použitých proměnných lze najít v původním textu, tab. 1, s. 444 a odhady jejich efektů v tab. 3, s. 450.

SCHÉMA 2

Model 2 tedy obsahoval dvě rovnice pro každé z ženiných manželství, které jsou **modelovány nezávisle na sobě** – jednu pro pravděpodobnost předmanželského soužití a druhou pro riziko rozpadu vzniklého svazku. Individuální efekt v rovnici (7) představuje průměrné riziko ženy se rozvést. Individuální efekt v rovnici (8) reprezentuje průměrný sklon ženy ke kohabitaci.

VÝSLEDKY MODELU 2

Zahrnutí skryté heterogenity (rovnice (7)) nemělo žádný vliv na parametr proměnné vyjadřující přítomnost kohabitace, riziko rozvodu manželství po předchozím soužití se nepatrně zvýšilo oproti riziku rozvodu bez předchozího soužití (z 38 % na 46 %). Avšak rozdíly pozorované v předchozím modelu mezi manželstvími různých pořadí zmizely (tab. 1). Vliv ostatních vybraných charakteristik žen se přidáním prvku skryté heterogenity v podstatě nezměnil.

Prvky heterogenity vyšly v obou rovnicích signifikantní. To znamená, že existují nepozorovatelné charakteristiky žen, které činí některé ženy náchylnější k rozchodu (rovnice (7)) a některé ženy náchylnější ke kohabitaci (rovnice (8)). **Klíčovou zůstala otázka, jestli se jedná o stejnou skupinu žen.**

MODEL 3

Pro explicitní vyjádření vnitřní příčiny předmanželského soužití pro riziko rozvodu byly **oba procesy** (rovnice (7) a (8)) **modelovány simultánně**. To umožnilo kvantifikovat korelaci mezi prvky skryté heterogenity obou procesů. Stěžejní částí modelu je jeho schopnost rozlišit vliv sebeselekce (self-selection) pro předmanželské soužití od přímého vlivu předmanželského soužití s konkrétním partnerem.

Signifikantní korelace mezi oběma prvky skryté heterogenity reprezentuje sebeselekcí ženy ke kohabitaci: pozitivní korelace by znamenala sebeselekcí ženy s vysokým rizikem rozvodu do předmanželského soužití, negativní korelace by naopak indikovala sebeselekcí ženy s nízkým rizikem rozvodu do předmanželského soužití. Test významnosti korelace mezi oběma typy skryté heterogenity byl testem sebeselekce žen do předmanželského soužití. Pokud by se korelační koeficient signifikantně lišil od nuly, odhady koeficientů založené pouze na procesu rizika rozvodu bez současného modelování procesu pravděpodobnosti kohabitace by byly zkreslené (Lillard et al., 1995: 445–446).

VÝSLEDKY MODELU 3

Současné modelování obou procesů způsobilo, že se eliminovaly rozdíly mezi manželstvími bez a po předchozím soužití; z hodnoty poměrně velké a signifikantní na hodnotu zaned-

Tab. 1 Riziko rozpadu manželství (Divorce hazard)

Charakteristiky trvání	Model 1		Model 2		Model 3		
	Log-relativní riziko						
Konstanta	-12,018	**	-12,772	***	-12,800	***	
Věk	12–18 let	1,522	*	1,578	*	1,577	*
	19–24 let	-0,130	***	-0,134	***	-0,124	***
	25–28 let	-0,092	***	-0,102	***	-0,093	***
	29+ let	-0,048		-0,064	*	-0,058	*
Délka trvání manželství	0–2 roky	0,434	***	0,520	***	0,516	***
	3–5 let	0,051		0,131	***	0,128	***
	6+ let	0,073	***	0,128	***	0,123	***
Ostatní vybrané charakteristiky	Proporcionální riziko						
Manželství bez předchozího soužití	1		1		1		
Manželství po předchozím soužití	1,38	***	1,46	***	0,99		
Pořadí manželství	první	1		1		1	
	druhé a vyšší	1,64	***	0,89		0,97	
Afroameričan	ne	1		1		1	
	ano	1,19	*	1,23	*	1,24	*
Rodina	neúplná	1		1		1	
	úplná	0,78	***	0,72	***	0,69	***
Bydliště	město	1		1		1	
	venkov	0,85	**	0,82	**	0,80	***
$\sigma_{\varepsilon D}$			1,01	***	1,05	***	
$\sigma_{\varepsilon C}$			0,84	***	0,87	***	
$\rho_{\varepsilon D \varepsilon C}$					0,36	***	

Pozn.: Signifikance: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$; Model 1 je očištěn o vliv délky trvání manželství a řadu socio-demografických charakteristik žen; Model 2 je navíc očištěn o vliv skryté heterogenity; Model 3 je navíc očištěn o vliv sklonu k předmanželskému soužití.
Pramen: Lillard et al. (1995).

batelnou a nevýznamnou. To dokazovalo, že **odhady v předchozím modelu (Model 2) byly značně zkrácené a připisovaly důvody vyššího rizika rozpadu manželství institutu kohabitace. Ukázalo se však, že vyšší riziko bylo výhradně v důsledku selekce osob více náchylných k rozvodu do kohabitace.**

Prvky skryté heterogenity v obou procesech ($\sigma_{\varepsilon D}$, $\sigma_{\varepsilon C}$) se ukázaly statisticky významnými a korelační koeficient ($\rho_{\varepsilon D \varepsilon C}$) vyšel signifikantně kladný (tab. 1, model 3). Což znamená, že mezi ženami existovaly skryté/nepozorované rozdíly, které činily ty ženy, které byly více náchylné ke kohabitaci (z rovnice (8)) současně i více náchylné k ukončení kteréhokoliv manželství (z rovnice (7)), do kterého vstoupily.

Shrnutí příkladu

Nejprve byl nastaven základní model analýzy přežívání se standardními vysvětlujícími proměnnými. V následném kroku byl do modelu zahrnut prvek skryté heterogenity. Ukázal se být statisticky významným a eliminovala se rozdílná rizika mezi manželstvími různého pořadí. Aby bylo možné korektně ověřit hypotézu selekce, tedy že ty ženy, které před manželstvím kohabituji, jsou také ženy náchylnější k rozvodu, byl do modelu přidán další proces, sledující pravděpodobnost předmanželského soužití (opět včetně prvku skryté heterogenity). Prvky skryté heterogenity vyšly v obou procesech jako statisticky významné a současně korelace mezi nimi byla signifikantně kladná. To indikovalo, že ženy, které byly náchylnější ke kohabitaci, byly současně také náchylnější k ukončení manželství. Efekt kohabitace na rozpad manželství tedy nebyl skutečný, jednalo se o důsledek sebeselekce žen.

Pokud nebyl model očištěn o selektivitu (nežádoucí výběr žen náchylnějších k rozvodu do kohabitace), předmanželské soužití významně zvyšovalo riziko rozpadu následného manželství. Zahrnutí selektivity do modelu však zcela eliminovalo vliv kohabitace na rozpad manželství. Studie tak ukázala, že **je potřeba se zaměřit na pochopení vztahů mezi jednotlivými rozhodnutími** – v tomto případě na rozhodnutí kohabítovat před manželstvím a rozhodnutí ukončit manželství.

Software pro modelování

Speciálně pro třídy víceprocesových a víceúrovňových modelů byl v 90. letech *Lee Lillardem* a *Constantijn Panisem* vyvinut v současné době již volně přístupný software *aML* (<http://www.applied-ml.com>)⁶⁾. Jeho výhodou je, že neklade omezení ani na počet modelovaných úrovní ani procesů (i když samozřejmě platí v tomto ohledu doporučená úspornost ve smyslu parametrů, která umožní rychlejší konvergenci k výsledkům). Základní riziková funkce je velmi flexibilně modelována po částech spojitou lineární funkcí a počet a místa zlomů je možné si individuálně nastavit.

Různých dalších statistických programových balíčků je dnes celá řada, ale většinou mají v tomto ohledu jistá omezení. Často pouze modelování dvou úrovní (i když v praxi se více než dvouúrovňové modely vyskytují zřídka), nemožnost modelovat více procesů současně či podmínky na spojitost/nespojitost závislé proměnné.

Závěr

Článek stručně nastínil možnosti využití pokročilejších statistických technik víceúrovňového a víceprocesového modelování v demografickém výzkumu. Vzhledem k tomu, že design mnoha demografických nebo sociologických šetření je koncipován hierarchicky (např. žáci-školy-regiony, jedinci-opakované události u jedinců) a často nás zajímá, jaká část odlišností je tvořena kterou z úrovní, jeví se víceúrovňové modelování jako přirozený nástroj. Zejména je vhodné v případě, že se liší vnitroskupinová variabilita sledované proměnné a její meziúrovňová variabilita. Bylo prokázáno, že mnoho demografických procesů je nějakým způsobem selektivních. Pro ověření příčin selektivity je vhodné modelovat více procesů simultánně, což nabízí oblast víceprocesového modelování. Způsob modelování jednotlivých procesů je široký – lineární či nelineární modely, modely s více závislými proměnnými atd. A konečně jak víceúrovňové, tak i víceprocesové modelování lze spojit do jednoho komplexního modelu. Je ovšem potřeba upozornit, že ač tato oblast modelování nabízí mnoho, mnoho také požaduje – nutná je kvalitní datová základna s dostatečným počtem pozorování na každé modelované úrovni či v každém procesu. Není snahou vytlačit zaběhlé a již používané modely, pouze se otevírá širší okruh možností, jakou metodu k řešení daného problému použít a je na dobrém zvážení uživatele, která z nich přinese nejvíce užítku. Stručně se o výhodách a nevýhodách víceúrovňových modelů včetně další vhodné literatury zmiňuje v závěru svého článku např. *Soukup* (2006).

Literatura

- Aalen, O. O. 1994. Effects of frailty in survival analysis. *Statistical methods in medical research*, 3, pp. 227–243.
- Aitkin, M. – Anderson, D. – Hinde, J. 1981. Statistical modelling data on teaching styles. *Journal of the Royal Statistical Society, Series A* 144, pp. 419–461.
- Bickel, P. J. – Hammel, E. A. – O'Connell, J.W. 1975. *Sex Bias in Graduate Admissions: Data From Berkeley*. Science 187 (4175), pp. 398–404.
- Boyle, P. J. et al. 2003. The Effect of Long-Distance Family Migration and Motherhood on Partnered Women's Labour Market Activity Rates in GB and the US. *Environment and Planning A*, 35, pp. 2097–2114.
- Boyle, P. J. – Kulu, H. – Cooke, T. – Gayle, V. and Mulder, C. H.. 2008. Moving and union dissolution. *Demography*, 45 (1), pp. 209–222.

⁶⁾ Velmi podrobný manuál k programu s množstvím ukázkových příkladů je dostupný na internetových stránkách programu. Stručný popis základních funkcionalit programu v češtině lze nalézt u *Škopa* (2005: 208–221).

- Cooke, T. J. 2004. Family Migration and the Relative Earnings of Husbands and Wives. *Annals of the Association of American Geographers*, 93, pp. 338–349.
- Cox, D. R. – Oakes, D. 1984. *Analysis of Survival Data*. London: Chapman and Hall.
- Fu, H. – Goldman, N. 1996. Incorporating Health into Models of Marriage Choice: Demographic and Sociological Perspective. *Journal of Marriage and the Family*, 58, pp. 740–758.
- Galler, H. P. – Poetter, U. 1990. Unobserved heterogeneity in models of unemployment duration. In *Event history analysis in life course research*. Madison: University of Wisconsin Press, pp. 226–240.
- Goldman, N. – Hu, Y. 1993. Excess mortality among the unmarried: A case study of Japan. *Soc. Sci. Med.* Vol. 36, No. 4, pp. 533–546.
- Goldman, N. 2001. Mortality Differentials: Selection and Causation. In *International Encyclopedia of Social & Behavioral Science*, pp. 10068–10070. Oxford: Elsevier Science Ltd.
- Hendl, J. 2009. *Přehled statistických metod: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hoem, B. – Hoem J. M. 1992. The disruption of marital and non-marital unions in contemporary Sweden. In *Demographic Application of Event History Analysis*. Oxford: Clarendon Press, pp. 61–93.
- Kravadal, Ø. 2001. The high fertility of college educated women in Norway: an artefact of the separate modelling of each parity transition. *Demographic Research*, 5 (6), pp. 187–216.
- Kreyenfeld, M. 2002. Time-squeeze, partner effect or self-selection? An investigation into the positive effect of women's education on second birth risks in West Germany. *Demographic Research*, 7 (2), pp. 15–48.
- Li, C.-Y. – Sung, F.-C. 1999. A review of the healthy worker effect in occupational epidemiology. *Occup. Med.* Vol. 49, pp. 225–229.
- Lillard, L. A. 1993. Simultaneous equations for hazard. Marriage duration and fertility timing. *Journal of Econometrics*, 56, pp. 189–217.
- Lillard, L. A. – Brien, M. J. – Waite, L. J. 1995. Premarital cohabitation and subsequent marital dissolution: a matter of self-selection. *Demography*, 32 (3) pp. 437–57.
- Lillard, L. A. – Panis, C. W. A. 1996. Marital Status and Mortality: The Role of Health. *Demography*, 33 (3), pp. 313–327.
- Liefbroer, A. C. – Dourleijn, E. 2006. Unmarried Cohabitation and Union Stability: Testing the Role of Diffusion Using Data From 16 European Countries. *Demography*, 43 (2), pp. 203–221.
- McMichael A. J. – Spirats, R. – Kupper, L. L. 1986. An epidemiological study of mortality within a cohort of rubber workers, 1964–72. *J Occup Med*, 18, pp. 165–168.
- Ogle, W. 1885. *Supplement to the 45th Annual Report of the Registrar General of Births, Deaths, and Marriages in England*. London: Eyre & Spottiswoode.
- Pearson, K. – Lee, A. – Bramley-Moore, L. 1899. Genetic (reproductive) selection: Inheritance of fertility in man. *Philosophical Transactions of the Royal Statistical Society*, Ser. A 173, pp. 534–539.
- Reijneveld, S. A. – Verheij, R. A. – de Bakker, D. H. 2000. The impact of area deprivation on differences in health: does the choice of the geographical classification matter? *J Epidemiol Community Health*, 54, pp. 306–313.
- Roux, C. 2002. A glossary for multilevel analysis. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 56, pp. 588–594.
- Rychtaříková, J. 2008. Nové metody demografické analýzy. *Demografie*, 50 (4), s. 250–258.
- Simpson, E. H. 1951. The Interpretation of Interaction in Contingency Tables. *Journal of the Royal Statistical Society*, Ser. B 13, pp. 238–241.
- Snijders, T. – Bosker, R. 1999. *Multilevel analysis: An introduction to basic and advanced multilevel modelling*. London: Sage Publications.
- Soukup, P. 2006. Proč užívat hierarchické lineární modely? *Sociologický časopis*, 42 (5), s. 987–1012.
- Šejda, J. a kol. 2005. *Výkladový slovník epidemiologické terminologie*. Praha: Grada Publishing, 120 s.
- Škop, M. 2005. *Statistická analýza přežívání s aplikací na proces odchodu od rodičů v České republice*. Disertační práce (PhD). Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra demografie a geodemografie, 229 s.
- Thomson, A. – Colella, U. 1992. Cohabitation and marital stability: quality or commitment? *Journal of marriage and the family*, 54, pp. 259–267.
- Vaupel, J. W. – Manton, K. G. – Stallard, E. 1979. The impact of heterogeneity in individual frailty on the dynamics of mortality. *Demography*, 16 (3), pp. 439–54.
- Vaupel, J. W. – Yashin, A. I. 1985. Heterogeneity's Ruses: Some Surprising Effects of Selection on Population Dynamics. *The American Statistician*, 39, pp. 176–185.
- Yashin, A. I. – Iachine, I. A. – Begun, A. Z. -Vaupel, J. W. 2001. *Hidden frailty: myths and reality*. Manuscript. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.

Poděkování

Autoři tohoto článku by rádi poděkovali Institutu *Maxe Plancka pro demografický výzkum v Rostocku* za poskytnutí stipendia k absolvování kurzu Multilevel and Multiprocess Event History Analysis a trpělivou péči *Dr. Hill Kulu* z University of Liverpool.

PAVEL KOUDELKA vystudoval obor Finanční a pojistná matematika na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze a v současnosti pokračuje v doktorském studiu na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, obor demografie. Současně od roku 2004 pracuje jako pojistný ma-

tematik v Generali pojišťovně a.s., kde se zabývá výpočty v neživotním i životním pojištěním a modelováním vývoje penzijního fondu.

MICHALA LUSTIGOVÁ vystudovala obor demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současnosti na téže fakultě a ve stejném oboru pokračuje v doktorském studiu. Zároveň od roku 2005 pracuje ve Státním zdravotním ústavu, kde se věnuje zejména analýzám zdravotního stavu populace ve vztahu k životnímu stylu a životnímu prostředí.

Summary

In an effort to capture the complexity of the behaviour of individuals, analyses of demographic processes must encompass both information on individuals and aggregate information. In this connection, a class of methods was developed with which it is possible to model the effect of context on the behaviour of the individual (multilevel analysis). Given that it is impossible to ignore the fact that many life processes occur simultaneously, models were developed with which it is possible to analyse multiple processes at the same time (multiprocess analysis). Thanks to these new methods, models can include the characteristics of individuals, which cannot be observed directly, but which nonetheless have a significant impact on the estimate of parameters (unobserved heterogeneity). This makes it possible to clarify a number of society-wide phenomena influenced by the heterogeneity of the population (the phenomenon of selectivity).

DEMOGRAFICKÁ ROČENKA ČR 2009

Český statistický úřad vydává v česko-anglické verzi pramenné dílo s podrobnými výsledky přirozeného a mechanického pohybu obyvatelstva včetně zpravování příčin smrti podle podrobného seznamu MKN-10. Vychází nepřetržitě od roku 1919.

Tištěná verze: **340 Kč**

Elektronická verze: **170 Kč**

Publikaci dostanete v prodejně ČSÚ, tel.: 274052400,
e-mail: prodejna@czso.cz nebo si ji můžete objednat,
tel.: 274052555, e-mail: objednavky@czso.cz

TRENDY DOČASNÉ PRACOVNÍ NESCHOPNOSTI V ČESKÉ REPUBLICE OD POČÁTKU 90. LET

JANA GOBYOVÁ

Trends in Temporary Incapacity to Work in the Czech Republic since the Start of the 1990s

The objective of this article is to describe the trend in temporary incapacity to work in the Czech Republic in the years from 1990 to 2007 in the context of the basic legislative changes that impacted the degree to which the institution of temporary incapacity to work disability is used and by extension sickness benefits paid.

Keywords: incapacity for work, health insured persons, sickness benefit, labour market

Demografie, 2010, 52: 249–260

Dočasná pracovní neschopnost v České republice se v druhé polovině 20. století pohybovala až do počátku 90. let na téměř stejné úrovni. K zásadním změnám začalo docházet pod vlivem socioekonomických přeměn a legislativních opatření po roce 1990.

Silící tlaky na produktivitu a efektivitu práce, snaha o snížení výdajů v sociální oblasti a růst HDP učinily z problematiky dočasné pracovní neschopnosti velmi aktuální téma ve všech vyspělých zemích. V kontextu stárnutí obyvatelstva a následného zmenšování podílu ekonomicky aktivní populace, které povede k nižší výkonnosti ekonomiky státu, se potřeba poznání, analyzování příčin a podmínek dočasné pracovní neschopnosti stala naléhavější. V České republice je tato potřeba nadále umocněna postavením naší země na čelních příčkách pomyslného žebříčku využívání dočasné pracovní neschopnosti v rámci zemí Evropské unie.

Dočasná pracovní neschopnost je složitým společenským jevem. Ačkoliv je definována jako stav, který pro poruchu zdraví nebo jiné zákonem stanovené důvody neumožňuje pojištění vykonávat dosavadní pojištěnou činnost (§ 55 odst. 1 písm. a) zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění), není možné ji vysvětlit jen zdravotním stavem pracovníků.

Na její výsledné úrovni se podílí řada faktorů. Vliv mají jak individuální charakteristiky pracovníka (zdravotní stav, pohlaví, věk, nejvyšší dosažené vzdělání, výše mzdy, nastavení pracovní doby a úroveň morální odpovědnosti pracovníka), tak i objektivní faktory (míra nezaměstnanosti, stabilita trhu práce, nastavení sociálního systému a zejména finanční kompenzace ušlé mzdy).

Údaje týkající se dočasné pracovní neschopnosti jsou získávány ze dvou zdrojů. Hlavním zdrojem dat je *Česká správa sociálního zabezpečení (ČSSZ)*, která eviduje případy dočasné pracovní neschopnosti za účelem výplaty nemocenského. Základem evidence jsou údaje obsažené na tiskopise „Rozhodnutí o dočasné pracovní neschopnosti“, který je vystavován ošetřujícím lékařem a zasílán na místně příslušnou *Okresní správu sociálního zabezpečení (OSSZ)*. ČSSZ poskytuje anonymizované údaje *Ústavu zdravotnických informací a statistiky (ÚZIS)*, který data zpracovává a závěry publikuje v ročence **Ukončené případy pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz**.

Druhým zdrojem dat je statistický výkaz *Nem–Úr Českého statistického úřadu (ČSÚ)*, který kombinuje údaje o dočasné pracovní neschopnosti evidované podniky a institucemi s více než 25 zaměstnanci (tzv. „organizace“), které v minulosti samostatně prováděly agendu ne-

mocenského pojištění a údaje ČSSZ, která prováděla prostřednictvím OSSZ agendu nemocenského pojištění tzv. „malých organizací“ (s méně než 25 zaměstnanci) a osob samostatně výdělečně činných¹⁾.

Vývoj úrovně dočasné pracovní neschopnosti můžeme sledovat jak v absolutních, tak relativních číslech. Absolutní hodnoty, jakými jsou počet případů pracovní neschopnosti či celkový počet prostonaných dnů, slouží k vyčíslení ztrát národního hospodářství způsobených jednak zvýšením výdajů sociálního systému v důsledku vyplácení nemocenského, jednak snížením produktivity práce a tvorby hrubého domácího produktu.

Absolutní hodnoty jsou do značné míry ovlivněny počtem nemocensky pojištěných osob, proto k popsání trendů dočasné pracovní neschopnosti lépe slouží relativní ukazatele. Těmi jsou: počet případů pracovní neschopnosti přepočtený na 100 nemocensky pojištěných osob²⁾, průměrné trvání jednoho případu pracovní neschopnosti a průměrné procento pracovní neschopnosti, které informuje o podílu pojištěných osob, které byly průměrně denně uznány dočasně práce neschopnými³⁾.

Legislativní opatření

Základním zákonem upravujícím okruh pojištěných osob a jejich nároky byl do konce roku 2008 zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců. Tento zákon byl mnohokrát novelizován a s účinností od 1. 1. 2009 nahrazen zákonem č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění.

K zásadním změnám, které ovlivnily vývoj dočasné pracovní neschopnosti ve sledovaném období (1990–2007), došlo v roce 1993 a 2004.

V souvislosti s daňovou reformou byl s účinností od 1. 1. 1993 zákonem č. 37/1993 Sb. novelizován zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců. Nově tak začala být výše dávek nemocenského pojištění vypočítávána z hrubého příjmu (§ 17 odst. 1 zákona č. 54/1956 Sb.) namísto čistého a nemocenské dávky začaly být vypláceny za kalendářní dny (§ 15 odst. 2 zákona č. 54/1956 Sb.), zatímco původně byly vypláceny za pracovní dny a směny (ČSÚ, 2005).

Tato opatření, zvyšující finanční kompenzaci ušlé mzdy z výdělečné činnosti v době pracovní neschopnosti, vedla k dočasnému nárůstu počtu případů pracovní neschopnosti a k dalšímu prodloužení průměrného trvání jednoho případu.

S účinností od 1. 1. 2004 byl předpisem č. 421/2003 zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců, opětovně novelizován. Nově přijatá legislativní opatření snižovala úroveň dávek vyplácených v době dočasné pracovní neschopnosti, a to zejména díky poklesu nemocenského vypláceného v prvních 3 kalendářních dnech (§ 17 odst. 2 zákona č. 54/1956 Sb.) a snížením denního vyměřovacího základu, z něhož je výše nemocenského vypočítávána, v prvních 14 kalendářních dnech pracovní neschopnosti (§ 18 odst. 8 písm. a) zákona č. 54/1956 Sb.).

Snížení finanční kompenzace ušlé mzdy vedlo k výraznému propadu počtu případů a naopak nárůstu jejich průměrného trvání. Prodloužení průměrného trvání jednoho případu pracovní neschopnosti bylo způsobeno zejména výrazným poklesem počtu krátkodobých případů. Zavedení tohoto legislativního opatření se projevilo také v poklesu průměrného procenta pracovní neschopnosti, které od roku 1990 až dosud převážně rostlo.

Úroveň dočasné pracovní neschopnosti byla v průběhu sledovaného období ovlivňována

¹⁾ Od 1. 1. 2009, kdy nabyl účinnosti nový zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, již rozdělení na *organizace*, které prováděly agendu nemocenského pojištění samostatně, a *malé organizace*, jejichž agenda nemocenského pojištění byla prováděna na OSSZ, není platné a nemocenské pojištění je prováděno shodně na OSSZ.

²⁾ Pracovní neschopnost je evidována pouze u nemocensky pojištěných osob. Nemocenské pojištění je u zaměstnanců povinné, u osob samostatně výdělečně činných je od roku 1994 dobrovolné.

³⁾ Vzorce výpočtu prezentovaných ukazatelů jsou uvedeny v příloze tohoto článku.

také vyšší maximálních (redukčních) hranic příjmů, které slouží pro výpočet denního vyměřovacího základu. Tyto redukční hranice nebyly v některých letech aktualizovány podle mzdového vývoje, čímž došlo k prohloubení rozdílu mezi nemocenským vypláceným v době pracovní neschopnosti a ziskem z výdělečné činnosti. Tímto se stal pobyt v pracovní neschopnosti více ztrátový, což mohlo vést k dočasnému snížení její úrovně.

Kromě výše uvedených legislativních úprav v oblasti nemocenského pojištění se na úrovni dočasné pracovní neschopnosti projeví rovněž změny v oblasti důchodového pojištění. Od roku 1996 začalo docházet k plynulému zvyšování věkové hranice pro nárok na starobní důchod (MPSV, 2008), což bylo jednou z příčin narůstajícího zastoupení starších osob na trhu práce. Vzhledem k objektivně danému horšímu zdravotnímu stavu těchto osob, ovlivňovala tato skutečnost negativně vývoj úrovně dočasné pracovní neschopnosti.

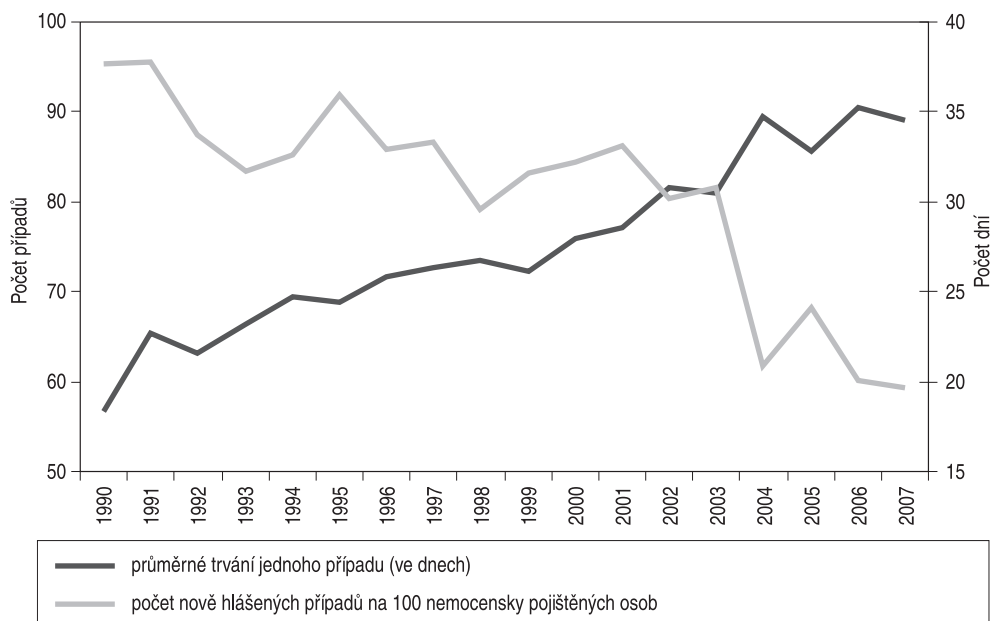
Počet případů na 100 nemocensky pojištěných osob a průměrné trvání jednoho případu

Počet případů na 100 nemocensky pojištěných a průměrné trvání jednoho případu vykazovaly po celé sledované období zcela protikladné tendence. Zatímco počet případů se od počátku 90. let snižoval, jejich průměrná délka narůstala.

Oba dva výše zmíněné ukazatele prošly obdobnou dynamikou vývoje v čase. K výrazným změnám došlo pod vlivem výše uvedených legislativních změn na počátku sledovaného období v roce 1993 a poté v roce 2004.

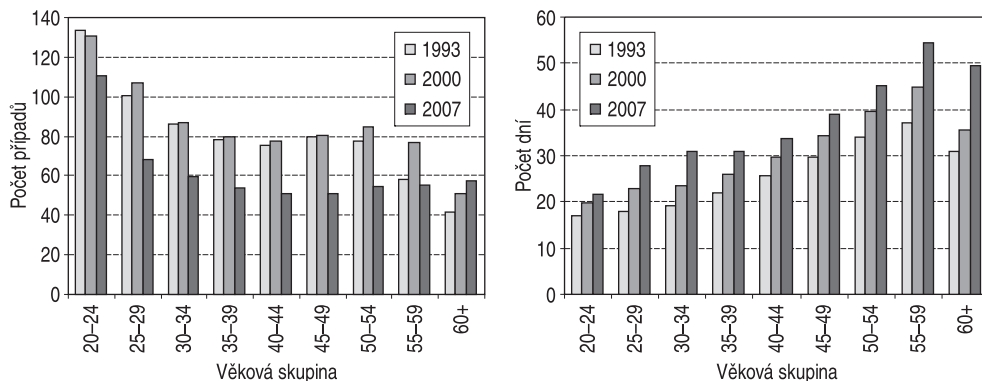
Na počátku sledovaného období připadalo na 100 nemocensky pojištěných osob 95 nově hlášených případů, v roce 2007 to bylo již jen necelých 60 případů, což představuje pokles takřka o 40 %. Průměrné trvání jednoho případu se mezi roky 1990 a 2007 naopak prodloužilo z 18 dnů na 35 dnů, tedy na téměř dvojnásobek výchozí hodnoty (graf 1).

Graf 1 Počet nově hlášených případů dočasné pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob a průměrné trvání jednoho případu (ve dnech), 1990–2007 [Number of newly registered cases of incapacity for work per 100 people with health insurance and the average duration per case (in days), 1990–2007]

Prameny: ČSÚ (Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz).

Graf 2 Počet případů dočasné pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob a průměrné trvání jednoho případu (ve dnech), podle věkových skupin, 1993, 2000 a 2007 [Number of cases of incapacity for work per 100 people with health insurance and average duration per case (in days), by age group, 1993, 2000 and 2007]

Prameny: ÚZIS ČR (Ukončené případy pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz).

Ve sledovaném období došlo rovněž k zásadní změně struktury případů podle délky trvání. Výrazně se snížil podíl případů krátkodobé pracovní neschopnosti a naopak narostl podíl případů trvajících více než 30 dní.

Ukazatele počtu případů pracovní neschopnosti a průměrného trvání jednoho případu vykazovaly po celé sledované období opačné rozložení podle věkových skupin. Počet případů se s přibývajícím věkem spíše snižoval, zatímco jejich průměrná délka převážně narůstala.

Nejčastěji absentujícími byli nejmladší pracovníci, kteří ale zároveň v pracovní neschopnosti pobývali nejkratší dobu. Např. v roce 2007 připadlo na 100 nemocensky pojištěných osob ve věkové skupině 20–24 let 110 ukončených případů pracovní neschopnosti, jeden případ průměrně trval pouze 21 dní. Na 100 nemocensky pojištěných osob ve věkové skupině 55–59 let připadlo v tomtéž roce jen 55 ukončených případů, průměrná délka jednoho z nich však činila 55 dní (graf 2).

Do jisté míry specificky se chovala věková skupina 60+. Oproti celkovému trendu sledovaného období, tedy poklesu počtu případů, počet případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob v této věkové skupině narůstal. Tato věková skupina se rovněž vymykala z hlediska průměrného trvání jednoho případu pracovní neschopnosti. Ve sledovaném období se sice neodklonila od celkového trendu tohoto ukazatele, porušila však přímou úměru mezi věkem a průměrným trváním jednoho případu platící pro ostatní věkové skupiny (graf 2).

Specifické postavení této věkové skupiny bylo do jisté míry dáno tím, že je z velké části tvořena pracujícími důchodci, jejichž nárok na nemocenské dávky je ve srovnání s ostatními pracovníky omezen⁴⁾.

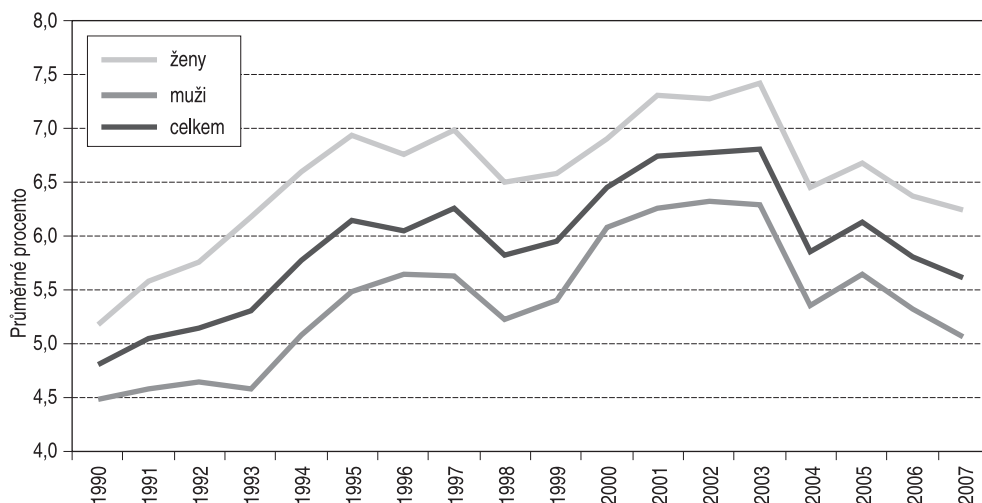
Průměrné procento pracovní neschopnosti

Průměrné procento je souhrnným ukazatelem pracovní neschopnosti, který zohledňuje počet případů pracovní neschopnosti a délku jejich trvání v relaci k počtu nemocensky pojištěných a počtu kalendářních dní v daném období (ČSÚ, 2005).

Tento ukazatel informuje o tom, jaký podíl nemocensky pojištěných osob ve sledovaném období průměrně denně nevykonával výdělečnou činnost z důvodu dočasné pracovní ne-

⁴⁾ Podpůrní doba, tedy doba, po kterou je v době pracovní neschopnosti poskytováno nemocenské, je pro poživatele starobních důchodů stanovena výrazně kratší než v případě ostatních pracovníků.

Graf 3 Průměrné procento pracovní neschopnosti, podle pohlaví, 1990–2007 (Average percentage of incapacity for work, by gender, 1990–2007)

Prameny: ČSÚ (Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz).

schopnosti. Jedná se o ukazatel odrážející celkovou úroveň pracovní neschopnosti, umožňující komplexní pohled na sledovanou problematiku, její vliv na pracovní trh a hodnocení efektivity legislativních zásahů.

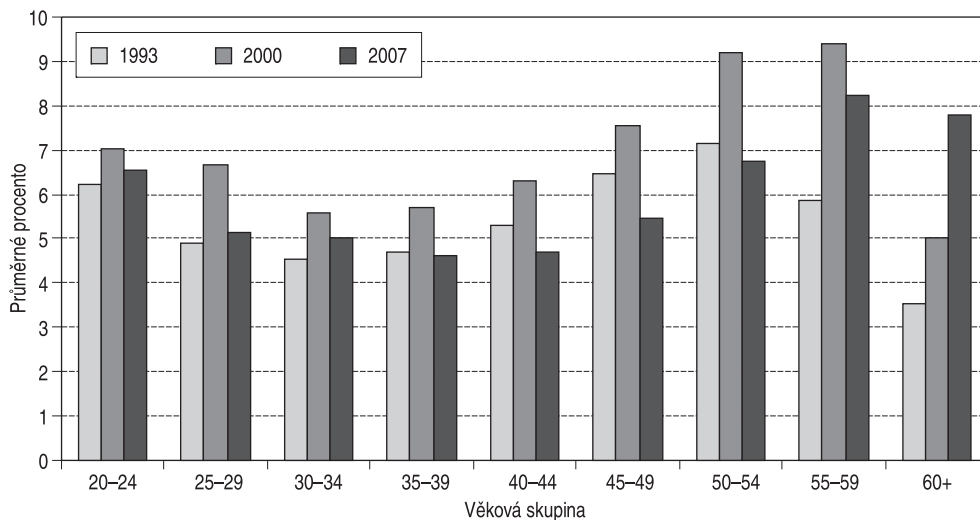
Průměrné procento pracovní neschopnosti od roku 1990 do roku 2003 převážně rostlo. V roce 1990 byla jeho hodnota 4,8 %, do roku 2003 se zvýšila na 6,8 %. Zlomovým byl rok 2004, v němž došlo díky již zmíněným legislativním změnám k meziročnímu poklesu o 1 procentní bod na hodnotu 5,8 %. Po mírném nárůstu v roce 2005 snižování pokračovalo i v následujících letech (graf 3).

Z hlediska rozdílů mezi pohlavími byla zaznamenána vyšší úroveň dočasné pracovní neschopnosti žen oproti mužům. Průměrné procento pracovní neschopnosti žen bylo po celé sledované období přibližně o 1 procentní bod vyšší. Tento rozdíl byl dán zejména jejich častější pracovní absencí, nikoliv délkou této absence. Např. v roce 2007 nebylo průměrně denně přítomno na pracovišti z důvodu pracovní neschopnosti 5 ze 100 nemocensky pojištěných mužů a více než 6 ze 100 nemocensky pojištěných žen⁵⁾.

Rozložení průměrného procenta podle věkových skupin nevykazovalo jednoznačný trend. Ve všech letech sledovaného období v nižších věkových kategoriích nejprve klesalo a od věkové skupiny 40–44 let začalo postupně narůstat. Nejvyšších hodnot dosahovalo v „předdůchodové“ věkové skupině 55–59 let. U nemocensky pojištěných osob starších 60 let bylo již nižší (graf 4).

Bergendorff (2003) vysvětluje tuto skutečnost tzv. „efektem zdravých pracovníků“. Vychází z předpokladu, že z osob starších 60 let, tedy osob majících nárok na starobní důchod, zůstávají na pracovním trhu pouze zdravější jedinci, zatímco jejich nemocnější vrstevníci odcházejí do důchodu. Z osob ve věkové skupině 55–59 let, jejichž věk ještě většinou nezaklá-

⁵⁾ Vyšší dočasnou pracovní neschopnost žen není možné odůvodnit případnými absencemi z důvodu péče o nemocné potomky, neboť tyto případy jsou evidovány jako ošetřování člena rodiny a do evidence pracovní neschopnosti se nezapočítávají. Stejně tak není možné jejich vyšší absenci vysvětlit čerpáním mateřské nebo rodičovské dovolené. Ženy na mateřské dovolené jsou evidovány jako příjemkyně dávky peněžité pomoci v mateřství (nikoliv nemocenské) a ženy, popř. muži, na rodičovské dovolené jsou evidováni jako příjemci rodičovského příspěvku.

Graf 4 Průměrné procento pracovní neschopnosti, podle věkových skupin, 1993, 2000 a 2007 (Average percentage of incapacity for work, by age group, 1993, 2000 and 2007)

Prameny: ÚZIS ČR (Ukončené případy pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz).

dá nárok na starobní důchod, jsou na pracovním trhu přítomni takřka všichni, což má za následek vyšší pracovní neschopnost v této věkové skupině.

Bergendorffův „efekt zdravých pracovníků“, tedy nižší úroveň pracovní neschopnosti v nejstarší věkové skupině v porovnání s předcházející věkovou skupinou, byl v průběhu sledovaného období snižován již zmiňovaným zvyšováním věkové hranice pro nárok na starobní důchod. Tímto legislativním opatřením byla posunuta věková hranice, po jejímž dosažení docházelo k selekci pracovníků podle zdravotního stavu. Na pracovním trhu tak v nejstarší věkové skupině začali zůstat i „nemocnější“ jedinci, kteří by při uplatňování dřívějších předpisů již odešli do starobního důchodu. Zvyšování věkové hranice pro nárok na starobní důchod se projevilo postupným narůstáním průměrného procenta ve věkové skupině 60+ a zároveň snížením rozdílu hodnot tohoto ukazatele mezi věkovou skupinou 55–59 let a 60+.

V průběhu sledovaného období došlo k výraznému nárůstu pracovní neschopnosti právě u těchto dvou nejstarších věkových skupin. Podíl osob, které průměrně denně nevykonávaly výdělečnou činnost z důvodu dočasné pracovní neschopnosti, se ve věkové skupině 60+ zvýšil více než 2krát, z hodnoty 3,5 % na takřka 8 %. O necelou jednu polovinu se zvýšila pracovní neschopnost u věkové skupiny 55–59 let. V roce 1993 chybělo v této věkové skupině průměrně denně na pracovišti z důvodu dočasné pracovní neschopnosti 6 pracovníků ze 100 nemocensky pojištěných, v roce 2007 již více než 8 pracovníků. Naopak k poklesu průměrného procenta pracovní neschopnosti o 1 procentní bod došlo ve věkové skupině 45–49 let.

Legislativní změny účinné od roku 2004 pozitivně ovlivnily úroveň dočasné pracovní neschopnosti ve většině věkových skupin, což částečně znázorňuje graf 4 (pokles hodnot mezi roky 2000 a 2007). Na změnu zákona reagovaly pružněji osoby z mladších věkových skupin. Mezi roky 2003 a 2004 se úroveň pracovní neschopnosti snížila ve věkové skupině 20–24 let o 15 %, ve věkové skupině 55–59 let jen o 6 %. Výjimku tvořila věková skupina 60+, v níž hodnota tohoto ukazatele rostla i po zavedení zmíněných opatření.

Standardizace a dekompozice ukazatelů pracovní neschopnosti v letech 1997–2007

Hodnoty ukazatelů pracovní neschopnosti jsou určovány dvěma parametry – věkovou strukturou nemocensky pojištěných osob a intenzitou sledovaného jevu. Věkovou strukturou se rozumí počet osob v jednotlivých věkových skupinách, které, jak bylo výše dokázáno, se vyznačují rozdílnou úrovní (intenzitou) pracovní neschopnosti. Věkové složení nemocensky pojištěných osob, tedy zastoupení jednotlivých věkových skupin, tak může výrazně ovlivnit celkovou úroveň pracovní neschopnosti.

Např. pouhý nárůst počtu osob ve věkové skupině 55–59 let, která je charakteristická vysokým zastoupením osob, které průměrně denně nevykonávaly výdělečnou činnost z důvodu dočasné pracovní neschopnosti, by znamenal zvýšení celkového ukazatele (zahrnujícího všechny věkové skupiny) úrovně pracovní neschopnosti. Toto zvýšení by však nebylo důsledkem nárůstu intenzity zkoumaného jevu, ale zvýšením podílu „nemocnějších“ osob na celkovém počtu nemocensky pojištěných.

Ve sledovaném období došlo k poklesu počtu nemocensky pojištěných osob, ale zejména se zásadním způsobem změnila jejich věková struktura. Díky prodlužování přípravy na povolání a také změnou metodiky evidence došlo k výraznému snížení počtu nemocensky pojištěných osob do 24 let. Posunem věkové hranice pro nárok na starobní důchod a díky velikosti příslušných populačních ročníků se naopak zvýšila početnost věkové kategorie 55–59 let.

Výše popsané změny věkové struktury se promítly do hodnot ukazatelů pracovní neschopnosti. K odstranění jejich vlivu a zhodnocení působení na vývoj reálných ukazatelů pracovní neschopnosti struktury byly použity metody standardizace a dekompozice.

Standardizace

Metodou přímé standardizace byla vypočtena hodnota standardizovaných ukazatelů pracovní neschopnosti mezi roky 1997 a 2007, tedy hodnota vycházející z věkové struktury nemocensky pojištěných osob roku zvoleného za standard a reálné intenzity pracovní neschopnosti příslušného roku.

Jako standard byla použita věková struktura nemocensky pojištěných osob z roku 1997. Pokud by nepůsobila od roku 1997 na celkové ukazatele pracovní neschopnosti věková struktura, tedy počet nemocensky pojištěných ve všech věkových skupinách by zůstal zachován, ukazatele pracovní neschopnosti by dosahovaly hodnot vypočtených právě touto metodou.

Srovnáním vypočtených standardizovaných hodnot s hodnotami reálných ukazatelů bylo zjištěno, že věková struktura se do jisté míry podílela na změně úrovně ukazatelů pracovní neschopnosti. Byla-li by zachována věková struktura roku 1997, hodnoty většiny ukazatelů by byly mírně nižší, než ve skutečnosti jsou (graf 5).

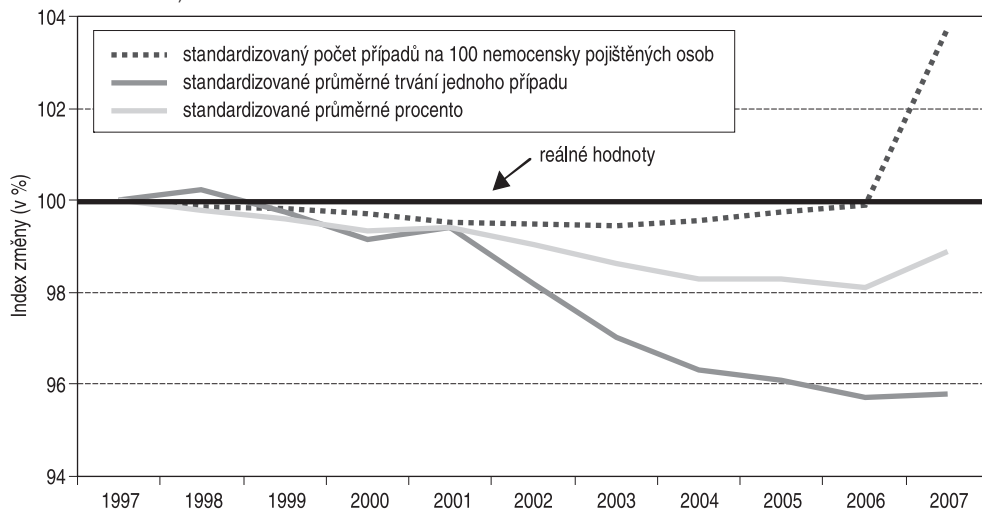
Výjimku tvořil počet případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob v roce 2007, jejichž standardizovaná hodnota naopak výrazně převýšila hodnotu reálného ukazatele. Znamená to, že věkové složení nemocensky pojištěných osob v roce 2007 bylo vývoji tohoto ukazatele příznivěji nakloněno než v roce 1997. Tento příznivý stav lze vysvětlit nižším podílem nemocensky pojištěných osob ve věkové skupině do 24 let, která se vyznačuje vysokým počtem případů na 100 nemocensky pojištěných a nárůstem počtu osob starších 50 let, které jsou charakteristické naopak nízkým počtem případů na 100 nemocensky pojištěných osob.

Výše zmiňované změny věkové struktury zapříčinily rovněž významný rozdíl (v roce 2007 více než 4%) mezi standardizovanými a reálnými hodnotami průměrného trvání jednoho případu pracovní neschopnosti.

Dekompozice

Metoda jednorozměrné dekompozice podle modelu *E. Kitagawy* umožňuje rozložit změny hodnot ukazatelů pracovní neschopnosti mezi dvěma srovnávanými roky na dva efekty – efekt věkové struktury a efekt intenzity (*Kitagawa*, 1955).

Graf 5 Srovnávací index reálných a standardizovaných hodnot ukazatelů dočasné pracovní neschopnosti, 1997–2007, reálné hodnoty ukazatelů = 100 (Comparative index of real and standardised indicators of incapacity for work, 1997–2007, real indicator values = 100)

Prameny: ÚZIS ČR (Ukončené případy pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz); vlastní výpočty.

Z důvodu detailnějšího pohledu bylo sledované období 1997–2007 nejprve rozděleno na dvě kratší období. Dělicím rokem byl zvolen rok 2001, ve kterém proběhlo Sčítání lidu, domů a bytů, na jehož základě byly aktualizovány počty nemocensky pojištěných osob podle věku⁶⁾.

Ve sledovaných 10 letech došlo k výrazným změnám hodnot ukazatelů pracovní neschopnosti. Počet případů na 100 nemocensky pojištěných a průměrné procento klesaly, zatímco průměrné trvání jednoho případu se prodloužilo.

Metodou jednorozměrné dekompozice bylo dokázáno, že tyto změny byly převážně důsledkem působení vlivu intenzity pracovní neschopnosti, a to především v druhé části sledovaného období (tab. 1).

Počet případů pracovní neschopnosti se mezi roky 1997 a 2007 snížil o necelých 30 případech na 100 nemocensky pojištěných osob, což představuje 33% pokles. Zatímco intenzita výskytu pracovní neschopnosti se snížila o 30 %, působení věkové struktury k celkovému poklesu četnosti pracovní neschopnosti přispělo 3 %.

Průměrné trvání jednoho případu se v průběhu sledovaného období (1997–2007) zvýšilo o 7,5 dní (21,6 %). Tento nárůst byl rovněž způsoben převážně intenzitou sledovaného jevu, která se zvýšila o 18,4 %, a tvořila tak 85 % změny tohoto ukazatele.

Hodnota průměrného procenta pracovní neschopnosti poklesla o 1 procentní bod, což představuje 14,6 %. Zatímco v předchozích případech byl směr působení věkové struktury a intenzity stejný, tj. oba parametry vedly k poklesu či nárůstu hodnoty ukazatele, v případě průměrného procenta působila věková struktura velmi slabě proti směru intenzity. Bez jejího působení by byla hodnota tohoto ukazatele ještě o 0,5 % nižší.

Hodnoty ukazatelů pracovní neschopnosti jsou, jak již bylo řečeno výše, ovlivněny věkovou strukturou nemocensky pojištěných a intenzitou sledovaného jevu v příslušné věkové

⁶⁾ Počet pojištěnců podle věkových skupin není evidován, ale pro odhad jejich počtu se používá tzv. „přepočtový koeficient“. Ten je vypočítáván po každém novém sčítání lidu, kdy je k dispozici věková struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva. Proto se každé sčítání lidu promítne do změn ve věkových skupinách pojištěnců (ÚZIS, 2006).

Tab. 1 Dekompozice změny ukazatelů dočasné pracovní neschopnosti mezi roky 1997, 2001 a 2007 (Decomposition of the change in the indicators of incapacity for work between the years 1997, 2001 and 2007)

Období	1997–2001		2001–2007		1997–2007	
	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %
	Počet případů pracovní neschopnosti na 100 pojištěných osob					
Intenzita	-5,928	-6,599	-21,807	-25,865	-27,339	-30,433
Struktura	0,405	0,451	-2,313	-2,743	-2,304	-2,565
Celkem	-5,523	-6,148	-24,120	-28,608	-29,643	-32,998
	Průměrné trvání jednoho případu pracovní neschopnosti					
Intenzita	1,645	5,634	4,763	13,625	6,431	18,397
Struktura	0,136	0,466	0,987	2,824	1,101	3,149
Celkem	1,782	6,100	5,750	16,449	7,532	21,546
	Průměrné procento pracovní neschopnosti					
Intenzita	-0,036	-0,530	-1,013	-15,020	-1,018	-15,078
Struktura	0,032	0,478	0,032	0,467	0,032	0,481
Celkem	-0,003	-0,052	-0,982	-14,553	-0,985	-14,597

skupině. Metoda dekompozice umožňuje zjistit příspěvky jednotlivých věkových skupin ke změně jak intenzity a věkové struktury, tak celkové hodnoty ukazatele.

Změna intenzity sledovaného jevu působila v naprosté většině věkových skupin stejným směrem, tedy k poklesu či nárůstu hodnoty daného ukazatele pracovní neschopnosti. Směr působení věkové struktury se odlišoval podle změny počtu nemocensky pojištěných osob. Nárůst počtu pojištěných osob ve věkové skupině 54–59 let byl však zpravidla vykompenzován jejich úbytkem ve věkové skupině 20–24 let, což vedlo k minimálnímu vlivu věkové struktury na celkové hodnoty ukazatelů.

Na celkovém poklesu počtu případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných se nejvíce projevil vliv věkových skupin 20–24 let a 45–49 let, u nichž jednak klesl počet pojištěných osob, a zároveň se snížila intenzita sledovaného jevu.

Za nárůstem průměrného trvání jednoho případu stála zejména věková skupina 55–59 let a také věková skupina 30–34 let. U první jmenované byl její vysoký vliv na celkovou hodnotu ukazatele dán zejména působením věkové struktury, tedy zvýšením počtu nemocensky pojištěných, u druhé jmenované spíše nárůstem intenzity.

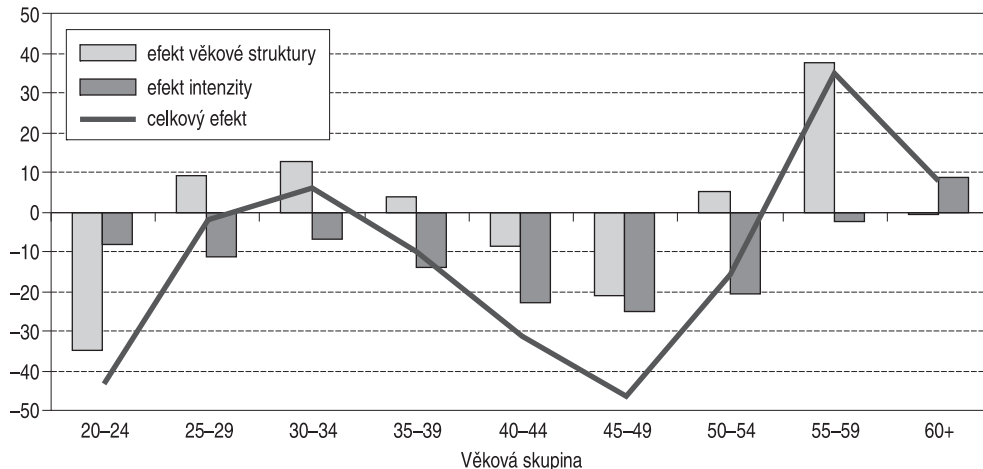
Snížení celkové hodnoty průměrného procenta pracovní neschopnosti mezi roky 1997 a 2007 bylo dáno zejména současným poklesem intenzity sledovaného jevu a počtem nemocensky pojištěných ve věkových skupinách 40–44 let a 45–49 let. Výrazný vliv měl také pokles pojištěnců ve věkové skupině 20–24 let. Proti celkovému snižování hodnoty tohoto ukazatele působily dvě nejstarší věkové skupiny. Věková skupina 55–59 let nárůstem počtu nemocensky pojištěných osob a věková skupina 60+ zvýšením intenzity sledovaného jevu (graf 6).

Závěr

Od počátku 90. let se začaly hodnoty ukazatelů pracovní neschopnosti výrazně měnit. Počet případů na 100 nemocensky pojištěných osob klesal, průměrné trvání jednoho případu plynule narůstalo. Podíl osob průměrně denně nevykonávajících výdělečnou činnost z důvodu dočasné pracovní neschopnosti až do roku 2003 převážně rostl. Od tohoto roku se začal pod vlivem legislativních úprav snižovat.

Pokles hodnoty průměrného procenta pracovní neschopnosti po roce 2003, jakožto komplexního ukazatele pracovní neschopnosti, nasvědčuje efektivitě provedených legislativních opatření, která měla za cíl zamezit zvýšenému využívání systému nemocenských dávek. Nedošlo však k paralelnímu snižování objemu finančních prostředků vyplácených na nemocenské dávky.

Graf 6 Příspěvky věkových skupin ke změně průměrného procenta dočasné pracovní neschopnosti mezi roky 1997 a 2007, v % (Contribution by age group to the change in the average percentage of incapacity for work between 1997 and 2007, in %)

Prameny: ÚZIS (Ukončené případy pracovní neschopnosti); vlastní výpočty.

Bezprostředně po zavedení legislativních změn se jejich dopad projevil výrazným snížením celkového objemu vyplacených dávek určených na kompenzaci ušlé mzdy v době dočasné pracovní neschopnosti, tedy nemocenského. Zatímco v roce 2003 bylo vyplaceno 29,5 miliard Kč, v roce 2004 už jen 24,7 miliard Kč. Po tomto prudkém poklesu však následovalo zvyšování celkového objemu použitých finančních prostředků; v roce 2007 bylo vyplaceno 27,9 miliard Kč. Tento opětovný nárůst byl zastaven až legislativními změnami zavedenými v roce 2008 (ČSSZ, 2009).

Nesoulad mezi vývojem průměrného procenta pracovní neschopnosti a objemem vyplacených dávek byl patrně způsoben zvýšením redukčních hranic příjmů, což vedlo k nárůstu průměrné výše denní dávky nemocenského. Zatímco v roce 2004 bylo osobám v dočasné pracovní neschopnosti vyplaceno průměrně 233 Kč za den, v roce 2007 to bylo již 277 Kč.

Metodami přímé standardizace a dekompozice bylo prokázáno, že hlavní vliv na celkovou změnu ukazatelů pracovní neschopnosti měla intenzita sledovaného jevu; vliv věkové struktury byl minimální. Tento fakt ztěžuje případnou predikci budoucího vývoje, neboť úroveň pracovní neschopnosti bude určována spíše legislativními zásahy a socioekonomickými podmínkami než věkovým složením obyvatelstva.

Literatura

- Bergendorff, S. 2003. Sickness absence in Europe – a comparative study. *4th International Research Conference on Social Security*, Antwerp, 5–7 May 2003. Dostupné z: <http://www.issa.int/pdf/anvers03/topic5/2bergendorff.pdf>
- ČSSZ. 2009. *Nemocenská statistika* [online]. Dostupné z: <http://www.cssz.cz/cz/informace/statistiky/nemocenska-statistika/>
- ČSÚ. 1990 až 2000. *Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz v ČR, 1990 až 2000*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ. 2005. *Vývoj pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz 1990–2003*. [online]. Kód: 1127-05. Zveřejněno dne: 1. 1. 2005. [cit. 2008-04-06]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/1127-05>
- ČSÚ. 2008. *Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz v ČR 2001 až 2007* [online]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/p/3305-07>
- Gobyová, J. 2009. *Analýza pracovní neschopnosti*. Diplomová práce. Praha: PŘF UK.
- Kitagawa, E. 1955. Components of a Difference Between Two Rates. *Journal of the American Statistical Association*. 1955, Vol. 50, pp. 1168–94.
- Klesla, A. 2007. Pracovní neschopnost – faktor omezující produktivitu práce. *Demografický informační portál* [online]. Listopad 2007 [cit. 2009-03-02]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=512

MPSV, 2008. *Pojistněmatematická zpráva o sociálním zabezpečení 2008* [online]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/135>

ÚZIS ČR. 1992 až 2000. *Ukončené případy pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz R, 1991 až 1999*. Praha: ÚZIS ČR.

ÚZIS ČR. 2009. *Ukončené případy pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz 2000 až 2007* [online]. Dostupný z: http://www.uzis.cz/download.php?ctg=10&search_name=pracovni%20neschopnosti®ion=100&kind=1&mnu_id=5300

Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

JANA GOBYOVÁ je absolventkou oboru demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde nyní také pokračuje v doktorském studiu. Od roku 2009 současně pracuje v Oddělení metodiky nemocenského pojištění zaměstnanců ČSSZ.

Summary

In the article the author deals with both the values of the indicators of temporary incapacity to work and their varying levels and different trends by gender and age group. In the second part of the article standardisation and decomposition methods are used to examine the effect of the age structure and the intensity of the observed phenomenon on the total change in the indicators of temporary incapacity to work between 1997 and 2007. Real and standardised values are compared and the effect of individual age groups on the change in the total values of the indicators is observed.

PŘÍLOHA

VZORCE VÝPOČTU PREZENTOVANÝCH UKAZATELŮ

Počet případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob:

$$mipn = \frac{B^{pn}}{P^{poj}} * 100 \quad (1)$$

B^{pn} značí počet případů pracovní neschopnosti v čase t a P^{poj} průměrný počet nemocensky pojištěných osob v čase t .

Průměrné trvání jednoho případu pracovní neschopnosti:

$$pdpn = \frac{\sum d_i * B_i^{pn}}{\sum B_i^{pn}} \quad (2)$$

kde, B_i^{pn} značí i -tý případ pracovní neschopnosti v čase t a d_i je doba jeho trvání ve dnech. Celkový počet kalendářních dnů pracovní neschopnosti tedy dělíme počtem případů pracovní neschopnosti a získáme tak průměrné trvání jednoho případu ve dnech.

Průměrné procento pracovní neschopnosti:

$$uspn = \left[\frac{\sum (d_i * B_i^{pn})}{(P^{poj} * 365)} \right] * 100 \quad (3)$$

kde, B_i^{pn} značí i -tý případ pracovní neschopnosti v čase t , d_i je doba jeho trvání ve dnech, P^{poj} počet pojištěných osob v čase t a 365 značí počet kalendářních dnů daného období. Celkový počet kalendářních dnů pracovní neschopnosti tedy dělíme počtem pojištěných osob vynásobených počtem dnů v roce. Po vynásobení výsledné hodnoty 100 získáme ukazatel informující nás o průměrném podílu pojištěných osob, které denně nevykonávaly dosavadní výdělečnou činnost z důvodu pracovní neschopnosti.

Přímá standardizace počtu případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob:

$$P^{ST}mipn_x = \sum mipn_x * \left(\frac{P^{poj}_{ST}}{P^{poj}_x} \right) \quad (4)$$

kde $mipn_x$ je počet případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob ve věku x , P^{poj}_{ST} je počet pojištěných osob v daném věku v populaci použité za standard a P^{poj}_x je celkový počet

pojištěných osob v populaci použité za standard. Reálné hodnoty počtu případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných v příslušném věku v sledované populaci tedy násobíme podílem, který tvoří daná věková skupina v populaci použité za standard. Získáme tak přímo standardizovaný počet případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných u sledované populace, jejíž hodnota vychází z reálné intenzity sledované populace a věkové struktury populace standardu.

Přímá standardizace průměrného trvání jednoho případu pracovní neschopnosti:

$$P^{ST}pdpn = \sum pdpn_x * (B^{pn}_{x^{ST}} / B^{pn}_{ST}) \quad (5)$$

kde $pdpn_x$ je průměrné trvání jednoho případu pracovní neschopnosti ve věku x , $B^{pn}_{x^{ST}}$ je počet případů ve věku x v populaci použité za standard a B^{pn}_{ST} je celkový počet případů pracovní neschopnosti v populaci použité za standard. Vzhledem k výpočtu tohoto ukazatele zde standardem není čistě věková struktura obyvatel, ale počet případů pracovní neschopnosti, který v sobě kromě věkové struktury populace částečně obsahuje také intenzitu sledovaného jevu.

Přímá standardizace průměrného procenta pracovní neschopnosti:

$$P^{ST}uspn = \sum uspn_x * (P^{poj}_{x^{ST}} / P^{poj}_{ST}) \quad (6)$$

kde $uspn_x$ je průměrné procento pracovní neschopnosti ve věku x , $P^{poj}_{x^{ST}}$ je počet pojištěných osob v daném věku v populaci použité za standard a P^{poj}_{ST} je celkový počet pojištěných osob v populaci použité za standard.

Dekompozice počtu případů pracovní neschopnosti na 100 pojištěných osob:

$$\text{Efekt věkové struktury } \Sigma [(mipn_{x_1} + mipn_{x_2})/2 * (P^{poj}_{x_1}/P^{poj}_1 - P^{poj}_{x_2}/P^{poj}_2)] \quad (7)$$

$$\text{Efekt intenzity pracovní neschopnosti } \Sigma [(P^{poj}_{x_1}/P^{poj}_1 + P^{poj}_{x_2}/P^{poj}_2)/2 * (mipn_{x_1} - mipn_{x_2})] \quad (8)$$

Indexy 1 a 2 označují dva srovnávané roky, P^{poj}_x je počet pojištěných osob ve věku x , P^{poj} je celkový počet pojištěných osob a $mipn_x$ počet případů pracovní neschopnosti na 100 nemocensky pojištěných osob ve věku x .

Dekompozice průměrného trvání jednoho případu pracovní neschopnosti:

$$\text{Efekt věkové struktury } \Sigma [(pdpn_{x_1} + pdpn_{x_2})/2 * (B^{pn}_{x_1}/B^{pn}_1 - B^{pn}_{x_2}/B^{pn}_2)] \quad (9)$$

$$\text{Efekt intenzity pracovní neschopnosti } \Sigma [(B^{pn}_{x_1}/B^{pn}_1 + B^{pn}_{x_2}/B^{pn}_2)/2 * (pdpn_{x_1} - pdpn_{x_2})] \quad (10)$$

Indexy 1 a 2 označují dva srovnávané roky, B^{pn}_x je počet případů pracovní neschopnosti ve věku x , B^{pn} je celkový počet případů a $pdpn_x$ je průměrné trvání jednoho případu pojištěných osob ve věku x .

Dekompozice průměrného procenta pracovní neschopnosti:

$$\text{Efekt věkové struktury } \Sigma [(uspn_{x_1} + uspn_{x_2})/2 * (P^{poj}_{x_1}/P^{poj}_1 - P^{poj}_{x_2}/P^{poj}_2)] \quad (11)$$

$$\text{Efekt intenzity pracovní neschopnosti } \Sigma [(P^p_{x_1}/P^p_1 + P^p_{x_2}/P^p_2)/2 * (uspn_{x_1} - uspn_{x_2})] \quad (12)$$

Indexy 1 a 2 označují dva srovnávané roky, P^{poj}_x je počet pojištěných osob ve věku x , P^{poj} je celkový počet pojištěných osob a $uspn_x$ je průměrné procento pracovní neschopnosti ve věku x .

XL. KONFERENCE ČESKÉ DEMOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI „DVACET LET SOCIODEMOGRAFICKÉ TRANSFORMACE“, BRNO, 27. – 28. KVĚTNA 2010

Ve dnech 27. a 28. května 2010 se konala pod názvem **Dvacet let sociodemografické transformace** pravidelná květnová konference *České* (dříve Československé) *demografické společnosti* s vysokým pořadovým číslem 40.

Vysoké pořadové číslo nebylo však zdaleka jediným specifikem celé akce. Jedním z mnoha dalších specifík bylo místo jejího konání. V historii květnových konferencí se stalo teprve podruhé, že se konference uskutečnila jinde než v Praze či jejím blízkém okolí. Ta letošní tak navázala na pokus o založení tradice výjezdních květnových konferencí učiněný v roce 2007, kdy se 37. setkání českých demografů konalo v Olomouci. Přitom obdobně jako olomoucké setkání bylo i to brněnské, na rozdíl od pražských, koncipováno jako dvoudenní. Stále ještě k nestandardním rysům květnových konferencí patří také zařazení příspěvků iniciativně přihlášených jednotlivými účastníky. Vyžádané referáty tentokrát pouze uvedly jednotlivé tematické bloky na začátku prvního dne jednání.

Pokud se jedná o vlastní program brněnské konference, můžeme konstatovat, že o vlastní odborná vystoupení byl mezi účastníky značný zájem. Celkem se sešlo 28 příspěvků, rozdělených do pěti programových bloků, které doplnily čtyři přednesené referáty z kategorie vyžádaných. V rámci našich květnových setkání také doposud netradičního programového prvku, v sekci kombinovaných sdělení formou posterů, se sešlo sedm zajímavých příspěvků od mladších autorů, převážně studentů demografie. Většina těchto na konferenci přednesených příspěvků vychází v recenzované podobě a elektronickém formátu v příloze časopisu *Demografie*, přičemž bude dostupná i na internetové stránce ČDS.

Velmi zajímavou akcí zakomponovanou do programu konference byl křest prvního vydání knihy profesora *Roberta Cliqueta* **Biosocial Interactions in Modernisation**, kterou vydalo Nakladatelství Masarykovy univerzity. V jeho rámci profesor Cliquet, přední belgický demograf, biolog a antropolog, bývalý ředitel Centra pro populační a rodinný výzkum v Bruselu, přednesl svou přednášku k tématu křtěné monografie. Netradičním osvěžením byla také prodejní výstava publikací téhož nakladatelství, které kromě čerstvě pokřtěné knihy nabídlo celou řadu zajímavých titulů ze své produkce, a to navíc s příjemnou konferenční slevou.

Dalším pozitivním momentem letošní květnové konference, kromě již uvedeného, byla účast desítek demografů a dalších odborníků na populační otázky z různých míst republiky, příslušníků všech věkových kategorií, včetně výrazného zastoupení studentů magisterského a doktorského studia. Jednání se zúčastnili také dva kolegové ze Slovenska. Celkem bylo přítomno přibližně šedesát zaregistrovaných účastníků a hostů, což vzhledem k významným, paralelně probíhajícím akcím, zejména volbám do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a zkušebnímu sčítání lidu, je účast, která předčila očekávání organizátorů.

S časovým odstupem můžeme, obdobně jako v případě olomoucké konference konané v roce 2007, konstatovat, že rozhodující většina inovačních změn v organizaci a formátu akce jednoznačně přispěla k naplnění jejích cílů a záměrů organizátorů.

Na závěr úvodního vstupu si v souvislosti s konáním 40. květnové konference ČDS dovoluji jménem hlavního výboru České demografické společnosti vyslovit poděkování Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, jejímu děkanovi *prof. PhDr. Ladislavu Rabušicovi, CSc.* a *Mgr. Beatrici Chromkové Manea*, která se na své mateřské fakultě ujala hlavního dílu organizace. Poděkování patří také všem, kteří přispěli ke vzniku a vydání tohoto sborníku, v neposlední řadě též *Českému statistickému úřadu* za zajištění a financování jeho výroby.

Tomáš Kučera (vědecký tajemník ČDS)

POZDRAVNÉ SLOVO ČESTNÉHO PŘEDSEDY ČESKÉ DEMOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI ZDENĚKA PAVLÍKA

Vážené kolegyně, vážení kolegové, milí hosté, dostalo se mně cti zahájit tuto výroční čtyřicátou konferenci České demografické společnosti, která má hlavní téma **Dvacet let sociodemografické transformace**. Konference se koná ve spolupráci s *Institutem pro výzkum reprodukce a integrace společnosti* Masarykovy univerzity v Brně. Domnívám se, že je to vhodná příležitost, abych vzpomenul počátků existence Československé demografické společnosti, neboť již není mnoho členů, kteří okolnosti vzniku Společnosti pamatují. Existují však dvě publikace, které její činnost v průběhu prvních 20 let popisují. O první z nich se zasloužila *Alena Šubrtová*, o druhou kolektiv autorů pod vedením *Vladimíra Roubíčka*¹⁾. Je škoda, že další existence Společnosti není také dokumentována.

Zaměřím se na okolnosti, které v uvedených publikacích nejsou. Demografie má u nás dlouhou tradici, která sahá až na přelom 19. a 20 století. Tehdy byla spojena s antropologií. Toto spojení trvalo i v průběhu první republiky, kdy předním představitelem demografie byl její faktický zakladatel v Československu *Antonín Boháč*, který ji přednášel na dvou fakultách UK, přírodovědecké a filozofické. Po druhé světové válce v přednáškách pokračoval. Komunistický puč v únoru 1948 však jeho další činnost ukončil, podobně jako celé řadě vynikajících vědců.

Pro demografii bylo nepříznivé i její postavení v bývalém Sovětském svazu, kde nebyla považována za samostatnou disciplínu, ale pouze za součást demografické (ekonomické) statistiky. Kromě toho bylo po sovětském vzoru zavedeno utajování demografických dat (např. věkové struktury), což významně omezilo možnost publikování demografických analýz.

Již v padesátých letech se však ukazovalo, že demografická problematika je důležitá a že je ji nutno věnovat pozornost. Od roku 1950 se začala snižovat úroveň plodnosti. Iniciativy se ujal *František Fajfr* jako předseda SÚS. V roce 1954 vydal SÚS **Zprávu o populační situaci ČSR do 1. 10. 1954**. V témže roce také *Populační komise OSN* doporučila vládám, aby věnovaly pozornost demografické problematice. *Státní úřad statistický*, resp. jeho demografický odbor pod vedením *Vladimíra Srba*, byl jediným pracovištěm, které se demografickou problematikou zabývalo. Proto zde vznikl návrh podepsaný *Františkem Fajfrem* a *Jánem Svätomem*, aby byla ustavena stálá Populační komise (1), zřízen Demografický ústav (2) a odtajněna demografická data (3). První a třetí bod byl splněn, druhý nikoliv (pouze formálně byl demografický odbor SÚS přejmenován na Demografický ústav).

Uvolnění demografických dat umožnilo publikování demografických studií. V roce 1959 byl založen časopis **Demografie**, byly publikovány dva svazky **Demografického sborníku** (1959 a 1961) a deset svazků sborníku **Statistika a demografie** (1959–1970). Počet zájemců o demografickou problematiku se zvětšoval a ukazovala se potřeba jejich setkávání a diskuse. V roce 1962 se vykristalizovaly různé návrhy a v dubnu 1963 by ustaven přípravný výbor pro zřízení *Československé demografické společnosti při ČSAV*; již v říjnu byly sice zahájeny pravidelné měsíční přednášky, ale teprve v prosinci prezidium ČSAV přijalo usnesení, že Společnost může být ustavena. Měnila se politická situace (v listopadu 1963 byl odvolán předseda vlády *Viliam Široký* pro „politické chyby“ v padesátých letech), a to se projevilo i v této oblasti.

Dne 22. dubna 1964 se konalo ustavující **Valné shromáždění ČSDS při ČSAV**, které zvolilo první hlavní výbor Společnosti a následně pak *Františka Fajfry* jeho prvním předsedou. Přednášku na tomto shromáždění přednesl *Jaromír Korčák* na téma demografie a geografie; Společnost tehdy patřila pod kolegium ČSAV pro geologii a geografii. Tradice měsíčních přednášek byla zachována dodnes. V roce 1967 byla uspořádána první celodenní konference v Praze, druhá se konala v roce 1970 a další pak každý rok s výjimkou let 1965 a 1983, kdy se konaly mezinárodní demografické konference v Liblicích a ve Smolenicích.

Dnešní čtyřicátá konference na tuto dlouhou tradici navazuje. Přejí vašemu jednání mnoho úspěchů.

Zdeněk Pavlík

¹⁾ Šubrtová, A. *10 let ČSDS*. Praha: vydala ČSDS pro vnitřní potřebu členů, 1975.; Roubíček, V. a kol. *20 let Československé demografické společnosti při ČSAV*. Praha: výtisklo reprografické středisko FSÚ nákladem 500 ks, 1985.

SUBJEKTIVNÍ BLAHO, PLODNOST, ÚMRTNOST A SUBJEKTIVNÍ ZDRAVOTNÍ STAV V ČESKÉ REPUBLICE V LETECH 1991–2008

LADISLAV RABUŠIC

Článek se zabývá souvislostmi subjektivního blaha (subjektivního štěstí a subjektivního zdravotního stavu) měřeného v rámci sociologických hodnotových výzkumů s plodností a nadějí dožití. Analyzuje nejen data za Českou republiku, ale přináší také komparaci v kontextu evropských zemí. Ukazuje se, že asociace mezi individuálními mikrodaty a makrostrukturálními ukazateli je v evropském prostoru poměrně vysoká: plodnost výrazně souvisí s pocitem štěstí, naděje dožití výrazně asociuje s pocitem subjektivního zdravotního stavu. Navíc jsou tyto pocity subjektivního blaha ovlivňovány ekonomickou vyspělostí země.

HLAVNÍ ZMĚNY REPRODUKCE OBYVATELSTVA ČESKÉ REPUBLIKY

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ

Česká republika prošla ve svém demografickém vývoji významnými změnami, které byly podmíněny dobovými kontexty, historickou zkušeností i vlivem okolního, stále více globalizovaného světa. První významné změny souvisely s průběhem demografické revoluce, druhé, historicky bezprecedentní, nastaly od konce devadesátých let 20. století. Jedná se zejména o dlouhodobou velmi nízkou úroveň porodnosti a budoucí velmi rychlé demografické stárnutí. Dopad těchto změn bude celospolečenský a může být poměrně dramatický.

VÝVOJ LIDSKÝCH ZDROJŮ V ZEMÍCH EVROPSKÉ UNIE

JITKA LANGHAMROVÁ – TOMÁŠ FIALA

Příspěvek popisuje změny demografické struktury obyvatelstva zemí Evropské unie v letech 1950 – 2060. Lidské zdroje jsou chápány pouze z demografického pohledu. Na základě vývoje biologických a ekonomických generací, indexu stáří a indexu závislosti je poukázáno na změny, ke kterým v čase dochází. Země Evropské unie stárnou. Do budoucna významně poroste index stáří i index závislosti seniorů. Bude třeba se na tyto změny s předstihem připravit.

POPULAČNÍ POLITIKA

JIŘINA KOCOURKOVÁ

Explicitní populační politika nebyla po roce 1990 nikdy oficiálně deklarovaná, přesto se dříve či později zformovaly její části, které různým způsobem populační vývoj přímo i nepřímo ovlivňovaly. V roce 2001 byla přijata aktivní migrační politika a v roce 2005 byla schválena první koncepce rodinné politiky. Podle šetření Rady Evropy z roku 2009 byla ČR jeden z mála států s nízkou plodností, které neuedvly explicitní podporu porodnosti. Nedávné výzvy EU modernizovat systémy rodinných politik tak, aby zvyšování zaměstnanosti žen nemělo negativní vliv na porodnost, se v ČR setkalo jen s minimální odezvou.

DVACET LET NÍZKÉ PLODNOSTI VE STŘEDNÍ EVROPĚ Z POHLEDU ALTERNATIVNÍCH UKAZATELŮ PLODNOSTI A VLIVU NA KOHORTNÍ PLODNOST

KRYŠTOF ZEMAN

Tento příspěvek ukazuje na příkladu Rakouska, České republiky a Slovenska, že transverzální ukazatel úhrnné plodnosti při výrazných změnách časování porodů podhodnocuje její reálnou úroveň. Příspěvek zároveň argumentuje, že pokud je funkce transverzálních ukazatelů plodnosti chápána také jako odhad konečné generační plodnosti, je vhodné vedle tradiční úhrnné plodnosti používat alternativní ukazatele plod-

nosti, které buďto očišťují ukazatel úhrnné plodnosti od vlivu posouvání plodnosti do vyššího věku (například metodou Bongaarts–Feeney), nebo zahrnují do výpočtu vliv paritní struktury (tzv. index plodnosti očištěný od vlivu věkové a paritní struktury – *PATFR*), případně zcela opustí koncept výpočtu pomocí věku ženy a berou místo toho v potaz meziprodní intervaly (ukazatel průměrné parity – *PAP*).

ZMĚNY V ÚROVNI ÚMRTNOSTI V KONTEXTU VNĚJŠÍCH VLIVŮ VE VYBRANÝCH POSTKOMUNISTICKÝCH ZEMÍCH BĚHEM OBDOBÍ TRANSFORMACE

LUDEK ŠÍDLO – KLÁRA TESÁRKOVÁ

Cílem příspěvku bylo zmapovat základní vývojové tendence úrovně úmrtnosti v postkomunistických zemích střední a východní Evropy, které jsou zároveň členskými státy Evropské unie, v posledních dvou desetiletích. Pozornost byla zaměřena nejenom na analýzu regionálních rozdílů v úrovni úmrtnosti, ale také na zkoumání vlivu vybraných vnějších faktorů, které mohou úroveň úmrtnosti nepřímo ovlivňovat. Analýza působení těchto faktorů je ilustrována prostřednictvím využití základních statistických metod – faktorové a regresní analýzy. Bylo prokázáno, že postkomunistické země jsou z hlediska úmrtnosti a vnějších faktorů, které na ně mají vliv, stále specifickou skupinou zemí v rámci EU.

ZMĚNY DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE A STRUKTURY OBYVATELSTVA OD ROKU 1989 V ČESKÉ REPUBLICE

TOMÁŠ FIALA – JITKA LANGHAMROVÁ

V důsledku politických, společenských a ekonomických změn, které nastaly v České republice po roce 1989, došlo v uplynulých dvaceti letech i ke změnám demografického chování populace ČR, někdy poměrně výrazným. Ty měly za následek mimo jiné změny věkové struktury obyvatelstva.

Článek se zabývá stručnou analýzou demografického chování a věkové struktury obyvatelstva ČR v uplynulých dvaceti letech. Porovnává vývoj od roku 1990 v ČR s vývojem do konce roku 1989 a uvádí též stručný přehled vývoje některých demografických charakteristik v uvedeném období v ostatních zemích EU.

PERSPEKTIVY POPULAČNÍHO VÝVOJE ČESKÉ REPUBLIKY V OBDOBÍ TRANSFORMACE SPOLEČNOSTI (1992–2010)

BORIS BURCIN – TOMÁŠ KUČERA

Devadesátá léta 20. a počátek 21. století byly ve znamení mnoha změn a formování nového režimu reprodukce obyvatelstva České republiky. Zároveň se na počátku tohoto období zásadním způsobem změnilы podmínky prognostické činnosti, když došlo k masovému rozšíření personálních počítačů. To vedlo k výrazné změně metodologického konceptu populačního prognózování, kdy se těžiště činnosti přesunulo z výpočetní fáze aplikace kohortně-komponentního modelu na prognostický odhad jeho parametrů, tj. na vlastní jádro tvorby prognózy. Příspěvek v základních obrysech zachycuje metodologický přerod praxe populačního prognózování v České republice. Ve vzájemném porovnání i v porovnání s oficiální statistikou prezentuje vývoj a kvalitu vybraných odhadů perspektivního vývoje početního stavu obyvatelstva a v pozadí stojících komponent populačního vývoje sestavených v letech 1992 až 2010.

ČESKÁ A SLOVENSKÁ POPULÁCIA NEBYŤ NOVEMBRA 89. POKUS O DEMOGRAFICKÚ POSTDIKCIU

BRANISLAV BLEHA

Razantné kvantitatívne a kvalitatívne prejavy transformácie v demografickom vývoji susedských a stále tak trochu „bratských“ krajín Českej a Slovenskej republiky sú dostatočne známe. Analyzovali ich stovky odborných publikácií. Za posledných 20 rokov vzniklo v oboch krajinách niekoľko národ-

ných (i regionálních) prognóz ale aj podmienených projekcií. V našej štúdií sme sa pokúsili o nový prístup. Ide o načrtnutie populačného vývoja po roku 1989 akousi „experimentálnou“ formou postdikcie a zároveň projekcie do budúcnosti. Snažili sme sa poukázať na to, aké by boli dve posledné a zároveň tri budúce dekády, ak by pokračoval socialistický vývoj, ak by nedošlo k zamatovej revolúcii. Vychádzali sme teda zo známych parametrov, „zakonzervovali“ sme vývoj na úrovni roku 1989, a uskutočnili „postdikčné“ výpočty s využitím klasickej kohortne-komponentnej metódy. Zistené konfrontujeme jednak s reálnym vývojom do súčasnosti, ale výsledky porovnávame aj s výsledkami aktuálnych oficiálnych prognóz oboch krajín.

ZMĚNY REPRODUKČNÍCH VZORCŮ A INDIVIDUÁLNÍ SOUVISLOSTI RODIČOVSTVÍ

ANNA ŠŤASTNÁ

V posledních 20 letech dochází v České republice k významným změnám reprodukčního chování. Fáze zakládání rodiny byla posunuta do vyššího věku a transversální ukazatele charakterizující úroveň plodnosti zaznamenaly pokles na jednu z nejnižších úrovní. V příspěvku se autorka zaměřuje na zkoumání individuálních souvislostí rodičovství spojených s intenzitou narození prvního a druhého dítěte. Analýzy vycházejí z obecného teoretického rámce studia životní dráhy a zkoumají vybrané proměnné, které mohou ovlivňovat úroveň plodnosti nebo její časování. Vychází přitom z dat reprezentativního výběrového šetření Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy (2005). Analýzy jsou doplněny o výsledky analýz evidence přirozené měny.

ZNALOSTI A DOVEDNOSTI V OBLASTI ICT V ČESKÉ REPUBLICE ANEB JSOU ICT OPRAVDU PRO VŠECHNY?

LEA NEDOMOVÁ – PETR DOUCEK

Současná globální civilizace, její další existence a rozvoj ekonomiky jsou ve velké míře závislé na informačních a komunikačních technologiích (ICT). Pro společnost je důležitý nejen vývoj těchto technologií, ale především jejich využití. Česká republika, podobně jako ostatní státy Evropské unie, se proto v současné době zaměřuje na budování znalostní a informační společnosti, opírající se o dostatečně kvalifikované lidské zdroje. Na základě v příspěvku uvedených vybraných dat vztahujících se k využívání ICT je prezentována míra úspěšnosti budování informační společnosti v České republice v posledních pěti letech ve srovnání se státy Evropské unie.

VÝVOJ SOCIOEKONOMICKÝCH NEROVNOSTÍ VE ZDRAVÍ NOVOROZENCŮ 1990–2007

MARTINA ŠTÍPKOVÁ

Po roce 1989 se rapidně zlepšilo zdraví českých novorozenců. Tento vývoj ale nemusel ovlivnit děti ze všech sociálních skupin stejně. Cílem příspěvku je prozkoumat, jak se transformace české společnosti projevila na zdraví dětí z různých socioekonomických skupin. Analyzována byla data o živých jednočetných porodech mezi lety 1990 a 2007 (N=909 800). Pro tato data byly odhadnuty víceúrovňové regresní modely se závisle proměnnou porodní hmotnost (v gramech; jako indikátor nízké porodní hmotnosti a jako indikátor vysoké porodní hmotnosti). Hlavní vysvětlující proměnnou je socioekonomický status matky měřený jejím vzděláním. Výsledky ukazují, že se vzdělanostní nerovnosti ve zdraví dětí od roku 1989 zvýšily. Toto zvýšení se projevilo především v šanci, že se narodí dítě v optimální hmotnostní kategorii, která rostla u potomků vzdělanějších žen.

RODINNÉ DOMÁCNOSTI NA TRHU PRÁCE: VÝVOJ EKONOMICKÉ AKTIVITY MATEK A OTCŮ Z HLEDISKA VĚKU DĚTÍ

DAGMAR BARTOŇOVÁ – ONDŘEJ NÝVLŤ

Příspěvek se věnuje ekonomickým a sociálním vztahům v rodinných domácnostech s dětmi v závislosti na počtu a věku dětí. Zdrojem dat pro tuto analýzu jsou výsledky Výběrového šetření pracovních sil z období let 2002 až 2009. Pro účel této analýzy se jako nejvhodnější jeví domácnosti konstruované primárně na základě ekonomických vazeb, tzv. hospodářské domácnosti. Základním tématem bylo definovat domácnosti podle ekonomické aktivity jednotlivých partnerů v úplné rodině, resp. matky nebo otce v neúplné rodině. V detailnějším třídění jsou pak sledovány domácnosti z hlediska typu pracovního úvazku rodičů, zda-li především matky využívají možnost pracovat na částečný úvazek. Součástí analýzy je i sledování vývoje intenzity ekonomické aktivity matek a otců v rodinách s dětmi v čase a v souvislosti s projevy hospodářské krize v roce 2009. Výsledky analýzy sepětí rodinného chování a vývoje ekonomické aktivity v rodinách s dětmi v závislosti na věku a počtu dětí jsou vysoce aktuální a nenacházejí adekvátní srovnání s podobnými údaji zjišťovanými v minulosti.

ALTERNATIVNÍ FORMY PODPORY RODIN S DĚTMI V DŮCHODOVÝCH SYSTÉMECH

MARTIN HOLUB

Důchodové systémy, stejně jako ostatní subsystemy sociální politiky státu, musí reagovat na sociodemografický vývoj společnosti, zejména na zvyšující se naději dožití, změny v rodinném chování a vývoj porodnosti. V řadě teoretických prací se v poslední době objevuje téma možného ovlivnění úrovně porodnosti prostřednictvím politiky státu, konkrétně i možnost ovlivnění porodnosti prostřednictvím důchodového systému. Tento příspěvek přináší přehled teoretických forem opatření – zohlednění období výchovy dětí v rámci důchodového systému, pomocí nichž si někteří autoři slibují ovlivnění reprodukčního chování účastníků důchodového systému. Příspěvek se zaměřuje na nejvýznamnější návrhy: závislost výše pojistného na počtu dětí, asignací pojistného a koncept child pension – závislost nároku na důchod na počtu dětí.

KAM SE ČEŠI STĚHUJÍ? SOCIÁLNÍ A DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY RESIDENČNÍ MIGRACE

JANA VOBECKÁ

Studie se zabývá residenční migrací v rámci České republiky, zejména sociální a demografickou strukturou migrantů. Na unikátním souboru anonymizovaných individuálních údajů o residenční migraci v roce 2004 je ukázána migrační strategie různých socio-demografických skupin obyvatel. Zároveň je testováno, které socio-ekonomické charakteristiky obcí jsou významné pro rozhodování různých skupin obyvatel stěhovat se právě z nebo do těchto obcí. Analýza sleduje tyto jevy na území celé České republiky v prostorových dimenzích odlišujících jednak městské, suburbánní a venkovské oblasti a pak také v regionálním pohledu. Příspěvek ukazuje, že migrační proudy jsou primárně diferencovány sociálně a fáze životního cyklu má až druhotný význam. Ačkoli rezidenční migrace není v České republice příliš intenzivní, hlavní migrační tendence – suburbanizace, je celorepublikový jev a začíná ovlivňovat také demografické charakteristiky cílových obcí.

VÝVOJ VZDĚLÁVACÍ SOUSTAVY PO ROCE 1989 A JEHO DOPADY NA VZDĚLANOSTNÍ STRUKTURU OBYVATELSTVA

VLADIMÍR HULÍK

Článek v první části představuje nejpodstatnější změny ve vzdělávací soustavě České republiky, které se s odstupem promítnou do vzdělanostní struktury obyvatelstva. Druhá část je zaměřena na porovnání vzdělanostních struktur obyvatelstva České republiky, které jsou převzaty ze Sčítání lidu, domů

a bytů v letech 1991 a 2001. Závěrečná část potom představí předpokládané změny ve vzdělanostní struktuře obyvatelstva České republiky s horizontem v roce 2051.

ZISKY ZE VZDĚLÁNÍ SE ZŘEATELEM NA TRH PRÁCE

PAVLÍNA ŠTASTNOVÁ

Príspevek je venovaný problematice, které je jak v národních tak v mezinárodních statistikách věnována velká pozornost. V rámci těchto statistik jsou sledovány vybrané indikátory, které měří, od jaké úrovně a do jaké míry je vzdělání v daných skupinách obyvatel v jednotlivých zemích ziskovým faktorem. Vzdělání je chápáno jako prostředek pro zvýšení kvality života po všech jeho stránkách, přičemž zisky (ekonomické, společenské, osobní), které jsou spojeny s dosažením jednotlivých úrovní vzdělání, představují hlavní motivaci pro dosažení vyšší úrovně vzdělání. Príspevek je zaměřen na popis indikátorů, které ovlivňují zisky ze vzdělání a jsou spojené zejména s výnosy ze vzdělání, s nerovnostmi v příjmech ovlivněných vzděláním, s genderovými nerovnostmi v příjmech a v uplatnění na trhu práce. Príspevek vznikl v rámci projektu RELIK – reprodukce lidského kapitálu.

TERCIÁRNÍ VZDĚLÁVÁNÍ VE 20LETÉ RETROSPEKTIVĚ

MICHAELA KLEŇHOVÁ

Príspevek se zabývá vývojem terciárního vzdělávání v posledních dvaceti letech. Obsahuje přehled o vývoji zájmu o terciární vzdělávání, zejména o studium na vysokých školách, včetně změn ve struktuře uchazečů z pohledu odložené poptávky a věku. Součástí příspěvku jsou i informace o vývoji počtu studentů a absolventů programů terciárního vzdělání, a to jak z pohledu absolutních údajů, tak z pohledu vývoje odpovídající věkové populace. Zařazen je také pohled na terciární vzdělání v České republice v rámci mezinárodního srovnání. Príspevek vznikl v rámci projektu RELIK – reprodukce lidského kapitálu.

JAKÉ JE POSTAVENÍ STUDENTŮ VYSOKÝCH ŠKOL PO DVACETI LETECH TRANSFORMACE VYSOKÉHO ŠKOLSTVÍ?

JAKUB FISCHER – PETR MAZOUCH

Za posledních dvacet let prošlo vysoké školství výraznou přeměnou. Neroste pouze absolutní počet studentů, kteří studují na vysokých školách, ale vzrostl zejména podíl těchto studentů vzhledem ke kohortě, ze které tito studenti pocházejí. Celou tuto dobu bylo, a i nadále bude skloňováno téma školného, které by mohlo výrazným způsobem přispět ke změně kvalitativní struktury vysokého školství. Jaké je uplatnění vysokoškolsky vzdělaných studentů na pracovním trhu a jak své budoucí uplatnění vnímají sami studenti? Jak vysoké jsou náklady spojené se studiem? Jak se studenti dívají na možnost zavedení školného v jeho jednotlivých variantách (přímé, odložené)?

DISPARITA A HODNOCENÍ KRAJŮ ČESKÉ REPUBLIKY PODLE INDIKÁTORŮ DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE

JAROSLAV DUFEK – BOHUMIL MINAŘÍK – JANA BORŮVKOVÁ

Príspevek se zabývá hodnocením disparity demografického vývoje v krajích ČR v roce 2008. Průměrným faktorové analýzy byly vybrány čtyři hlavní indikátory: index stárí, podíl produktivní populace 15–64letých, počet živě narozených na 1000 obyvatel a počet zemřelých na 1000 obyvatel. Na základě srovnatelných normovaných hodnot indikátorů byly kraje prostřednictvím shlukové analýzy rozčleněny do homogennějších skupin. Stejným úkolem bylo stanovení pořadí krajů z hlediska komplexního vlivu všech 4 vybraných indikátorů. Uplatněna byla tzv. bodová metoda, při níž na základě skóre z rozdílů hodnot indikátorů od jejich minima či maxima a vah indikátorů byly vypočteny indexy rozvojového potenciálu, jejichž výše je přímo úměrná pořadí krajů podle demografického vývoje.

DEMOGRAFICKÉ STÁRNUTÍ A ŽIVOTNÍ PODMÍNKY SENIORŮ V ČESKÉ REPUBLICE

KAMILA SVOBODOVÁ

Příčinou demografického stárnutí populace je především pokles úrovně porodnosti, změny v úmrtnostních poměrech a prodloužování naděje dožití. Podle dlouhodobých prognóz budoucího vývoje počtu a věkové struktury obyvatelstva bude podíl starších osob v populaci České republiky i nadále výrazně narůstat. Na makro úrovni se důsledky zvyšování počtu i podílu osob seniorského věku dotýkají v podstatě všech sfér sociálního a ekonomického vývoje. Populační stárnutí jako komplexní proces se promítá nejen do postavení seniorů ve společnosti, ale též do sféry soukromé, do mezigeneračních vztahů a vztahů uvnitř rodiny a individuálních životů stárnoucích osob. Předkládaný příspěvek se proto zaměřuje na životní situaci seniorů z mikrosociální perspektivy. Úvodní část se zabývá otázkou mezigeneračních kontaktů, resp. frekvencí vzájemných návštěv mezi rodiči a dospělými dětmi, a vzdáleností mezi místy bydliště rodinných příslušníků. Po rozboru konkrétních podob mezigenerační výpomoci v českých rodinách je zvláštní pozornost věnována problematice poskytování péče nesoběstačným seniorům. V závěru textu jsou nastíněna některá doporučení, která by měla ve vztahu k otázce stárnutí a životních podmínek starších osob reflektovat veřejná politika.

NÁVRH INDEXU LIDSKÉHO ROZVOJE PRO REGIONY ČESKÉ REPUBLIKY

JANA BORŮVKOVÁ – BOHUMIL MINAŘÍK – JAROSLAV DUFEK

Autoři vychází z mezinárodně uznávaného indexu lidského rozvoje (HDI), který však v národních podmínkách (navíc vyspělých zemí) naráží na značnou homogenitu indikátorů.

Proto autoři provedli vlastní výběr indikátorů lidského rozvoje, mezi kterými jsou podle zjištění regionální statistiky ČSÚ mezi kraji České republiky mnohdy i značné rozdíly: průměrná hrubá mzda, procento obyvatel s nízkými příjmy, procento obyvatel, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní, index stáří, celkový přírůstek obyvatel na 1000 obyvatel, podíl vysokoškoláků mezi zaměstnanci a podíl studentů SŠ, VOŠ a VŠ ve věkové skupině 15–29 let.

Autorům se podařilo vypracovat metodiku konstrukce kompozitních indikátorů s použitím osvědčených a doporučovaných statistických metod. Výsledky hodnocení krajů ČR z pohledu lidského rozvoje považují za průkazné a v maximální možné míře i objektivní.

DEMOGRAFICKÉ STARNUTIE Z POHLADU ZÁVISLOSTI PRODUKTÍVNEJ POPULÁCIE NA SLOVENSKU A V EÚ

SLAVOMÍR BUCHER

Starnutie populácie a s tým spojený trend vymierania obyvateľstva patria medzi dominantné demografické procesy v Európe aj na Slovensku. Porovnávaním špecifických vekových kategórií obyvateľstva môžeme odhaliť základné vývojové trendy v spoločnosti a prognózovať ich budúci vývoj. Samotný článok sa zaoberá vývojom základných indexov závislosti produktívnej populácie ako dôsledku demografického starnutia v okresoch Slovenska a EÚ. Populácia v jednotlivých okresoch Slovenska bola rozdelená podľa vekových skupín a závislosť produktívnej populácie bola analyzovaná podľa indexu prílivu, odlivu a výmeny obyvateľstva. V nasledujúcich rokoch sa očakáva postupný pokles predproduktívnej zložky populácie na úkor poproduktívnej, čo môže mať negatívne dôsledky nielen v spoločenskej, ekonomickej oblasti štátu ale aj v prípade migračnej politiky a bezpečnostno-strategických záujmov krajiny.

CIZINCI V KRAJÍCH ČESKÉ REPUBLIKY

EVA KAČEROVÁ

Věková struktura cizinců se podstatně liší od věkové struktury občanů ČR. Hlavním důvodem je ekonomická motivace k migraci. Počet cizinců, kteří jsou zde zaměstnaní, záleží na aktuální situaci na trhu

práce. V krajích s nízkou mírou nezaměstnanosti je počet zaměstnaných cizinců vyšší (Praha a Středočeský kraj). Největší nárůst počtu ekonomicky aktivních cizinců byl v uplynulých letech zaznamenán v kraji Plzeňském, Královéhradeckém a Pardubickém.

Článek vznikl s podporou dlouhodobého výzkumného záměru 2D06026 „Reprodukce lidského kapitálu“ financovaného MŠMT ČR.

VÝZKUMY ZAMĚŘENÉ NA CIZINCE V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989

MICHAELA VOJTKOVÁ

Tento článek se zaměřil na demografická a sociologická šetření za posledních 20 let, která se zabývala cizinci ze třetích zemí, kteří žijí a pracují v České republice. Příspěvek je pouze výběrem výzkumů a není zcela vyčerpávající. Jedná se pouze o vybraný vzorek autorkou, která na základě těchto šetření chce ukázat, jak se vyvíjela subpopulace cizinců v České republice z pohledu výzkumníků. Na konci představí závěry jednoho z posledních větších sociologických výzkumů, na kterém sama participovala. Článek nereflktuje vliv ekonomické krize na život cizinců v ČR, protože výzkumy, které by zachycovaly vliv tohoto celosvětového fenoménu ještě nejsou na světě.

VÝVOJ DEMOGRAFICKÝCH POMĚRŮ V ČESKO-NĚMECKÉM PŘÍHRANIČÍ V OBDOBÍ TRANSFORMACE

ŠTĚPÁN MORAVEC

Příspěvek si klade za cíl analyzovat a zhodnotit vývoj demografických poměrů v česko-německém příhraničí v transformačním období (1992–2007). Česko-německé příhraničí vymezujeme jako území 14 českých okresů sousedících s Německem a rozdělujeme ho dále podle sousední spolkové země na bavorský a saský úsek. Do srovnávací analýzy vstupuje celkem 11 ukazatelů, které charakterizují věkovou strukturu a stárnutí populace, procesy plodnosti a úmrtnosti, přirozenou měnu, migraci a celkový populační vývoj. Srovnání je provedeno ve 3 dimenzích: a) mezi česko-německým příhraničím a průměrem ČR; b) mezi bavorským a saským příhraničím; c) mezi okresy uvnitř česko-německého příhraničí.

STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA V ČESKÉ REPUBLICE Z POHLEDU DLOUHODOBÝCH ČASOVÝCH ŘAD

MARKÉTA ARLTOVÁ – JANA LANGHAMROVÁ

Příspěvek se zaměřuje na vývoj střední délky života a kvocientu kojenecké úmrtnosti v období let 1920–2009. Porovnává střední délku života mezi muži a ženami v dlouhé časové řadě podle vybraných věků, zabývá se také paradoxem střední délky života a jeho vývojem. Je zde provedeno srovnání pro skutečnou porodnost a porodnost potřebnou pro zachování prosté reprodukce.

Summary

**40th Conference of the Czech Demographic Society ‘Twenty Years of Socio-demographic Transformation’,
Brno, 27–28 May 2010**

On 27 and 28 May 2010, the regular May conference of the Czech (formerly the Czechoslovak) Demographic Society was held. This was the fortieth conference and its title was ‘Twenty Years of Socio-demographic Transformation’. However, the advanced number in this series was not the only special feature of this event. One of many other special features was its location. For the second time in the history of the May conference it was held elsewhere than in Prague or its immediate environs. This year picked up on an attempt to establish a tradition of seeking new venues for the May conferences, a tradition begun in 2007 when the 37th conference of demographers was held in Olomouc, by holding it in Prague, which, like the Olomouc conference but unlike those in Prague, was organised as a two-day

event. Another special feature of the May conference was the inclusion of papers submitted voluntarily by individual participants. This time solicited papers only opened the individual thematic sessions at the start of the first day of the conferences.

With regard to the programme of the Brno conference, participants showed a strong interest in the papers from expert speakers. In total, 28 papers were presented, divided into five programme sections, which were accompanied by four requested papers. As part of this to date new feature of the May conference programmes, in a section that used posters as well as papers to convey points, there were seven interesting papers from younger speakers, most of them demography students. Most of the papers presented at the conference are published in edited versions and in electronic format as a supplement to the journal *Demografie* and will also be accessible on the website of the Czech Demographic Society (CDS).

A very interesting event added to the conference programme was the launching of the first edition of Professor Robert Cliquet's book **Biosocial Interactions in Modernisation**, which was published by Masaryk University Press (Nakladatelství Masarykovy university). On this occasion Professor Cliquet, a top Belgian demographer, biologist, and anthropologist, and the former director of the Population and Family Study Centre in Brussels, presented a paper on the subject of the new monograph. Another refreshing novelty was the exhibition of publications from the same publisher, which, in addition to the newly launched book, offered for sale a broad array of interesting titles, moreover with an agreeable conference discount.

Another positive aspect of this year's May conference was the participation of a dozen demographers and other experts on population issues from various locations in the country, people of every age group, and a substantial number of master's and doctoral students. Colleagues from Slovakia also took part in the conference. In total there were approximately sixty registered participants and guests, which, given the other important events taking place simultaneously, namely the elections to the Chamber of Deputies of the Parliament of the Czech Republic and a trial population census, is a level of participation that exceeded the organisers' expectations.

Looking back, it is possible to confirm that, as with the Olomouc conference in 2007, a decisive majority of the innovations made to the organisation and format of the event clearly contributed to the fulfilment of the organisers' goals and objectives.

At the conclusion of this introduction to the 40th May Conference of the Czech Demographic Society allow me on behalf of the CDS's main committee to express our thanks to the Faculty of Social Sciences of Masaryk University, the Faculty Dean, Prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc., and Mgr. Beatrice Chromková Manea, who took on the main share of organisational work at her home faculty. Thanks are also due to everyone who contributed to the preparation and publication of these conference proceedings, and last but not least to the Czech Statistical Office for supporting and financing its preparation.

ŽIVOT CIZINCŮ V ČR

Český statistický úřad nabízí základní informace o cizincích žijících v České republice s důrazem na regionální členění údajů (až do úrovně okresů, resp. správních obvodů hlavního města Prahy).

Tištěná verze: **130 Kč**

Elektronická verze: **65 Kč**

Publikaci dostanete v prodejně ČSÚ, tel.: 274052400,
e-mail: prodejna@czso.cz nebo si ji můžete objednat,
tel.: 274052555, e-mail: objednavky@czso.cz

LEGISLATIVNÍ RÁMEC PŘEDÁVÁNÍ VÝSLEDKŮ SLDB 2011 EUROSTATU

Sčítání lidu, domů a bytů 2011 je poprvé v historii koordinováno legislativou na evropské úrovni. Základním dokumentem je v tomto smyslu **Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008 o sčítání lidu, domů a bytů**. Tento závazný dokument mimo jiné stanoví, že všechny členské země jsou povinny předat Eurostatu konečné, ověřené a souhrnné výsledky sčítání do 27 měsíců od konce referenčního roku (tj. roku 2011). Obsahem přílohy Nařízení je potom výčet témat, za která mají být při sčítání lidu povinně poskytnuty údaje. Jak

bylo konstatováno v příspěvku Marie Radolfové¹⁾, sčítání lidu v České republice tato témata postihuje v celé šíři, buď jako údaj zjišťovaný přímo na formuláři, převzatý z administrativního zdroje nebo odvozením ze zjišťovaných dat.

Bližší specifikaci výstupů definuje Eurostat v prováděcích předpisech k výše zmíněnému Nařízení. Prvním z nich je **Nařízení Komise (ES) č. 1201/2009, kterým se provádí nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008 o sčítání lidu, domů a bytů, pokud jde o technické specifikace témat a jejich rozdělení**. Dokument předepisuje přesnou strukturu a úroveň detailu povinných témat. Určuje také některé metodické a technické požadavky tak, aby výstupy jednotlivých členských států byly v co možná nejvyšší míře srovnatelné.

Základním třídícím hlediskem evropských výstupů je území. Pro republikovou úroveň, oblasti a kraje jsou určující klasifikace NUTS (**Nomenclature des Unites Territoriales Statistique**), na úrovni obcí potom klasifikace LAU 2 (**Local Administrative Units**). Použití mezinárodních klasifikací je předepsáno také u ekonomických témat. Odvětví ekonomické činnosti má využít klasifikaci NACE (**Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes**), zaměstnání pak klasifikaci ISCO (**The International Standard Classification of Occupations**) oboje platné k 1. 1. 2011. Nejvyšší ukončené vzdělání má být strukturováno podle platné klasifikace ISCED (**The International Standard Classification of Education**). Všechny výše uvedené klasifikace jsou v České republice věcně příslušnými statistikami již běžně využívány a sčítání lidu nebude výjimkou. Témata využívající klasifikaci zemí (státní občanství, místo/země narození) mají být zjišťována podle hranic platných k 1. 1. 2011. Zbýlá témata nepřesahují úroveň požadovaného detailu obsah českého sčítání. Z toho je zřejmé, že požadavky Komise (Eurostatu) by měly být splněny.

Kromě rozdělení jednotlivých témat definuje předpis také některé metodické požadavky. Z českého pohledu jsou zajímavá především dvě témata, která jsou v SLDB 2011 novinkou. Je jím jednak koncept místa obvyklého pobytu a jednak zjišťování registrovaného partnerství. Místo obvyklého pobytu bude základní územní identifikací, podle které budou tříděny definitivní výsledky sčítání. Nařízení Komise detailně upravuje některé specifické případy, ve kterých by mohlo dojít ke sporným určením této lokalizace (jde např. o místo obvyklého pobytu studentů vysokých škol žijících na vysokoškolských kolejích, bezdomovců nebo osob dlouhodobě pobývajících v zařízeních aj.). Údaje o registrovaném partnerství požaduje Eurostat v případě, pokud v daném státě existuje legislativa ošetřující svazky osob stejného pohlaví. Kromě výstupů za osoby, byty a domy požaduje Eurostat také výstupy za domácnosti. V případě České republiky budou všechny údaje za tzv. hospodářci domácnosti (house-keeping concept).

Druhým prováděcím opatřením vztahujícím se k povinným výstupům pro Eurostat je **Nařízení Komise (EU) č. 519/2010, kterým se přijímá program statistických údajů a metadat pro sčítání lidu, domů a bytů stanovený nařízením Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008**. Tento dokument se věnuje jednak struktuře tabulací a jednak popisuje rozsah metadat (informace o předávaných údajích). Tabulace (tzv. hypercubes) jsou kombinací jednotlivých dimenzí definovaných v nařízení 1201/2009. Takto je v příloze 1 tohoto Nařízení popsáno celkem 60 „hyperkostek“.

¹⁾ Radolfová, Marie. *Obsah sčítání lidu 2011 z pohledu evropské legislativy a mezinárodních doporučení*. Demografie, 2009, 51 (2), s.127–129.

Nedílnou součástí předávání výsledků sčítání nejen Eurostatu, ale většinou mezinárodních institucí by mělo být připojení tzv. metadat (metaúdajů). Ty zajistí důslednější mezinárodní srovnatelnost a v případě rozdílů upozorní na specifika jednotlivých států. Eurostat požaduje dvojí formu metadat. Jednak údaje přiřazené k jednotlivým publikovaným buňkám tabulky, které komentují hodnotu v buňce („důvěrné“; „nespolehlivé“; „upraveno po prvním předání údajů“; „viz připojené informace“; „není k dispozici“) a pak metadata k jednotlivým tématům. U každého tématu musí být uveden zdroj dat, metodika zjišťování a důvody případné nespolehlivosti údajů. Navíc pak příloha 2 obsahuje podrobný výpis všeho, co by v souvislosti s jednotlivými tématy neměla metadata opomenout. Obecně lze konstatovat, že by měla obsahovat jakékoli odchylky a specifické uplatnění pravidel technických specifikací uvedených v nařízení 1201/2009. Pro témata vyžadující speciální oporu v legislativě (např. výše zmiňované registrované partnerství) by měly být uvedeny všechny odpovídající právní předpisy.

Poslední z prováděcích předpisů, které Komise plánuje přijmout (v září 2010 ještě v projednávání), se týká **zpracování zprávy o kvalitě**. Kvalitní výsledky jsou samozřejmě primárním cílem SLDB 2011. Na metodice hodnocení kvality výstupů z budoucího sčítání byly již v rámci jeho příprav zahájeny intenzivní práce, jejichž cílem je mimo jiné naplnit požadavky Eurostatu.

Na přípravě všech citovaných evropských nařízení se od počátku podíleli také zástupci Českého statistického úřadu. Rovněž zákon č. 296/2009 Sb., o sčítání, lidu, domů a bytů v roce 2011 je plně v souladu s uvedenými, ale i s dalšími právními předpisy Evropské unie. Lze proto konstatovat, že Česká republika plně vyhoví při sčítání 2011 všem evropským normám.

Lenka Šigutová

Sociologický časopis Czech Sociological Review

2010, ROČNÍK 46, ČÍSLO 4

Jiří Nekvapil: Úvodem k monotematickému číslu „Etnometodologické inspirace“ 497

STATI

Jana Lindbloom: Strategie prezentovania väčšinového a menšinového názoru
v online diskusiách o dotáciách do poľnohospodárstva 505

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Petr Kaderka, Martin Havlík: Vytváření televizních zpráv: pracovní postupy
v systému žánrových norem 537

Ivana Hejhalová: Výcvik vodících psů v organizaci 569

ESEJE

Jiří Kabele: Heuristická strategie odborného studia společenských záležitostí 593

Jiří Nekvapil, Ivan Leudar: Znovu k 11. 9. 2001: Jak se „dělá historie“
v politickém diskurzu 619

RECENZE

Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,
tel. +420 222 221 761, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

ŽIVOT JIHOČESKÉHO VENKOVSKÉHO OBYVATELSTVA PŘED A PO TRICETILETÉ VÁLCE¹⁾

Studie Josefa Grulichy, který působí na *Katedře historie FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích*, sleduje populační a sociální vývoj v jihočeském regionu v předstatistickém období. Předmětem autorova zájmu bylo pouze usedlé obyvatelstvo evidované ve vybraných dvaceti čtyřech venkovských a městských farnostech. Vedle matrik a soupisů duší byly využity soupisy obyvatelstva, pozemkové knihy, zhostní listy a další prameny vzniklé činností vrchnostenské kanceláře ve sledované oblasti, a také výsledky česko-rakouského projektu *Soziale Strukturen in Böhmen, 16.–19. Jahrhundert*, který se uskutečnil v letech 1992–1999 a dále projektu *Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích v 17. a 18. století*, na obou projektech se autor podílel.

Kniha je rozdělena do tří částí. V první části (*Úvod*) se J. Grulich věnuje metodologickým směrům v rámci historické demografie a charakterizuje mikrohistorické výzkumy. Uvádí metody, které ve své práci uplatnil, klady a zápory jednotlivých zpracovaných pramenů a důvody, které jej vedly k výběru lokality.

V druhé části knihy – *Demografický vývoj na jihu Čech (17.–18. století)* – je prostřednictvím matričních zápisů sledována přirozená měna obyvatel ve vybraných jihočeských farnostech v období 1600–1800. Reprezentativní výběr umožnil získat informace o více než 240 tisících narozeních, 50 tisících sňatcích a téměř 170 tisících úmrtích. Autor sledoval mortalitní krize i sezónnost přirozené měny v období, které zahrnovalo jak válečná střetnutí, přesuny vojsk a s tím spojené šíření různých epidemií, tak i poválečnou obnovu oblasti.

Ve třetí části – *Životní a rodinný cyklus (16.–18. století)* – se věnuje jednotlivým fázím životního cyklu obyvatel v panství Chýnov. Popisuje narození a křest, dětství a dospívání, sňatek a podobu stáří zdejších obyvatel. Vedle migrací se autor zabýval také převody poddanských nemovitostí a způsoby zajištění výměnku. Po závěrečném shrnutí následuje seznam pramenů a literatury a obrazová příloha.

Výzkum ve vybraných jihočeských farnostech autorovi umožnil blíže charakterizovat základní rysy populačního vývoje ve sledované oblasti v 17. a 18. století. Získané údaje dokládají odlišný demografický vývoj v jižních Čechách oproti celozemské situaci. Například poslední dvě morové epidemie měly na jihu Čech daleko nižší intenzitu, zato hladomor z počátku 40. let 18. století se ve zdejší oblasti promítl se značnou intenzitou, ačkoliv v rámci českých zemí neměl až tak ničivý charakter.

Studie přináší díky obrovskému množství dat, které se autorovi podařilo shromáždit, upřesňující pohled na demografický vývoj jihočeského regionu v období po skončení třicetileté války. Grafická úprava knihy, jejíž text je doplněn řadou přehledných tabulek a grafů zahrnuje i zmenšeniny map studovaných lokalit. Množství statistických údajů, které je v textu knihy zahrnuto, však nesnižuje čtivost knihy.

Petra Berrová

SPOLEČNOST A ŽIVOT JEDNÉ MORAVSKO-OSTRAVSKÉ HORNICKÉ KOLONIE²⁾

Monografie o Šalomounské kolonii, která byla kdysi největší hornickou kolonií v Moravské Ostravě, vychází z autorovy rigorózní práce obhájené na *katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě*. Kniha je již druhým vydáním podstatně rozšířeného a doplněného rukopisu a do budoucna asi nezástane u jedné publikace, neboť autor v předmluvě knihy uvádí, že již koncipuje další monografii o Šalomouně.

Významným informačním zdrojem se pro autora staly sčítací tiskopisy z censů konaných v letech 1890, 1910 a 1930. Vedle soudobého tisku byly využitým pramenem stavební spisy a další archivní materiál. Autor rovněž v knize uplatnil vyprávění pamětníků a fotografie ze soukromých sbírek.

¹⁾ Grulich, Josef. 2009. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. Monographia Historica, sv. 10. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 475 s., ISBN 978-80-7394-091-1.

²⁾ Jemelka, Martin. *Na Šalomouně*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, spis OU č. 191/2008, 2008, 278 s.

Po **Úvodu**, kde je zmíněna literatura týkající se Šalomounské a dalších dělnických kolonií na Ostravsku, následuje šest kapitol. V první kapitole – **Dějiny dolu a kolonie Šalomoun** – je čtenář seznámen se vznikem a rozvojem dolu, v jehož bezprostřední blízkosti vyrostla hornická kolonie. Autor uvádí majetkoprávní poměry na dole a také stávkovou aktivitu zdejších dělníků, jejímž cílem bylo zlepšení sociálních poměrů horníků. Kapitola uzavírá zmínka o asanaci Šalomounské kolonie, která proběhla zejména na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století a po níž byli poslední staří obyvatelé Šalomouny nuceni dožít svá poslední léta v panelové zástavě, která vyrostla na teritoriu kolonie.

Druhá kapitola – **Základní prostorové informace o Šalomounské kolonii** – sleduje polohu, dopravní dostupnost, síť veřejných komunikací a infrastrukturu v Šalomounské kolonii. Na základě archivních pramenů se autorovi podařilo rekonstruovat stavební situaci a vývoj bytového standardu osady.

Třetí kapitola – **Populační vývoj Šalomounské kolonie (1890–1930)** – vychází z úplné excerptce sčítacích tiskopisů z let 1890, 1910 a 1930 pro obec Moravská Ostrava. Konkrétně se jednalo o sčítací tiskopisy z příslušných sčítacích obvodů zahrnujících území Šalomounské kolonie. Autor sledoval populační vývoj kolonie, která byla ve své době největším a nejlidnatějším dělnickým sídlištěm v Moravské Ostravě. Vedle hlavních směrů migrace je ukázána struktura obyvatelstva Šalomouny podle demografických, kulturních a sociálních charakteristik. Autor také přiblížil vývoj struktury zdejších rodin a domácností, sledoval velikost a strukturu rodinných a nerodinných domácností a zjištěný stav porovnával se situací v jiných částech Moravské Ostravy.

Následující kapitola – **Práce, vzdělání, podnikání a trávení volného času v Šalomounské kolonii** – sleduje volnočasové aktivity obyvatel kolonie. Vedle činnosti církevních a školských institucí autor zmiňuje obchody, živnosti a hospody provozované v Šalomouně a v jejím bezprostředním okolí.

Pátá kapitola – **Spolkový a politický život v Šalomounské kolonii** – ukazuje sociální orientaci obyvatel, činnost spolků a odborové organizace v kolonii.

Poslední kapitola – **Každodenní život Šalomounské kolonie** – přibližuje život v kolonii z pohledu dětí, žen a mužů. Ukazuje udržované zvyky, slavení rodinných slavností, stravu a způsob oblékání zdejších obyvatel. Autor uvádí i negativní projevy soužití vyskytující se v kolonii, tedy kriminalitu, alkoholismus, domácí násilí i prostituci. Text prokládá osudy konkrétních obyvatel.

Kniha, která má velmi pěknou grafickou úpravu a je celá tištěna na křídovém papíře, zdařile zachycuje velkou rozmanitost života obyvatel dělnické kolonie, která byla specifickým sídelně-architektonickým útvarem vymezeným nejen architektonicky, ale i sociálně, topograficky a institucionálně. Autor ukázal formování původně polovenkovského sídliště, které během sledovaném období 1870–1950 prostorově i sociálně srostlo s okolní městskou zástavbou. Můžeme jen souhlasit s autorem, že ačkoliv z hlediska technických parametrů byla nová panelová zástavba na vyšší úrovni v porovnání s původním stavem, nová situace vedla k likvidaci zmíněných čilých sousedských vztahů a kontaktů mezi obyvateli.

Petra Berrová

O BEZDĚTNOSTI A BEZDĚTNÝCH V SOUDOBÉ ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Sociologické nakladatelství (SLON) vydalo knihu socioložky *Hany Haškové*¹⁾, která se zevrubně věnuje tématu bezdětnosti v české společnosti, jeho interpretacím a studiu faktorů spojovaných s prodlužováním období bezdětnosti. Téma je zasazeno do kontextu významných změn reprodukčního chování započatých v 90. letech minulého století a jednoho z jejich dominantních rysů – výrazného poklesu transverzálních ukazatelů úrovně plodnosti a posunu fáze zakládání rodiny do vyššího věku. Knihou se prolínají dva základní sledované okruhy, a sice studium faktorů přispívajících k prodlužování období bezdětnosti (případně k celoživotní bezdětnosti) a otázka subjektivního vnímání bezdětnosti na individuální úrovni. Autorka se v této souvislosti zaměřuje především na to, jakým způsobem jedinci svoji (dosavadní) bezdětnost vnímají, jak ji prožívají a jak ji definují.

Zasazení studia bezdětnosti do širšího kontextu vedlo autorku nejprve k diskusi důvodů změn reprodukčního chování v České republice v posledních 20 letech a k reflexi odborných debat na toto téma. Čtenář tím získává přehled o způsobech vysvětlování poklesu úrovně plodnosti a vzestupu věku rodiček a je přehledně seznámen také s teoretickými koncepty, na něž tyto diskuse často navazují.

V následujících částech knihy jsou zjišťovány faktory, které přispívají k (prodlužování období) bezdětnosti a ovlivňující zahájení rodičovství, sledována a diskutována je otázka veřejné akceptace ži-

¹⁾ *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON, 2009.

vota bez dětí i různé způsoby prodlužování období bezdětnosti včetně odmítání rodičovství. V závěru pak autorka aplikuje teorii genderové spravedlnosti *Petera McDonalda* na vysvětlení růstu podílu bezdětných v České republice.

V knize jsou kombinovány kvantitativní i kvalitativní přístupy, autorka vhodně využívá dostupných statistických dat, dat z výběrových šetření a série hloubkových, problémově orientovaných rozhovorů s bezdětnými muži a ženami. Kvantitativní data ilustrují nejen reprodukční chování zkoumaných generací žen i mužů, ale dovolují sledovat také jejich reprodukční preference a plány v souvislosti s hodnotovými orientacemi. Na základě těchto dat byly identifikovány faktory, které mají vliv na prodlužování období bezdětnosti, mezi něž autorka řadí jak faktory socio-ekonomické (bytová situace, příjmová situace) a situační (situace v partnerském vztahu, pozice na pracovním trhu i zdravotní stav), tak také faktory hodnotové i konkrétní faktory touhy po dítěti. Dokládá zároveň, že odklad plodnosti do vyššího věku mezi příslušníky mladších generací, a tedy prodlužování období bezdětnosti, není dominantně způsobeno pouze jednou ze zmiňovaných skupin faktorů. Jejich vliv je možné sledovat i diferenciacně, neboť jisté skupiny faktorů a míra jejich vlivu se liší v závislosti na socioekonomickém statusu mladých českých žen a mužů.

Hloubkové rozhovory pak poskytují vhled do individuálních souvislostí bezdětnosti, rozhodovacích procesů a reprodukčních plánů i vlivu identifikovaných faktorů ovlivňujících období bezdětnosti na interpersonální úrovni. Tyto rozhovory autorka vedla s muži a ženami, kterým bylo alespoň 30 let a doposud neměli osobní zkušenost s rodičovstvím. V souboru se tak vyskytují jak bezdětní lidé, kteří (často) s rodičovstvím v budoucnu počítají, avšak fázi zakládání vlastní rodiny posouvají do vyššího věku, tak také lidé, kteří již svoji reprodukční dráhu ukončili a bezdětnost tedy považují za konečnou. Tato část vycházející z kvalitativního výzkumu pak předkládá model bezdětnosti, v němž je zdůrazněna jeho dynamika a problematizováno schematické dělení bezdětnosti na dobrovolnou a nedobrovolnou. Z rozhovorů s bezdětnými je totiž zřejmé, že toto dělení neodpovídá prožívané realitě, že rozhodovací procesy a „typy“ bezdětnosti, ve kterých se jedinci vyskytují, se mohou dynamicky proměňovat. Bezdětnost nedobrovolná se objevuje především tam, kde se vyskytují nějaké biologické bariéry k vlastnímu rodičovství, avšak také u lidí, kteří se pro rodičovství v některé fázi svého života rozhodli a usilovali o něj, ovšem vlivem různých bariér nebyla tato volba realizována.

Dobrovolnost bezdětnosti jakožto jasně deklarovaná životní strategie ve spojení s důrazem na příležitosti takového života nalézáme naopak poměrně zřídka. Podstatně častěji je totiž bezdětnost dotazovaných charakterizovaná autorkou jako „nevolba“, tedy jako výsledek souhry okolností a jednotlivých rozhodnutí učiněných v průběhu života, která sama o sobě nic nevypovídala o volbě bezdětnosti, ale jakožto celek v bezdětnost nakonec vyústila a jsou tak vlastně reflektována až v retrospektivním vyprávění.

Knih **Fenomén bezdětnosti** rozšiřuje a výrazně obohacuje dosavadní odbornou diskusi o změnách v reprodukčním chování a úrovni plodnosti. Téma bezdětnosti se v českých odborných demografických a sociálně-vědných pracích příliš nevyskytuje – s výjimkou prací *Sobotky* (odhady úrovně konečné bezdětnosti) a *Rychtaříkové* (při studiu diferenční plodnosti) a studií zabývajících se neplodností (sociologizujících a hlavně psychologických). Kromě toho v existujících pracích je bezdětnost často doplňkem studia úrovně plodnosti a jejích změn. V tomto ohledu přináší kniha množství analyzovaného empirického materiálu inspirativní vhled do mechanismů konstrukce reprodukčních plánů (včetně nulových reprodukčních plánů), faktorů zvažovaných aktéry při rozhodování o vstupu do rodičovství, mechanismů prodlužování životní fáze bezdětnosti i diskusí o akceptaci bezdětnosti a důvodů k ní vedoucích ze strany širšího okolí i veřejnosti obecně.

Anna Šiastná

Z České demografické společnosti

Ve středu 20. října 2010 se na Albertově, v prostorách Přírodovědecké fakulty UK uskutečnil další z diskusních večerů České demografické společnosti, který byl věnován **prognóze vývoje obyvatelstva České republiky do roku 2070** sestavené v první polovině letošního roku *Borisem Burcinem a Tomášem Kučerou z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze*.

Diskusní večer byl věnován prezentaci výchozí, metodiky, předpokladů a výsledků uvedené prognózy, která se stala základem makroekonomických propočtů a úvah spojených se zamýšlenou reformou důchodového systému v České republice v rámci práce tzv. druhé Bezděkovy komise, přesněji *Poradního expertního sboru ministra financí a ministra práce a sociálních věcí* (zkráceně PES). Při prezentaci prognózy byla nejprve diskutována použitá metodika a její vývoj v porovnání s prognózou z roku 2003. Následně byl zrekapitulován dosavadní, z hlediska perspektiv aktuální vývoj celkového počtu a pohlavně věkové struktury obyvatel, stejně jako hodnot základních charakteristik všech tří složek reprodukce. Na tento vstupní přehled navázala diskuse vstupních parametrů zastoupených agregátními charakteristikami plodnosti, úmrtnosti a migrace ve vybraných letech období prognózy. Diskuse se přitom odvíjela v komparaci jejich hodnot s hodnotami stejných ukazatelů ze společné prognózy obou jmenovaných autorů z roku 2003 a s výstupy ze srovnatelných prognóz ČSU sestavených v letech 2003 a 2009. Prezentaci základních výsledků nově sestavené prognózy ještě předcházel přehled představ o podílu jednotlivých pohlavně věkových skupin na celkových změnách.

Výsledky prognózy byly pro přehlednost prezentovány variantně pouze v případě vývoje celkového počtu obyvatel. Ostatní výsledky se pak vztahovaly pouze k variantě střední zachycující nejpravděpodobnější trajektorii vývoje. Značná pozornost byla věnována z výsledků vyplývajícím závěrům. K těm hlavním patří potvrzení očekávání, že počet obyvatel s největší pravděpodobností dále poroste, i když před dosažením horizontu roku 2070 dojde dříve nebo později k jeho redukcí v důsledku očekávané nepříznivé bilance vývoje obyvatelstva přirozenou měnou. Prognóza také potvrdila, že obyvatelstvo nezadržitelně stárne a bude i nadále stárnout, přičemž nejdynamičtější růst se bude týkat vzestupu počtu a podílu nejstarších osob. Osob v produktivním věku by mělo po jistém čase výrazněji ubývat. Současně bylo doloženo, že turbulentní vývoj počtů dětí a mládeže ve věku přípravy na zaměstnání bude se značnou pravděpodobností pokračovat, což povede k poměrně obtížnému plánování školních kapacit.

Po bezmála devadesátiminutové prezentaci následovala tematicky široká diskuse, do které se kromě zástupců *Českého statistického úřadu*, autorů kompetitivní prognózy, zapojili také zástupci a absolventi *Vysoké školy ekonomické*. Vedle metodických otázek a otázky dat byly diskutovány zejména důsledky očekávaného populačního vývoje na vývoj počtu a kvality lidských zdrojů a očekávané změny na trhu práce. Na závěr večera se diskutující dohodli, že se k poslední uvedené problematice v některém z příštích diskusních večerů či v rámci mimořádné akce společnosti pokusí v brzké době vrátit.

Tomáš Kučera

RNDr. Pavel Čtrnáct šedesátiletý

V letošním roce se dožívá významného a pro nás, kteří ho znají, neuvěřitelného životního jubilea *RNDr. Pavel Čtrnáct*. Narodil se 10. 11. 1950 v Praze. Je absolventem Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, oboru ekonomické geografie (1969–1974). Poté následoval jeho stu-

dijní pobyt v někdejší *Ústavu krajinné ekologie*, kde působil v letech 1975–1978. Již v roce 1979 obhájil titul RNDr.

Jeho pracovní dráha je spojena především se statikou, kam nastoupil před více než 30 lety – v roce 1978. Prvním působištěm Pavla Čtrnácta byl *Český statistický úřad* (1978–1983). Již tehdy prokázal mj. neobyčejnou erudovanost, znalosti, schopnost analytické tvůrčí práce. To vše přispělo k tomu, že byl v roce 1984 jmenován vedoucím oddělení demografické statistiky na Federálním statistickém

úřadě a následně ředitelem odboru statistiky obyvatelstva.

Jeho záslužnou práci na úseku demografické statistiky a sčítání lidu dokumentuje nejen činnost metodická, řídicí a organizační, koncepční, analytická, ale mj. i oblast prezentace dat. Pavel Čtrnáct je iniciátorem, autorem, spoluautorem nebo řídícím pracovníkem mnoha publikací z demografické statistiky a sčítání lidu, nejrůznějších zpráv, statí, přehledů, publikací datových, pramenných děl a analýz vydávaných Českým a Federálním statistickým úřadem. V nelehkých podmínkách také inicioval a výrazně napomohl prosadit vydání **Atlasu obyvatelstva ČSSR** (vydal *Geografický ústav ČSAV a Federální statistický úřad* v roce 1986), na kterém se podílel nejen autorsky, ale i organizačně i jako místopředseda redakční rady. Autorsky se podílel i na **Atlasu sčítání 2001** (vydaný v roce 2006, editoři *J. Rychtaříková, J. Kraus*).

Statistická cesta Pavla Čtrnácta byla přerušena obdobím 1992–2003, kdy pracoval v různých zejména vedoucích funkcích ve sféře bankovní a v oblasti penzijních fondů.

Jeho velmi očekávaný a opětovný nástup na Český statistický úřad nastal v roce 2004, tedy v období, kdy byly zahájeny práce na přípravě sčítání lidu 2011. Vzhledem k jeho zkušenostem ze sčítání v roce 1991, na jehož přípravě a provedení se Pavel Čtrnáct významně podílel, byl pověřen vedením oddělení a začala další etapa jeho činnosti ve státní statistické službě. Jeho podíl na koncepci sčítání, metodice a organizaci, ale i legislativních pracích (zákon o sčítání, vyhláška ke sčítání) a v podstatě všech zásadních vrcholových

dokumentech je zcela mimořádný. Podílel se rovněž na tvorbě mezinárodních **Doporučení Komise evropských statistiků (CES) ke sčítáním kolem roku 2010** a na **Narižení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008 ze dne 9. července 2008, o sčítání lidu, domů a bytů**. Zastupuje ČSÚ a podílí se také na činnostech Pracovní skupiny pro sčítání při EHK OSN a ve strukturách Eurostatu. Je také vedoucím Řešitelského týmu terénních prací SLDB 2011.

U příležitosti životního jubilea Pavla Čtrnácta je třeba ocenit i jeho práci v *České demografické společnosti*, jejímž je dlouholetým členem. Několik funkčních období byl členem hlavního výboru ČDS, určitou dobu jeho místopředsedou. V současné době je členem Revizní komise HV ČDS. Jeho práce ani po mnoha letech neustala. Připomeňme jen jeho úsilí a vysoký organizační podíl i náročné zpracování dokumentace za období od roku 1959 pro konferenci ČDS u příležitosti 50 let časopisu *Demografie*. Byl také členem redakční rady časopisu *Demografie*.

Neobyčejné schopnosti zejména koncepční, široké znalosti z různých vědních oborů, všeobecná vzdělanost, ale také osobní vlastnosti jako je tolerance, velkorysost, vřídlost, nadhled – to je Pavel Čtrnáct, jehož si vážím jako spolupracovníka, demografa, statistika i dlouholetého přítele.

K jeho životnímu jubileu mu i jménem jeho spolupracovníků a členů redakční rady časopisu *Demografie* přeji hodně zdraví, osobní štěstí a další úspěšné kroky na poli statistickém i demografickém.

Jiřina Růžková, předsedkyně redakční rady

Ron Lesthaeghe v Praze

Ve dnech 5.–13. dubna 2010 byl hostem Katedry demografie a geodemografie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze přední světový demograf *Ron Lesthaeghe*, člen Belgické a Nizozemské královské akademie věd, emeritní profesor Svobodné bruselské univerzity, hostující profesor Michiganské univerzity v Ann Arbor, Kalifornské univerzity v Irvine a nositel mnoha prestižních vědeckých uznání. Během své týdenní návštěvy uspořádal na Albertově tři přednášky, v nichž zůstal tematicky věrný hlavnímu a sjednocujícímu tématu svého výzkumu v posledních třech desetiletích let – konceptu druhého demografického přechodu.

Ve středu 7. dubna odpoledne přednesl profesor Lesthaeghe svou úvodní přednášku na téma **The Unfolding Story of the Second Demographic Transition over the last two Decades: Tracking and Incorporating New Developments**. Tematicky byla věnována konceptu druhého demogra-

fického přechodu, který představili v polovině 80. let společně s nizozemským demografem *Dirkem van de Kaa*, a jeho konfrontaci s měnící se reprodukční a sociální realitou uplynulých dvaceti let nejen v zemích západní Evropy. R. Lesthaeghe se nyní vrátil k ideovým kořenům tohoto konceptu, připomněl hlavní identifikační i diferenační znaky celého procesu, které jej vymezují oproti demografické revoluci, pro niž používá termín první demografický přechod, a konfrontoval původní teoretické předpoklady s výsledky výzkumů uplynulých let. Další část přednášky byla věnována difúzi inovací reprodukčního chování zahrnutých pod koncept druhého demografického přechodu nejen v hospodářsky nejvyspělejších zemích a regionech Evropy, ale také v postkomunistických zemích a na asijském kontinentě, jejím širším souvislostem i specifickým projevům. Na základě prezentovaných výsledků výzkumu, nejnovějších em-

pirických a teoretických poznatků a jejich logických souvislostí profesor Lesthaeghe došel k závěru, že druhý demografický přechod již opustil teritorium svého zrodu, severozápadní Evropu a šíří se nejen v ostatních oblastech vyspělého světa (Severní Amerika, Austrálie a Nový Zéland), ale zasáhl i postkomunistické země Evropy a dokonce i Dálný východ. S tímto šířením je pak logicky spojen růst heterogenity struktur a projevů. Autor přednášky dále došel k závěru, že hybná síla procesu druhého demografického přechodu, tzv. Maslowského mechanismus je univerzálním mechanismem, který patrně v návaznosti na další růst výkonnosti ekonomik rozvojových zemí a proces demokratizace povede k dalšímu prostorovému šíření inovací v reprodukční oblasti, tentokrát již v globálním, celosvětovém měřítku.

Neméně zajímavé byly i další dvě prezentace R. Lesthaeghe, které volně navázaly na téma úvodní přednášky. Čtvrteční přednáška **The Preconditions for Successive Waves of Behavioural Innovations: the RWA-Model and Spatial Continuities in First and Second Demographic Transitions** znamenala tematicky posun od makroregionálního pohledu na aktuální projevy sledovaného procesu k mezo- a mikro-regionálním projevům a širším návaznostem obou demografických přechodů v hlubší historické retrospektivě. Na příkladu belgických provincií a okresů a s použitím principů RWA (Ready-Willing-Able) modelu se přednášejícímu podařilo ukázkově prezentovat těsnou spojitost mezi celou řadou sociálních, kulturních i politických proměnných, jejich vývojem a rozhodujícími změnami v reprodukčním chování v dlouhém období od roku 1840 do současnosti.

Odras současného působení našeho hosta na předních amerických univerzitách představovala poslední přednáška cyklu, kterou proslavil v pátek 9. dubna na téma **The Second Demographic Transition and its Political Significance in the USA: The „Culture War“ and Presidential Elections**. V ní názorně poukázal na souvislosti mezi politickou orientací amerického elektoriátu a šířením inovací v reprodukčním chování zahrnutých do konceptu druhého demografického přechodu. Vyšel přitom ze skutečnosti, že politická

orientace je vyjádřením hodnotových orientací a životních postojů každého voliče, které tak představují styčný bod mezi politickou orientací, postojí uplatňovanými v dalších otázkách zahrnovaných v americkém kontextu pod pojem „kulturní válka“ i v rodinném a reprodukčním chování. Na základě statistické analýzy regionálně velmi detailně strukturovaných dat (za více než 3000 okresů pokrývajících celé Spojené státy) došel Ron Lesthaeghe spolu se spoluautorkou *Lisou Neidert* z Michiganské univerzity k závěru, že projevy druhého demografického přechodu jsou robustním prediktorem výsledků voleb v regionálním průřezu, a to až do úrovně okresů (counties), avšak pouze jejich regionální diferenciace a nikoli vlastní úrovně ve smyslu počtů získaných hlasů. Stejně tak jsou dobrým prediktorem převažujícího kolektivního postoje k hlavním otázkám „kulturní války“ jako je problém interrupcí, výzkumu kmenových buněk, partnerství osob stejného pohlaví aj. V rámci prezentovaného výzkumu se navíc podařilo prokázat, že pojem „kulturní válka“ není záležitostí elit, jak tvrdí někteří sociologové, ale že významnou měrou odráží názorovou heterogenitu široké americké veřejnosti. Podkladové materiály k této a dalším proslaveným přednáškám jsou zájemcům volně dostupné na internetu na adrese <http://www.vub.ac.be/SOCO/Lesthaeghe.htm>.

Vystoupení profesora Rona Lesthaeghe na Přírodovědecké fakultě UK v Praze, která byla pořádána katedrou demografie a geodemografie ve spolupráci s Českou demografickou společností, vyvolala zájem široké odborné veřejnosti. Celkem si je vyslechlo na 150 posluchačů, zástupců demografie i dalších příbuzných oborů z České republiky, Slovenska, Kazachstánu a Německa. Přednášky R. Lesthaeghe přitom posluchače zaujaly nejen svým zajímavým obsahem, ale i vpravdě strhující formou. Jeho prezentace se staly názornou ukázkou spojení vrcholné vědecké erudice s neméně excelentními schopnostmi odbornou informaci zajímavě a srozumitelně předat posluchačům. V tomto a řadě dalších ohledů tak Ron Lesthaeghe nezůstal nic dlužen své pověsti prvotřídního odborníka, pedagoga a také člověka.

Tomáš Kučera

Soutěž „Obec přátelská rodině“

Každoročně vyhlašovaná celostátní soutěž **Obec přátelská rodině** je nástrojem k propagaci rodinné politiky na místní úrovni. Kraje, a především obce, znají potřeby svých rodin nejlépe a zároveň mají přehled o místních podmínkách. Mohou motivovat rodiny, aby se aktivně zapojily do realizace rodinné politiky na místní úrovni, a tím

do tvorby prostředí přátelského rodině a posilování vědomí rodinných hodnot. Cílem soutěže je vzbudit v obcích a městech ČR povědomí o rodinné problematice v celé její šíři a zájem o potřeby místních rodin, motivovat obce a města ke zmapování již zavedených prarodinných opatření a realizovaných prarodinných aktivit a dále je roz-

Tab. 1 Odměny v podobě neinvestiční dotace pro vítězné obce/města v soutěži Obec přátelská rodině (Rewards in the form of non-investment for the winning towns and cities in the Village Competition Family Friendly)

	Velikostní kategorie	1. místo	2. místo	3. místo
1.	do 500 obyvatel	170 000 Kč	100 000 Kč	60 000 Kč
2.	501–2 000 obyvatel	350 000 Kč	200 000 Kč	120 000 Kč
3.	2 001–5 000 obyvatel	500 000 Kč	320 000 Kč	180 000 Kč
4.	5 001–10 000 obyvatel	670 000 Kč	400 000 Kč	250 000 Kč
5.	10 001–50 000 obyvatel	850 000 Kč	500 000 Kč	330 000 Kč
6.	50 001 a více obyvatel	1 000 000 Kč	600 000 Kč	400 000 Kč

víjet. Obce jsou k vítězství v soutěži pozitivně motivovány mediálním zviditelněním a větší spokojeností a loajalitou svých občanů a v neposlední řadě rovněž finančním oceněním.

Soutěž je vyhlášována vždy k 15. květnu (Den rodin) *Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR a Stálou komisí pro rodinu a rovné příležitosti Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR* ve spolupráci s *Asociací center pro rodinu a Síti mateřských center*. Soutěže se mohou účastnit všechny obce ČR v rámci šesti velikostních kategorií podle počtu obyvatel. Soutěžní formuláře odevzdané obcemi do 31. 7. daného roku jsou vyhodnoceny *Hodnotícím týmem* sestávajícím ze zástupců vyhlášených organizací. Dotační komise vybere na základě návrhů *Hodnotícího týmu* několik nejlepších obcí v každé velikostní kategorii. Tyto obce jsou poté navštíveny *Hodnotícím týmem* za účelem prověření faktického fungování prarodinných aktivit. Dotační komise následně na základě referencí *Hodnotícího týmu* předloží ministrovi práce a sociálních věcí návrh celostátního vítěze v každé z šesti kategorií a návrh na obsazení druhého a třetího místa. Obce, které obsadily tato první, druhé a třetí místa v každé velikostní kategorii, získají pro následující rok nárok na poskytnutí neinvestiční dotace MPSV ČR ze státního rozpočtu na podporu prarodinných aktivit na místní úrovni, která je jim udělena na základě předložení dotační žádosti až do výše podle tab. 1.

Soutěž *Obec přátelská rodině* hodnotí komplexní podporu rodiny jako systém vzájemně provázaných opatření. Rodinná politika se dotýká celého spektra společenských oblastí a kritéria hodnocení v rámci soutěže jsou proto nastavena tak, aby zohledňovala celou šíři jejího záběru. Je zkoumáno šest hlavních oblastí, které jsou specifikovány v soutěžním formuláři následujícím způsobem:

– zařízení a služby pro rodinu (existence obecních zařízení, podpora nestátních neziskových organizací ze strany obce, existence obecních dětských hřišť apod.),

- přímá podpora rodin (např. podpora rodin v bytové oblasti, slevy pro rodiny v obecních zařízeních),
- bezpečné prostředí pro rodiny (příčné prahy, bezbariérová veřejná doprava, opatření proti negativním vlivům na děti a mládež, apod.),
- prarodinná osvěta (vzdělávání rodičů na rodičovské dovolené, etická výchova na školách apod.),
- institucionální, personální a koncepční zajištění rodinné politiky (zde např. i existence usnesení zastupitelstva o podpoře rodiny),
- ostatní (typy prarodinných aktivit pořádaných obcí, setkávání představitelů obce s rodiči či jejich zástupci apod.).

Soutěž *Obec přátelská rodině* je realizována již třetím rokem. Mnoho obcí se hlásí opakovaně a u řady z nich je patrný pokrok v podobě rozvoje prarodinných opatření a aktivit. Podle sdělení představitelů vybraných zúčastněných obcí napomohlo přihlášení města/obce do soutěže k vytvoření jasnější představy o tematické průřezovosti rodinné politiky (i díky struktuře a komplexnosti soutěžního formuláře), ke zmapování a zhodnocení již realizovaných aktivit a opatření, a rovněž inspirovalo k plánování a zavádění dalších. Ve velkých městech došlo k propojení zdánlivě spolu nesouvisejících agend a navázání spolupráce v rámci dalšího rozvoje podpory rodin. Obdržená neinvestiční dotace posloužila vítězům k realizaci prarodinných projektů, které nyní slouží jako inspirace pro utváření a rozvoj rodinné politiky v dalších obcích a městech ČR.

Projekt Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a dalších spolupůvhlášených organizací usiluje o motivaci obcí a měst ČR k všestranné podpoře jejich rodin a představuje rodinnou politiku jako komplexní souhrn opatření a aktivit z celé řady veřejných oblastí života společnosti, jejichž systematické zavádění a realizace přispějí k tvorbě prostředí všestranně přátelského rodině na místní úrovni.

Lydie Keprová (Odbor rodiny a dávkových systémů MPSV ČR)

14. pražské gerontologické dny – Stárnout je normální

V posledních letech jsme svědky demografické paniky – místo vcelku nutné pozornosti, která by se měla věnovat důsledkům stárnutí populace, sledujeme iracionální paniku a strach ze stáří a starých lidí. Letošní 14. pražské gerontologické dny (PGD) se pokoušely nahlédnout na fenomén stáří a stárnutí tím poněkud chybějícím racionálním pohledem. Podtitulem tohoto ročníku Pražských gerontologických dní proto bylo **Stárnout je normální**.

Letošní PGD byly dvoudenní a proběhly tradičně na konci května v pražských Strašnicích. První, přednáškový den byl rozdělen do několika sekcí: dopoledne bylo věnováno kognitivním poruchám (v sekci **Kognice a její poruchy**), odpoledne byla pozornost rozdělena mezi sociální aspekty stáří a stárnutí (sekce **Stárnout je normální**) a problematiku užívání léků ve stáří (sekce **Farmakoterapie ve stáří**). Druhý den konference byl věnován několika workshopům.

Jistě není náhodou, že několik příspěvků dopoledního programu bylo věnováno pozitivnímu ovlivňování kognitivních funkcí – efektivitu tréninku paměti v kombinaci s kondičním cvičením hodnotil *M. Preiss*, možnosti a meze trénování paměti u zdravých seniorů a seniorů s demencí představila *D. Steinová*. *J. Kašpárková* účastníky seznámila se svou studií zaměřenou na nefarmakologické přístupy ovlivnění kognitivních funkcí seniorů. Nestor české gerontopsychiatrie *M. Vojtěchovský* přednesl zajímavé pojednání o demenci a depresi prezidenta *Háchy*. *Z. Danzigová* ve svém příspěvku vyhodnotila situaci pacientů s demencí, kteří jsou přijímáni do jejich LDN.

Odpolední program zahájila svým pojednáním o smyslu života ve stáří *J. Ondrušová*. Velký ohlas vzbudila přednáška *T. Tošnerové* o sexualitě v pozdním věku. Mezigenerační projekt inspirovaný knihou *J. Simard* (autorka dětské učebnice o Alzheimerově chorobě **Kouzelný magnetofon**, Praha: ČALS, 2008) prezentovala *J. Slivoňová*. *Z. Záboj* představil kazuistiku dlouhověkého pacienta – nejstaršího obyvatele ČR – hospitalizovaného ve FN Olomouc. *D. Bruthansová* se v příspěvku zaměřila na problematiku poskytování ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních sociálních služeb.

Na problematiku polyfarmakoterapie poukázal *P. Weber*, příkladem problematické farmakoterapie ve stáří se věnovala *R. Petrová*. Zajímavým aspektem léčby ve stáří je účast seniorů v klinických studiích, kolektivní příspěvek prezentovala jedna z jeho spoluautorek *P. Mádlová*. *M. Bretšnajdrová* upozornila na vztah stárnutí a malnutrice, *B. Jurašková* se ve svém příspěvku věnovala mikroelementům ve stáří.

Oblíbenou součástí PGD jsou workshopy, při nichž účastníci mohou získat také různé praktické dovednosti. Dva letošní workshopy byly zaměřeny na demenci. Workshop vedoucí denního stacionáře Gerontologického centra ergoterapeutky *J. Suché* byl věnován trénování paměti u seniorů a lidí s demencí. Workshop psycholožky AD Centra *M. Hasalíkové* a *M. Mátlové* z ČALS představoval projekt ČALS Dny paměti, jehož cílem je včasná diagnostika demence. Hlavní pozornost byla během tohoto workshopu věnována základnímu nástroji projektu – Adenbrookskému kognitivnímu testu ACE-R, jehož inovovaná verze byla zveřejněna na jaře tohoto roku. Autorka nedávno vydané publikace o reminiscenční terapii *H. Janečková* na svém workshopu představila principy stále oblíbenější práce se skupinou seniorů. Psycholožky *E. Jarolímová* a *V. Büchler* se spolu s psychiatrickou *M. Zvěřovou* na svém workshopu zaměřily na rodinné pečující.

Konferenci pořádá *Česká alzheimerovská společnost* ve spolupráci s *Českou gerontologickou a geriatrickou společností ČLS JEP* a pražským *Gerontocentrem*. Konference má multidisciplinární charakter – kromě čistě gerontologických příspěvků na ní zaznívají sdělení psychologická, sociologická a geriatrická. Témata konference samozřejmě ovlivňují také její účastníci. Návštěvníky konference jsou jak lidé z praxe – lidé, kteří působí v sociálních službách, ale i zdravotníci (lékaři, zdravotní sestry, ergoterapeuti a fyzioterapeuti), tak lidé z oblasti vědy. Také v letošním roce byla kapacita přednáškového sálu naplněna, akci navštívilo dvě stě lidí.

Termín příštích Pražských gerontologických dní je stanoven na 26.–28. května 2011, podrobnější informace o chystané konferenci jsou zveřejněny na webu společnosti (www.alzheimer.cz).

Martina Mátlová

Minisčítání odstartovalo 1. října 2010

Co vědí děti samy o sobě? Co o nich víme my? A jak vysvětlit dětem, co vlastně umí statistika, k čemu je dobrá a na jakých principech pracuje,

aniž by šlo o nudné vzorečky, poučky a tabulky, za kterými si děti jen těžko představí něco reálného? *Český statistický úřad* spustil unikátní projekt

Minisčítání, který poprvé vyzkoušeli statistici ve Velké Británii při sčítání lidu před deseti lety¹⁾.

Minisčítání je projekt, který chce **zábavnou formou** ukázat dětem, **jak „se dělá“ statistika**. Žáci si na vlastní kůži projdou procesem sběru dat, jejich zpracování i získání výsledků.

Jako **součást informační kampaně** má samozřejmě také za cíl zvýšit informovanost a obecné povědomí o konání Sčítání lidu, domů a bytů na jaře roku 2011.

Kromě toho se může kdokoliv, koho svět dnešních dětí zajímá (od rodinných příslušníků, známých až po organizátory volného času) podívat, co dnešní děti baví, kdy chodí spát, kolik času tráví na internetu, jakou zvláštní schopnost by chtěly mít nebo jaký výukový předmět by ve škole nejraději zrušily.

– Minisčítání je určeno pro děti **od čtvrtých do devátých tříd na základních školách** a pro **nižší ročníky víceletých gymnázií**.

– Projekt běží **na internetu** na www.miniscitani.cz. Zde se školy registrují, děti vyplňují on-line dotazníky, kdokoliv se zde podívá na průběžné a po skončení i celkové výsledky. Jsou tu také umístěny vzorové výukové lekce pro učitele. Projekt má zároveň profil na Facebooku se speciálně naprogramovanou statistickou aplikací, která propočítá zajímavé informace o vašem facebookovém životě.

– 10. září zaslal Český statistický úřad **dopisy ředitelům škol** po celé zemi, ve kterých byly základní informace k Minisčítání, návod jak s projektem pracovat a unikátní kód, kterým se každá škola do projektu registruje.

– **První část** projektu trvá **od 1. října do 12. listopadu 2010**. Kdykoliv během této doby se mohou školy k projektu přihlásit registrací na internetu a vyplnit s dětmi dotazníky. V této fázi uvidí všichni v grafech průběžné výsledky za celou republiku i kraje.

– **Druhá část** projektu **začíná 13. listopadu 2010**, kdy se na internetu objeví **celkové výsledky**. Od tohoto dne už nebude možné vyplňovat dotazníky. Učitelé s dětmi budou pracovat s výsledky v interaktivních grafech i tabulkách ke stažení a samy děti budou porovnávat, jestli je rozdíl v tom, jak tráví volný čas kluci

a jak holky, jestli ti, kteří jezdí dále do školy, chodí také dříve spát, nebo zda by modrooké děti chtěly mít jinou zvláštní schopnost než jejich hnědoocí kamarádi. Srovnání bude možné až na úroveň jednotlivých tříd.

– ČSÚ vylosuje v závěru projektu ze všech zúčastněných **tři třídy**, které pojedou na výlet do libereckého **iQparku**.

Dotazník je přizpůsobený dětskému vidění světa. Nejsou tu žádné otázky na bydliště nebo rodinný stav, jako v reálném sčítání lidu. Základ tvoří témata, která jsou dětem blízká. Budou zjišťovat a vyhodnocovat, jaký by byl podle nich ideální školní výlet, kolik času tráví na internetu nebo jak jim chutná ve školní jídelně. **Dotazník má 17 otázek**, a i když nejde o skutečné sčítání, **data jsou chráněna**, jako by šlo o skutečné statistické šetření. **Výsledky** poslouží **výhradně ke vzdělávacím účelům**.

Jde hlavně o to, aby si děti vyzkoušely, jak takový projekt a práce s daty v praxi funguje, a že jim samotným může přinést zajímavé informace. Žáci se naučí zábavnou formou pracovat se statistikou prostřednictvím skutečných dat o sobě samotných, a **učitelé** tak mohou **obohatit výuku** matematiky, občanské nauky, informatiky i jiných předmětů zajímavou interaktivní prací. Na internetu na www.miniscitani.cz jsme pro ně připravili celý soubor ukázkových **výukových lekcí**.

Stejně jako se na jaře konalo zkušební sčítání lidu, zorganizoval Český statistický úřad na třech školách (v Revnicích, v Praze a v Přerově) také zkušební Minisčítání, aby projekt před ostrým startem otestoval přímo s dětmi.

Marie Mířková, ředitelka přerovské základní školy Trávník, byla se zkušebním Minisčítáním velmi spokojená: „*Minisčítání jsme zařadili do hodin informatiky na druhém stupni. Napřed jsme žáky seznámili s tím, k čemu vlastně slouží Sčítání lidu, domů a bytů, a pak si vyzkoušeli, co se po vyplnění dotazníků mohou okamžitě z dostupných grafů dozvědět. Děti zkušební Minisčítání bavilo a určitě se ho zúčastníme i na podzim.*”

V Revnicích pracovala s dětmi na Minisčítání učitelka Markéta Maříková, která říká, že žáky zaujalo, jak byly otázky netradiční: „*Naše děti nejvíce zajímaly výsledky u otázek, v kolik hodin chodí kdo spát nebo kam by jeli ostatní nejraději na výlet. Zaujalo je také, kolik času denně tráví ostatní u počítače nebo jaké předměty nemají jejich spolužáci rádi.*“

Po třech týdnech od spuštění Minisčítání byly už na stránkách www.miniscitani.cz vidět výsledky za více než 16 tisíc dětí. Další školy se nám denně hlásily s žádostmi o zařazení do projektu. Zájem byl veliký. O jeho celkových výsledcích budeme informovat v příštím čísle Demografie.

Eva Kortanová

¹⁾ České Minisčítání se inspirovalo projektem Census At School, který vznikl v roce 2000 ve Velké Británii v rámci informační kampaně sčítání lidu 2001. Tehdy se tento projekt setkal s obrovským ohlasem u dětí, jejich učitelů i široké veřejnosti. Projekt se opakuje každý rok a rozšiřuje se stále o nové podoby dotazníků. Podrobnosti najdete na oficiálních stránkách www.censusatschool.com. K projektu se během let připojily i další anglicky mluvící země (Kanada, Nový Zéland, Jihoafrická republika, Austrálie, Irsko).

VÝVOJ ZÁJMU O STUDIUM NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH SE ZAMĚŘENÍM NA ODLOŽENOU POPTÁVKU

Vzdělanostní složení je jednou ze základních struktur obyvatelstva a vypovídá o kultuře, vyspělosti i ekonomickém postavení dané země. Vzdělávání představuje nedílnou a trvalou součást lidského života, odráží se na společenském a ekonomickém postavení člověka, ovlivňuje jeho pozici na trhu práce. Vzdělání je základní investicí do tzv. lidského kapitálu, který lze charakterizovat jako soubor lidských znalostí, schopností a dovedností. Význam tohoto lidského potenciálu je v současném světě enormní, zejména pak ve vztahu s ekonomickou sférou, produktivitou pracovních sil, konkurenceschopností, celkovým hospodářským růstem příslušné země. Vzdělání a vzdělanost tedy ovlivňují nejen kvalitu života jedince, ale i socioekonomický vývoj regionu.

Cílem tohoto příspěvku je analýza zájmu o studium na vysokých školách ze strany nových absolventů středoškolských oborů ukončených maturitních zkouškou, tedy těch, kteří se na vysokou školu hlásí prostředně po složení maturitní zkoušky, a zároveň uchazečů, kteří k přijímacímu řízení na vysoké školy přicházejí po roce či delším časovém intervalu od složení maturitní zkoušky. Tato tzv. odložená poptávka se může týkat jak uchazečů, kteří sice prošli přijímacím řízením na vysokou školu ihned po maturitě, ale bohužel nebyli přijati, tak těch, kteří se o přijetí zatím nepokoušeli, ale také těch, kteří již na vysokou školu přijati byli, ale buď studium předčasně ukončili, nebo chtějí studovat jiný, další obor, než na který byli původně přijati. Důvodů k pozdějšímu zájmu o vysokoškolské studium existuje celá řada, absolvent střední školy má nepřeberné možnosti: účast na pracovních či studijních pobytech v zahraničí, zdokonalení se v cizích jazycích, cestování, pracovní zkušenosti... Veškeré nové poznatky otevírají nové obzory a člověk získává přesnější představu o svém budoucím uplatnění. Zjišťuje, že zvyšování kvalifikace je v současné době nezbytné a dosažení co nejvyššího stupně vzdělání znamená vyšší šanci k uplatnění na trhu práce. Odložená poptávka po studiu na vysoké škole však může být dána i měnicími se požadavky na výkon určitých profesí a vysokoškolské vzdělání si chtějí, nebo spíše musí doplnit již zaměstnaní lidé.

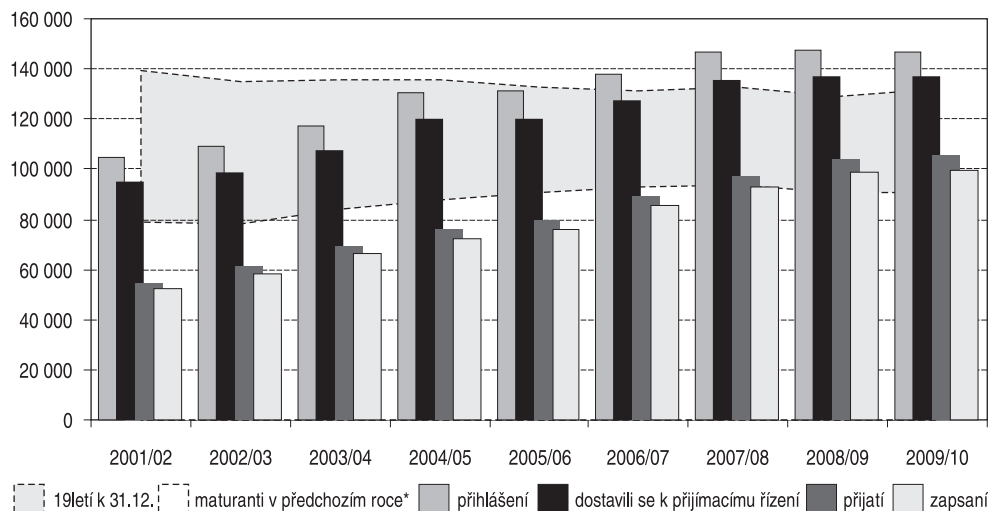
Mezi uchazeči o studium na vysoké škole tedy najdeme jak nové absolventy středoškolských oborů ukončených maturitní zkouškou, tak zájemce, kteří přicházejí z vyšších odborných či vysokých škol, ale předchozím působením uchazeče v době podání přihlášky může být i domácnost či zaměstnání. Výchozí podmínky uchazečů o studium na vysoké škole jsou tedy rozdílné a jak ukáže následující analýza, rozdílné je i v rámci procesu přijímacího řízení na vysoké školy i chování „čerstvých“ absolventů a uchazečů přicházejících po určitém odkladu. Základem této analýzy byla data ze statistických šetření realizovaných prostřednictvím výzkazů „Škol (MŠMT) V 6-99 Přijímací řízení ke studiu na vysoké škole“, přes které vysoké školy předávají údaje o jednotlivých přihláškách. Tyto údaje poskytují základní informace o uchazeči, jeho předchozím studiu a působišti (uvedení identifikátoru střední školy a oboru je však nepovinné), informace o studiu, do něhož se uchazeč hlásí, byl přijat nebo se zapsal a informace o průběhu přijímacího řízení, a to k 31.10. příslušného roku.

Zmapování vývoje zájmu o studium na vysokých školách se zaměřením na odloženou poptávku vychází z dat o přijímacím řízení ke studiu na vysoké školy pro akademický rok 2001/02 až 2009/10 (tzn. absolvování přijímací zkoušky v letech 2001–2009). Veškeré údaje o uchazečích zde uvedené se týkají pouze uchazečů s českým státním občanstvím¹⁾, kteří se hlásí ke studiu bakalářských a magisterských studijních programů (bez navazujících magisterských studijních programů) a poskytují informace o výsledcích přijímacích zkoušek na vysokou školu, tzn. o počtu přihlášených, přijatých a zapsaných fyzických osob²⁾ (případně o počtu všech podaných přihlášek podle výsledku přijímacího řízení) a úspěšnos-

¹⁾ Od akademického roku 2004/05 se sledují všichni uchazeči, tedy i cizinci. Vzhledem k tomu, že část z nich nemá přiděleno rodné číslo, není možné získat informaci o počtu cizinců – fyzických osob hlásících se ke studiu. Z tohoto důvodu a i kvůli srovnání s předchozími lety se údaje týkají pouze uchazečů českého státního občanství.

²⁾ V případě fyzických osob je každý uchazeč započítán pouze jedenkrát, bez ohledu na to, kolik přihlášek podal, kolika přijímacích řízení se účastnil, nebo do kolika studií byl přijat případně zapsán. V případě analýzy podle formy studia, typu studia či skupin oborů je uchazeč započítán ve všech kategoriích, do kterých se hlásil, byl přijat nebo zapsán. Tzn. pokud jeden uchazeč podal například tři přihlášky, z toho dvě do prezenční formy studia a jednu do kombinované formy studia, je započítán jedenkrát v kategorii „prezenční forma studia“ a jedenkrát v kategorii „distanční a kombinovaná forma studia“. Součty za jednotlivé kategorie proto nemusí odpovídat celkovým hodnotám.

Graf 1 Počty přihlášených, přijatých a zapsaných na VŠ pro akademický rok 2001/02–2009/10 vzhledem k exponované populaci (Number of people who applied to, were admitted to, and enrolled with a higher education institution in the academic years 2001/02–2009/10 in relation to the exposed population)

Pozn.: * Maturanty v předchozím roce se rozumí počet absolventů středního vzdělávání s maturitní zkouškou a nástavbového studia ve školním roce 2000/01–2008/09.

Pramen: Databáze ÚIV; ČSÚ.

ti uchazečů. Hlavními třídícími charakteristikami byly, kromě roku maturity uchazeče pro odlišení nových absolventů středních škol a odložené poptávky, také věk, pohlaví, forma studia (prezenční a distanční či kombinovaná forma studia), typ studia (bakalářské a magisterské studijní programy), zřizovatel vysoké školy (veřejné a soukromé vysoké školy) a studijní program, určující oborové zaměření.

Uchazeči o studium na vysoké škole

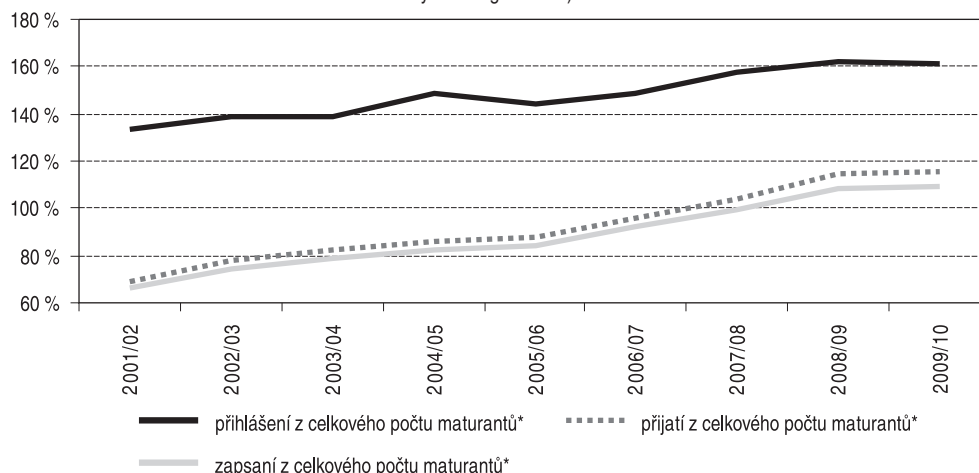
Ke studiu na vysoké školy se v roce 2001 hlásilo celkem 105,0 tis. uchazečů českého státního občanství, kteří podali celkem 237,5 tis. přihlášek. K přijímacímu řízení se skutečně dostavilo 94,4 tis. přihlášených. Přijato bylo celkem 54,7 tis. osob, z nichž se 52,5 tis. ke studiu na vysoké škole zapsalo. V této době bylo na území České republiky 24 veřejných a 17 soukromých vysokých škol.

Do roku 2009 se počty vysokých škol značně zvýšily (na 26 veřejných a 45 soukromých vysokých škol) a přibýlo tedy i uchazečů o studium na nich. Počet přihlášených činil 146,6 tis. a vzhledem k tomu, že v průměru připadá na jednoho uchazeče 2,2 přihlášky, představoval počet všech podaných přihlášek v roce 2009 celých 325,0 tis. K přijímacímu řízení se dostavilo 136,8 tis. osob a přijato bylo 105,5 tis. studentů, z nichž se 99,8 tis. ke studiu opravdu zapsalo.

Počty osob přihlášených ke studiu na vysoké škole se od počátku sledovaného období plynule zvyšovaly až do roku 2008 na celých 147,3 tis., tj. nárůst o 40,3 % a následně v roce 2009 poklesly o 0,4 %. Počty přihlášených, kteří se dostavili k přijímacímu řízení, počty přijatých i počty zapsaných se však meziročně zvyšovaly zcela plynule. Od roku 2001 do roku 2009 se počet uchazečů, kteří se dostavili k přijímacímu řízení, zvýšil o 45 %, počet přijatých vzrostl dokonce o 93 % a počet zapsaných ke studiu na vysoké škole o 90 %. Z celkového počtu přihlášených se přijímacího řízení ve sledovaném období skutečně účastnilo 90–93 % uchazečů. Uvedené hodnoty vypovídají o stále vyšší úspěšnosti uchazečů³⁾: zatímco v roce 2001 při přijímacím řízení uspělo 58 % uchazečů, v roce 2009 bylo úspěšných více než 77 % účastníků přijímacích řízení ke studiu na vysokou školu. Ne všichni přijatí uchazeči se však ke studiu na vysoké škole zapíší. Stabilně se jedná o 4–5 % přijatých, kteří ke studiu vůbec nenastoupí.

³⁾ Úspěšnost je počítána jako podíl přijatých z celkového počtu uchazečů, kteří se dostavili k přijímacímu řízení. Počet přijatých je součet všech fyzických osob, které byly přijaty na alespoň jednu vysokou školu, resp. do alespoň jednoho studia.

Graf 2 Podíl přihlášených, přijatých a zapsaných na VŠ pro akademický rok 2001/02–2009/10 z celkového počtu maturantů (Share of people who applied to, were admitted to, and enrolled with a higher education institution in the academic years 2001/02–2009/10 out of the total number of secondary school graduates)

Pozn.: * Maturanty v předchozím roce se rozumí počet absolventů středního vzdělávání s maturitní zkouškou a nástavbového studia ve školním roce 2000/01–2008/09.

Pramen: Databáze ÚIV.

Velice zřetelně je rostoucí zájem o studium na vysoké škole vidět ze vztahu počtu uchazečů a exponované populace, za kterou lze považovat buď populaci 19letých nebo v užším vymezení počty maturantů v odpovídajícím roce (tzn. počty absolventů středního vzdělávání s maturitní zkouškou a nástavbového studia ve školním roce 2000/01–2008/09). Hodnota obou těchto indikátorů v průběhu daných let výrazně vzrostla. V případě podílu přihlášených na vysoké školy vzhledem k populaci 19letých se zvýšila ze 75 % v roce 2001 až na 114 % v roce 2008 (v roce 2009 byl tento podíl roven 111 %). Počet přihlášených na vysokou školu převyšoval počet maturantů po celý časový interval, za který se hodnota zvýšila ze 133 % na více než 160 %. Již zde je tedy zřejmé, že odložená poptávka po studiu na vysokých školách se na té celkové podílí značnou měrou⁴⁾. Podíl přijatých na exponované části obyvatelstva je přirozeně nižší: vzhledem k populaci 19letých bylo na vysokou školu přijato v roce 2001 celkem 39 % a v roce 2009 šlo již o celých 80 %; vzhledem k celkovému počtu maturantů činil tento podíl na počátku sledovaného období 69 % a na konci 116 %. V případě zapsaných na vysoké školy se mezi lety 2001 a 2009 podíl ve vztahu k 19letým zvýšil z 37 % na 76 % a vzhledem k počtu maturantů ze 67 % na 110 %.

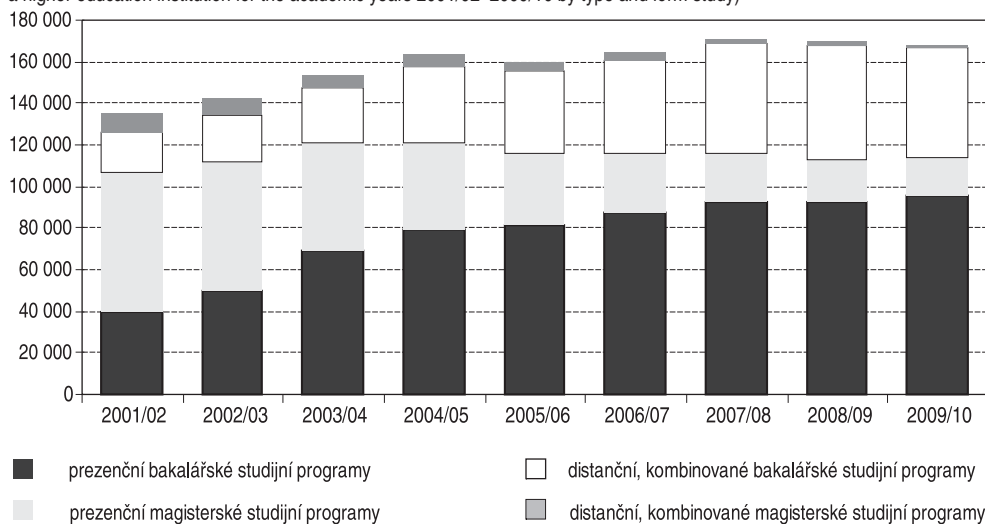
Uchazeči se ve větší míře hlásí do prezenční formy studia, avšak v průběhu let je patrný zvyšující se zájem o distanční nebo kombinovanou formu studia. Zatímco v roce 2001 se do prezenční formy studia hlásily více než tři čtvrtiny uchazečů (78 %) a pouze čtvrtina zvolila distanční případně kombinovanou formu studia, v roce 2009 se do prezenční formy studia hlásilo jen 69 % z celkového počtu uchazečů a do formy distanční či kombinované celých 36 %⁵⁾. Daleko větší šanci na úspěch mají uchazeči hlásící se do prezenční formy, i když v obou případech podíl přijímaných z celkového počtu účastníků přijímacího řízení v daném období (s drobnými výkyvy v roce 2002 a 2004) rostl: úspěšnost uchazečů o prezenční studium vzrostla z 61 % na 79 %; šance na přijetí mezi zájemci o distanční či kombinované studium přesahovala na počátku sledovaného období pouhých 40 %, již v roce 2003 však překonala 50% hranici, v roce 2007

⁴⁾ Odloženou poptávkou jsou zde myšleni všichni uchazeči hlásící se na vysokou školu 1 rok či více let od složení maturitní zkoušky bez ohledu na to, zda se již v minulosti na vysokou školu hlásili, zda byli na vysokou školu přijati, resp. zapsáni, nebo zda již vysokou školu studovali nebo stále studují.

Pro zajímavost je vhodné uvést, že poprvé zapsaní ke studiu na vysoké školy (tedy studenti zcela poprvé zapsaní do bakalářských nebo 4-6letých magisterských studijních programů) se na celkovém počtu zapsaných podíleli přibližně z 80 %. Od roku 2006 se však tento podíl trvale snižuje a v roce 2009 jejich podíl představoval pouze 74 %.

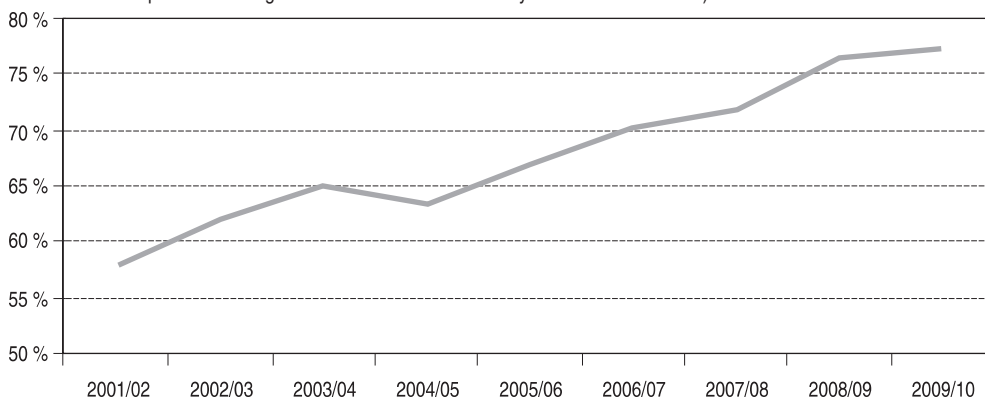
⁵⁾ Vzhledem k tomu, že jeden uchazeč může podat přihlášky do různých forem studia, může součet za jednotlivé formy studia přesahovat 100 %.

Graf 3 Počty přihlášených na VŠ pro akademický rok 2001/02–2009/10 podle typu a formy studia (Number of applicants to a higher education institution for the academic years 2001/02–2009/10 by type and form study)

Pramen: Databáze ÚIV.

Graf 4 Úspěšnost uchazečů při přijímacím řízení na VŠ pro akademický rok 2001/02–2009/10 (Success rate of applicants in the admissions procedure to higher education for the academic years 2001/02–2009/10)

Pramen: Databáze ÚIV.

dosáhla 60 % a dnes mají uchazeči o distanční a kombinované studium více než 67% úspěšnost. Zastoupení uchazečů podle typu studia, tedy podle toho, zda se hlásí do bakalářských a magisterských oborů odrazí skutečnost, že většina „dlouhých“ (4–6letých) magisterských studijních programů začala přecházet v programy bakalářské, které případně pokračují navazujícím magisterským studiem.

Zvyšující se šance na přijetí, vyvolané patrně vznikem nových (převážně soukromých) vysokých škol i nových studijních programů, vytvářejí u uchazečů o studium na vysoké škole pravděpodobně větší sebedůvěru, která se projevila v počtu přihlášek, které si uchazeč podal. V průměru si každý uchazeč podává 2,2 přihlášky a tato hodnota se v čase téměř nemění. Mění se však tzv. násobnost přihlášek, která vyjadřuje, kolik uchazečů si podalo právě jednu přihlášku, kolik uchazečů si podalo právě dvě přihlášky atd. A právě podíl uchazečů, kteří si podali jen jednu přihlášku, roste na úkor těch zájemců, kteří se svými úspěchy snaží podpořit podáním většího počtu přihlášek. Zatímco v roce 2001 si jednu přihlášku podalo 44 % uchazečů, dnes je to již celá polovina.

Jak už ale bylo možné pozorovat, úspěšnost, a tedy i přístup uchazečů k celému procesu přijímacího řízení, závisí na řadě faktorů. Jinou šanci na přijetí mají uchazeči na vysoké škole v prezenční formě studia a jinou ti, kteří by chtěli studovat distanční nebo kombinovanou formou. Další rozdíl jsou patrné mezi jednotlivými vysokými školami, fakultami i studijními programy a obory, ale také mezi soukromými a veřejnými školami.

Ze všech přihlášených ke studiu na vysoké škole si v roce 2001 podalo přihlášku na soukromou vysokou školu pouze 3,5 % uchazečů (3,6 tis.), 98 % uchazečů (103 tis.) pak na vysokou školu veřejnou⁶⁾. Ze všech přijatých a zapsaných bylo přes 95 % (přibližně 50 tis.) přijato, resp. zapsáno na veřejných vysokých školách a přes 5 % (přibližně 3 tis.) na vysokých školách soukromých. Do roku 2009 však došlo k výraznému zvýšení počtu soukromých vysokých škol a v současné době se na ně hlásí více než desetina uchazečů (přes 17 tis.), přičemž zastoupení hlásících se na veřejné vysoké školy relativně pokleslo na necelých 92 % (tj. 134 tis. uchazečů). Mezi přijatými a zapsanými bylo 14 % (více než 14 tis.) přijato resp. zapsáno na soukromou vysokou školu a 86 % (okolo 90 tis.) na vysokou školu veřejnou. Úspěšnost uchazečů na soukromých vysokých školách po celé sledované období přesahovala 90% hranici, zatímco na veřejných vysokých školách se od roku 2001 do roku 2009 postupně zvyšovala z 56 % na necelých 74 %⁷⁾. Soukromé školy sice nenabízí tak široké spektrum oborů a studijních programů, ale zaměřují se na ty nejžádanější, tedy zejména na ekonomii a dále na humanitní nebo také právní vědy a značně se orientují na praxi a požadavky trhu. To potvrzuje i převaha bakalářského typu studia a také významný podíl zájemců o distanční či kombinované formy studia.

Zatímco veřejné vysoké školy jsou financovány především dotacemi ze státního rozpočtu, soukromé vysoké školy jsou financovány téměř výhradně ze soukromých zdrojů (školné, dotace soukromých podniků atp.). Podle školského zákona může Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR (MŠMT) poskytnout soukromé vysoké škole působící jako obecně prospěšná společnost dotaci na uskutečňování akreditovaných studijních programů a programů celoživotního vzdělávání, s nimi spojenou vědeckou, výzkumnou, vývojovou a inovační, uměleckou nebo další tvůrčí činnost (v roce 2009 obdržela tuto dotaci jedna soukromá vysoká škola a v minulých letech sledovaného období ji neobdržela více než tři soukromé vysoké školy). Soukromé vysoké škole může být poskytnuta také dotace na stipendia podle § 91 odst. 2 písm. e) a odst. 3 (ubytovací a sociální stipendia). Počet soukromých škol, které obdržely stipendijní dotace stoupal od roku 2006 do roku 2008 z 32 na 38 škol, v roce 2009 pak došlo k poklesu na 35 škol. Veřejným vysokým školám poskytuje MŠMT příspěvky ze státního rozpočtu na vzdělávací a vědeckou, výzkumnou, vývojovou, uměleckou nebo další tvůrčí činnost (v rámci příspěvku je mimo jiné prováděna také úhrada stipendií studentům studujícím v doktorských studijních programech a úhrada ubytovacích a sociálních stipendií studentům). Veřejné vysoké školy mají dále nárok na dotaci na rozvoj vysoké školy, na ubytování a stravování studentů⁸⁾.

Pro stanovení výše příspěvku (který je určený pouze veřejným vysokým školám) a dotací je podle školského zákona rozhodný typ a finanční náročnost akreditovaných studijních programů a programů celoživotního vzdělávání, počet studentů a dosažené výsledky a dlouhodobý záměr ve vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové a inovační, umělecké nebo další tvůrčí činnosti a její náročnost. Primárně se ale dotace na vzdělávací činnost rozdělují podle počtu studentů, což vede k prudkému dlouhodobě neudržitelnému nárůstu jejich počtu. Podíl poprvé zapsaných na vysokou školu⁹⁾ vzhledem k populaci 19letých ve sledovaném období vzrostl z 31 % na 56 % a vzhledem k počtu absolventů maturitních oborů se jejich podíl zvyšoval z 55 % na 81 %. Při obdobném pohledu na absolventy vysokých škol¹⁰⁾ byl vývoj jejich podílu vzhledem k odpovídající populaci (tzn. k populaci 24letých, resp. k počtu absolventů, kteří před 5 lety složili maturitní zkoušku) následující: zatímco v roce 2001 absolventi vysokých

⁶⁾ Vzhledem k tomu, že jeden uchazeč může podat přihlášku jak na veřejné, tak na soukromé vysoké školy, může součet přesahovat 100 %.

⁷⁾ Rozdílná úspěšnost mezi veřejnými a soukromými vysokými školami je patrná také z pohledu úspěšného absolvování studia. Na veřejných vysokých školách v roce 2009 úspěšně absolvovalo v bakalářských oborech (za předpokladu, že bakalářské studium trvá 3 roky) přibližně 60 % poprvé zapsaných do tohoto typu studia; v dlouhých a navazujících magisterských oborech (za předpokladu, že dlouhé magisterské studium trvá 5 let a navazující 2 roky) přibližně 78 % poprvé zapsaných do těchto typů studia. Na soukromých vysokých školách pak bakalářské studium úspěšně ukončilo okolo 80 % poprvé zapsaných; dlouhé magisterské studium zde není příliš časté (počty zapsaných a počty absolventů se pohybují v řádu desítek), nicméně úspěšně ho ukončilo přes 80 % poprvé zapsaných a v případě navazujícího magisterského studia to bylo 88 % poprvé zapsaných do tohoto typu studia.

⁸⁾ Zákon o vysokých školách; Závěrečný účet kapitoly 333 MŠMT; Rozpočet kapitoly 333 MŠMT.

⁹⁾ Studenti českého občanství poprvé zapsáni do bakalářských nebo 4-6letých magisterských studijních programů, kteří nikdy v minulosti na české vysoké škole nestudovali.

¹⁰⁾ Absolventi vysokých škol s českým státním občanstvím.

škola tvořili 17 % vzhledem k populaci 24letých, resp. více než 30 % vzhledem k populaci absolventů maturitních oborů z roku 1996, do roku 2009 se jejich zastoupení zvýšilo na přibližně 55 % vzhledem k populaci 24letých, resp. 90 % vzhledem k populaci absolventů maturitních oborů z roku 2004.

V současné době se připravuje zásadní změna současného systému financování českých vysokých škol, který by se již neměl odvíjet od počtu studentů (důležitou roli v tomto rozhodnutí hraje demografický pokles, který vysoké školy zasáhne mezi roky 2012–2016). Změna by měla napomoci ke zvýšení úspěšnosti a zároveň by měla zamezit prodlužování doby studia, a to zejména v případě doktorandů (v současné době je totiž počet studentů doktorského studia ve srovnání s jeho absolventy nepřiměřeně vysoký). Finance určené na vysoké školství by měly být stanovovány podle ukazatelů reflektujících úroveň vysokých škol (například podle vědecké výkonnosti, úspěchů ve výzkumu, mezinárodní spolupráce či mezinárodní mobility studentů, podle počtu profesorů a docentů nebo podle absolventů doktorského studia). Tato změna by tedy měla přinést pozitivní finanční efekt nadprůměrně kvalitním vysokým školám. Zároveň by se v rámci změn financování měl vytvořit určitý prostor pro vysoké školy, které se zaměřují na bakalářské studijní programy, vzdělávání dospělých nebo na spolupráci s podniky a podporu daného regionu. Snahou je zvýšit podíl absolventů bakalářských studijních programů, kteří by přecházeli přímo na pracovní trh (ne jako v současné době, kdy více než 80 % absolventů bakalářského studia pokračuje v navazujících magisterských programech), s čímž souvisí i snaha o výraznější propojení studia s pracovním trhem. Realizace těchto změn by měla být postupně zahájena od roku 2011¹¹⁾.

Poptávka po jednotlivých oborech

Ale zpět k dosavadnímu zájmu o studium na vysokých školách a k poptávce po něm, tentokrát se zaměřím na poptávku po jednotlivých oborech. V současné době je největší zájem o obory¹²⁾ humanitního a ekonomického směru a bylo tomu tak i v předchozích letech, kdy však byly hojně vyhledávanými obory také technické vědy a pedagogika, učitelství a sociální péče. Právě posledně jmenované obory zaznamenaly ve sledovaném období největší relativní pokles (absolutní počty zájemců o jednotlivé skupiny oborů se ale zvýšily ve všech kategoriích). V roce 2001 se na technicky zaměřené obory hlásilo 26 % uchazečů, dnes je to pouze 23 % uchazečů. V rámci pedagogických oborů byl tento propad ještě větší: zatímco v roce 2001 si do těchto oborů podalo přihlášku přes 25 % všech zájemců o studium na vysoké škole, v roce 2009 to bylo o více než pět procentních bodů méně. Humanitní a ekonomické obory zaznamenaly naopak největší „boom“ a dnes si ke studiu na vysoké škole vybírá tyto obory v obou případech téměř 30 % uchazečů, přičemž v roce 2001 bylo do humanitních oborů přihlášeno „pouze“ 24 % a do ekonomických oborů 26 % uchazečů. Z tohoto pohledu dále poklesl zájem o přírodní vědy (z 13 % na necelých 11 % přihlášených) a nepatrně také o právní vědy (z 9 % na 8 % všech přihlášených). Oproti tomu přibýlo zastoupení zájemců o lékařské vědy (z 8 % na téměř 9 % přihlášených) a mírně se také zvýšil podíl přihlášených do zemědělsko-lesnických a veterinárních oborů (ze 4 % na 5 % přihlášených). Relativně stabilní v čase zůstává zájem o vědy a nauky o kultuře a umění, kam se hlásí okolo 5 % všech uchazečů¹³⁾.

Kromě struktury uchazečů podle oborů je důležitý také pohled na úspěšnost uchazečů v jednotlivých oborech. Ta byla vždy nejvyšší v případě technických oborů, kde se pohybuje okolo 90 % (technicky zaměřené vysoké školy přijímají uchazeče často bez přijímacího řízení) a naopak nejnižší v právnických (24–36% úspěšnost v letech 2001–2009) a umělecky zaměřených oborech (22–41% úspěšnost v letech 2001–2009). Poměrně vysokou úspěšnost dnes mají také uchazeči o zemědělské, přírodovědné a ekonomické obory (mezi 70 % a 80 % v roce 2009; v roce 2001 mezi 50 % a 55 %, pouze zemědělské obory tehdy zaznamenaly 68% úspěšnost). Šance na přijetí do lékařských, pedagogických a humanitních oborů se v současnosti pohybuje mezi 50 % a 60 % (v roce 2001 mezi 30 % a 40 %).

Genderová a věková struktura uchazečů

Zajímavé je též genderové hledisko, z kterého je patrný větší zájem o studium na vysoké škole ze strany žen, kterých představují 57 % z celkového počtu přihlášených, a to stabilně od roku 2005 (předtím bylo zastoupení žen mezi uchazeči o něco nižší, ale stále se pohybovalo nad 50% hranicí, konkrétně

¹¹⁾ Zásady financování a pravidla stanovení rozpočtu veřejných vysokých škol pro rok 2011 a další.

¹²⁾ Studijní programy jsou rozděleny podle jejich oborového zaměření do následujících skupin: 1. Přírodní vědy a nauky; 2. Technické vědy a nauky; 3. Zemědělsko-lesnické a veterinární vědy a nauky; 4. Zdravotnictví, lékařské a farmaceutické vědy a nauky; 5. Humanitní a společenské vědy a nauky; 6. Ekonomické vědy a nauky; 7. Právní vědy a nauky; 8. Pedagogika, učitelství a sociální péče; 9. Vědy a nauky o kultuře a umění.

¹³⁾ Vzhledem k tomu, že jeden uchazeč může podat více přihlášek, a to do různých oborů, je započítán tolikrát, do kolika různých skupin oborů se přihlásil. Součet tedy může přesahovat 100 %.

Tab. 1 Věková struktura přihlášených na VŠ do prezenční formy studia pro akademický rok 2001/02–2009/10 v % (Age structure of applicants to full-time study at a higher education institution for the 2001/02–2009/10 academic years, in %)

Věk	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
18	9,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0,5	0,6	0,5	0,6
19	45,4	45,0	45,7	46,0	47,0	47,3	47,2	47,3	46,2
20	15,9	23,6	21,3	22,4	22,9	22,4	22,3	22,4	23,3
21	9,1	9,9	10,4	10,1	9,8	9,6	9,7	9,8	9,7
22	6,5	6,5	6,1	6,9	6,6	6,7	6,7	6,9	7,0
23	4,4	4,9	4,8	4,2	4,3	4,3	4,3	4,3	4,5
24	2,9	3,2	3,7	2,9	2,4	2,8	2,6	2,7	2,8
25	1,7	2,0	2,2	1,8	1,5	1,4	1,5	1,4	1,5
26	1,3	1,2	1,3	1,1	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7
27	0,8	0,9	0,9	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5
28	0,6	0,6	0,7	0,6	0,5	0,5	0,6	0,5	0,4
29	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3
30 a více	1,7	1,9	1,9	2,4	2,5	2,7	2,8	2,5	2,5
průměrný věk	20,7	20,9	20,4	20,7	20,6	20,7	20,7	20,6	20,6

Pramen: Databáze ÚIV.

mezi 53 % a 55 %). Ženy také v průměru podávají více přihlášek než muži: počet přihlášek na jednoho uchazeče-muže se v průběhu sledovaného období pohybuje okolo dvou; na jednu ženu připadá v průměru 2,3 přihlášek. Mezi přijatými a zapsanými je však už patrná menší převaha žen (v obou případech je jejich podíl roven 53 %; před rokem 2004 tvořily ženy dokonce pouhých 47–48 % všech přijatých a zapsaných). Ženy tedy sice mezi uchazeči o studium na vysokých školách početně převažují, ale muži jsou zase při přijímacím řízení úspěšnější (83% úspěšnost mužů oproti 72% úspěšnosti žen v roce 2009 a jen pro srovnání v roce 2001 byla úspěšnost mužů a žen 67 % vs. 50 %). Zde může být souvislost právě s výše zmiňovanými obory a šancí být k jejich studiu přijat. Ženy se totiž ve větší míře než muži hlásí do zdravotnických (12 % všech uchazeček oproti 4 % uchazečů-mužů), humanitních (35 % žen vs. 21 % mužů) či na pedagogiku a učitelství zaměřených oborů (27 % žen vs. 10 % mužů), tedy do oborů vykazujících nižší míru úspěšnosti. Muži naopak projevují zájem především o vědy technické (38 % mužů vs. 12 % žen) a přírodní (17 % mužů vs. 8 % žen), kde je úspěšnost přibližně 80% a vyšší.

Poslední charakteristikou, přes kterou je možné na přijímací řízení na vysoké školy a jeho výsledky nahlížet, je věk uchazečů. Zde je však zapotřebí odlišit prezenční od distanční či kombinované formy studia. Drtivou většinu uchazečů o prezenční formu vzdělávání totiž tvoří 19letí (ve sledovaném období se jedná o 45–47 % přihlášených do prezenční formy studia) a 20letí (od roku 2002 kolem 21–23 % přihlášených do prezenční formy studia). Tomu odpovídá i průměrný věk přihlášených do prezenční formy studia, který se pohybuje okolo 20,5 roků věku (tab. 1).

Mezi uchazeči hlásícími se do distanční či kombinované formy studia je však situace naprosto rozdílná: uchazečů ve věku 19–20 let zde bylo v průběhu let pouhých 10 % až 13 %. Uchazeči ve věku 21–29 let představovali v roce 2001 celých 60 % přihlášených. Jejich podíl do roku 2009 sice klesl na 48 %, avšak ve prospěch zejména 30letých a starších uchazečů. Ti byli mezi uchazeči v roce 2001 zastoupeni 28 % a v roce 2009 dokonce více než 38 %. Průměrný věk uchazečů o distanční či kombinované studium na vysokých školách je tudíž také výrazně vyšší oproti uchazečům hlásícím se do prezenční formy studia a ve sledovaném období se pohyboval v intervalu 26 až 28,5 roku.

Odložená poptávka po studiu na vysoké škole

Věková struktura uchazečů o studium na vysoké škole o odložené poptávce již leccos napovídá, minimálně to, že je charakterizována výrazně vyšším zájmem o distanční či kombinované formy studia. Odloženou poptávku je ale možné identifikovat také (a pravděpodobně i přesněji) podle roku, ve kterém uchazeč složil maturitní zkoušku.

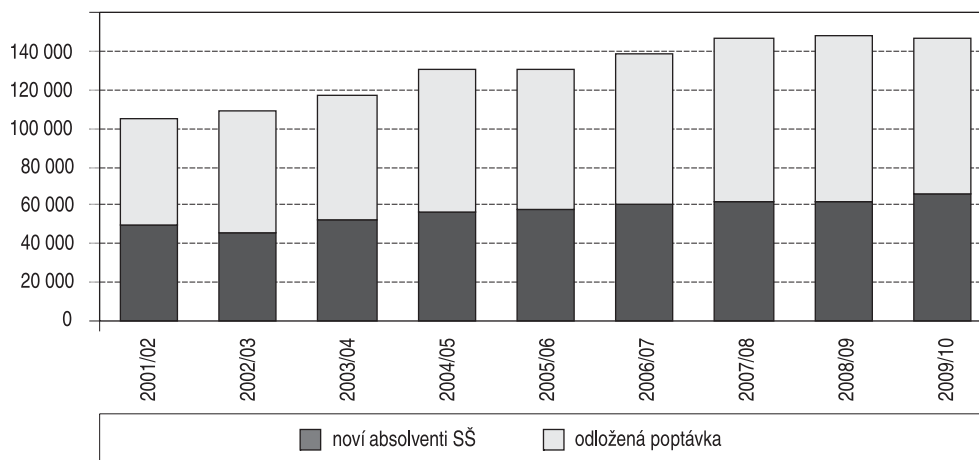
Ined po střední škole se na vysokou školu hlásí méně než polovina všech uchazečů (ve sledovaném období se podíl nových absolventů středních škol pohyboval mezi 42 % a 47 % ze všech přihlášených na vysokou školu). Zbývající procento (53 % až 58 %) se tedy na vysokou školu hlásí až s určitým odkladem. Absolutní počty nových maturantů hlásících se na vysokou školu se přitom od roku 2001 zvýšily o 32 % (z 49,4 tis. na 65,3 tis.), uchazečů s odloženou poptávkou však přibýlo ještě výrazněji, a to o 46 % (nárůst z 55,6 tis. na 81,3 tis.), graf 5.

Tab. 2 Věková struktura přihlášených na VŠ do distanční či kombinované formy studia pro akademický rok 2001/02–2009/10 v % (Age structure of applicants to external or combined external/full-time study in higher education for the 2001/02–2009/10 academic years, in %)

Věk	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
18	0,7	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
19	5,4	5,4	5,3	4,9	5,5	5,6	5,3	6,2	6,3
20	5,7	6,3	5,7	5,4	5,6	6,1	6,5	6,7	7,1
21	7,2	7,2	6,1	5,4	5,8	5,8	6,2	6,2	6,4
22	8,6	8,1	7,3	6,2	6,5	6,6	6,7	6,8	6,9
23	8,6	9,0	8,1	6,6	6,8	6,5	6,5	6,4	6,8
24	8,2	8,5	8,4	7,1	6,3	6,4	6,0	6,0	6,2
25	7,3	7,6	7,5	6,8	6,4	5,6	5,8	5,6	5,4
26	6,3	6,8	6,8	6,5	6,3	5,7	5,0	4,8	4,6
27	5,6	5,9	5,8	5,7	5,5	5,4	5,0	4,4	4,3
28	4,6	5,3	5,1	5,2	5,1	5,0	4,8	4,4	3,9
29	3,8	4,5	4,6	4,5	4,6	4,5	4,3	4,3	3,7
30 a více	28,1	30,6	29,3	35,6	35,7	36,9	37,8	38,0	38,4
průměrný věk	26,8	27,0	25,9	28,4	28,3	28,4	28,5	28,5	28,5

Pramen: Databáze ÚIV.

Graf 5 Počty přihlášených na VŠ pro akademický rok 2001/02–2009/10 – noví absolventi SŠ a odložená poptávka (Number of applicants to a higher education institution for the academic years 2001/02–2009/10 – new secondary school graduates and deferred demand)

Pramen: Databáze ÚIV.

Při pohledu na počty podaných přihlášek se však ukazuje, že okolo 60 % jich bylo v daných letech podáno „čerstvými“ maturanty. V průměru si totiž každý nový absolvent střední školy podává 3 přihlášky na vysokou školu, uchazeči s odloženou poptávkou oproti tomu podávají méně než 2 přihlášky (v průměru 1,6).

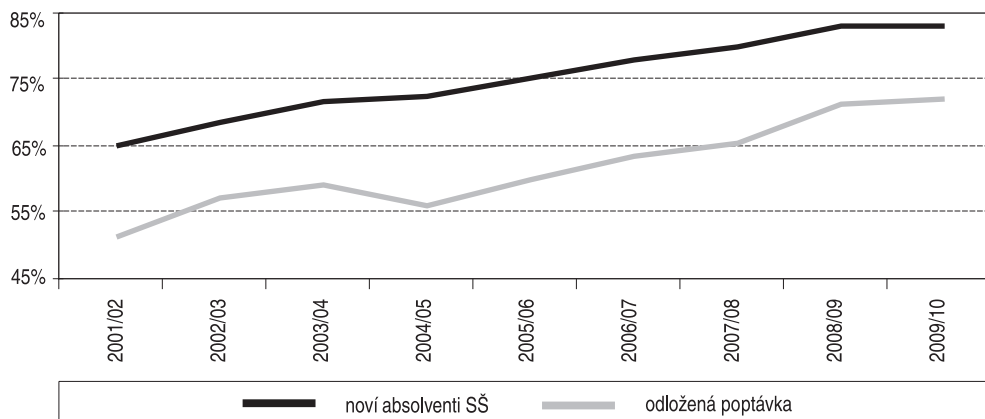
Již na základě věku uchazečů o studium na vysoké škole bylo zřejmé, že noví maturanti se hlásí zejména do prezenční formy studia. V daném období se ale jejich podíl snižoval (mezi roky 2001 a 2009 z 98 % na 95 % všech nových absolventů středních škol hlásících se na vysokou školu), a to ve prospěch distanční a kombinované formy studia (nárůst ze 4 % v roce 2001 na více než 10 % v roce 2009). Obdobný vývoj se týká i struktury uchazečů, kteří se hlásí na vysokou školu až s určitým časovým odstupem. Pouze s tím rozdílem, že daleko méně uchazečů se v tomto případě hlásí do prezenční formy studia (mezi roky 2001 a 2009 pokles z 61 % na 47 %), a o to více jich má zájem o distanční a kombinovanou formu studia (nárůst z 44 % v roce 2001 na 58 % v roce 2009).

Tab. 3 Výsledky přijímacího řízení ke studiu na VŠ pro akademický rok 2001/02 a 2009/10 podle formy studia – noví absolventi SŠ a odložená poptávka v % (Results of the admissions procedure to higher education for the 2001/02 and 2009/10 academic years by form of study – new secondary school graduates and deferred demand, in %)

Ukazatele		Forma studia					
		prezenční		distanční a kombinovaná		celkem	
		2001/02	2009/10	2001/02	2009/10	2001/02	2009/10
Přihlášení	noví absolventi SŠ	98,2	95,1	4,4	10,3	100,0	100,0
	odložená poptávka	60,7	47,4	44,0	57,6	100,0	100,0
Přijetí	noví absolventi SŠ	98,2	95,3	2,4	6,6	100,0	100,0
	odložená poptávka	64,2	47,6	37,1	54,5	100,0	100,0
Zapsaní	noví absolventi SŠ	98,3	95,2	1,9	5,6	100,0	100,0
	odložená poptávka	63,3	45,9	37,3	55,0	100,0	100,0
Průměrný počet přihlášek na jednoho uchazeče	noví absolventi SŠ	3,0	3,1	1,2	1,3	3,0	3,0
	odložená poptávka	1,7	1,8	1,2	1,3	1,6	1,6
Úspěšnost	noví absolventi SŠ	64,9	83,3	42,0	57,1	65,0	83,2
	odložená poptávka	53,8	72,5	44,5	68,8	51,1	72,0

Pozn.: Vzhledem k tomu, že jeden uchazeč může podat přihlášky do různých forem studia, může součet přesahovat 100 %.
Pramen: Databáze ÚIV.

Graf 6 Úspěšnost uchazečů při přijímacím řízení na VŠ pro akademický rok 2001/02–2009/10 – noví absolventi SŠ a odložená poptávka (Success rate of applicants in the admissions procedure to higher education for the academic years 2001/02–2009/10 – new secondary school graduates and deferred demand)

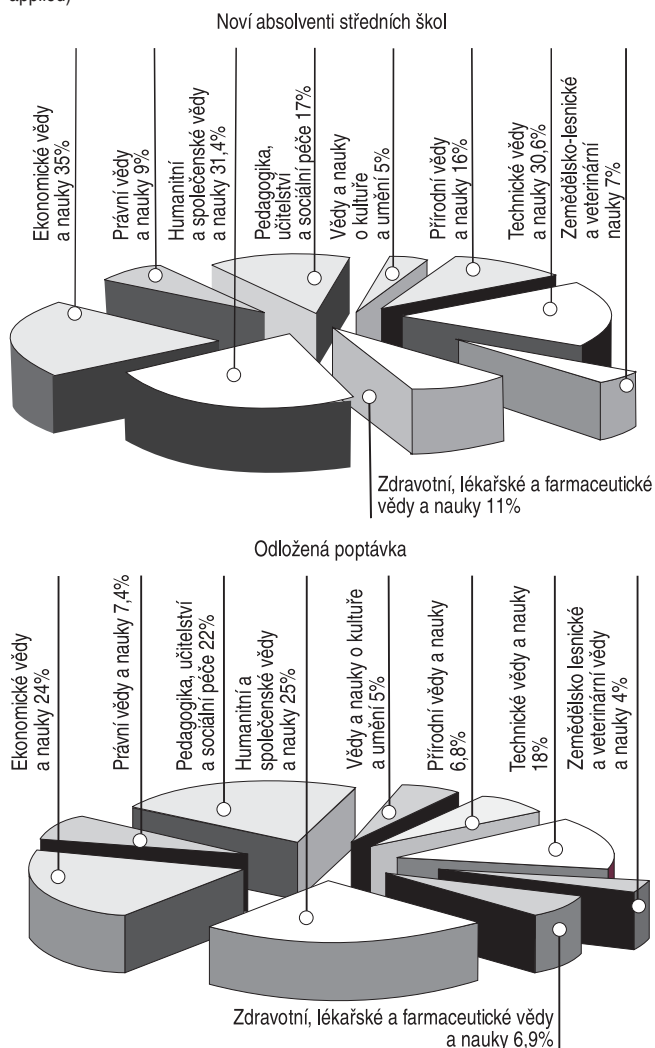

Pramen: Databáze ÚIV.

Jak už ale bylo uvedeno výše, šance na přijetí se podle formy studia poměrně liší, z čehož vyplývá, že se bude lišit i úspěšnost nových maturantů (hlásících se převážně do prezenčních programů, kde je úspěšnost vyšší) a úspěšnost uchazečů s odloženou poptávkou, kteří podávají přihlášky mnohem častěji do programů distančních či kombinovaných s nižší úspěšností uchazečů. Úspěšnost „čerstvých“ maturantů proto ve sledovaném období rostla z 65 % na více než 83 %, zatímco úspěšnost starších uchazečů se vyvíjela v nižších úrovních (nárůst z 51 % na 72 %). Noví absolventi středních škol jsou úspěšnější při přijímacím řízení do prezenční formy studia (83% úspěšnost nových maturantů oproti 73% úspěšnosti uchazečů s odloženou poptávkou), distanční a kombinované formy studia zase vykazují vyšší úspěšnost uchazečů s odloženou poptávkou (ta činí 69 % oproti 57% úspěšnosti nových maturantů).

Mezi přijatými a zapsanými proto přirozeně najdeme vyšší podíl nových maturantů, než mezi přihlášenými (v roce 2009 tvořili noví maturanti 50 % všech přijatých a 51 % všech zapsaných na vysokou školu a i v předchozích letech se jejich podíl pohyboval okolo 50 %). Při pohledu na jednotlivé formy

Graf 7 Struktura uchazečů o studium na VŠ pro akademický rok 2009/2010 podle skupin oborů, do kterých se hlásí (Structure of applicants to a higher education institution for the 2009/10 academic year by groups of subjects to which they applied)

Pozn.: Vzhledem k tomu, že jeden uchazeč může podat více přihlášek, a to do různých oborů, je započítán tolikrát, do kolika různých skupin oborů se přihlásil. Součet podílů tedy může přesahovat 100 %.

Pramen: Databáze ÚIV.

ných vysokých školách bylo ve sledovaném období mezi uchazeči stabilně okolo 47 % nových maturantů a okolo 53 % uchazečů přišlo rok a déle od úspěšného složení maturitní zkoušky; na soukromých vysokých školách představovali uchazeči s odloženou poptávkou celé dvě třetiny a pouhá třetina byla tvo-

studia se však ukazuje, že mezi přijatými a zapsanými do distanční nebo kombinované formy studia bylo v průběhu sledovaných let okolo 90 % uchazečů hlásících se na vysokou školu až s určitým odkladem a pouhou desetinu i méně tvořili „čerství“ absolventi středních škol. V případě prezenční formy studia sice naopak převažovali noví maturanti, ale už ne tak významným způsobem (představovali přibližně dvě třetiny všech přijatých a zapsaných do prezenčních programů). A zatímco nárůst počtu přijatých a zapsaných nových maturantů na vysoké školy činil v období let 2001–2009 necelých 75 % (z přibližně 30 tis. na více než 50 tis.), počet přijatých a zapsaných uchazečů spadajících do kategorie „odložená poptávka“ se více než zdvojnásobil (z necelých 25 tis. na přibližně 50 tis.).

Noví maturanti se oproti uchazečům s odloženou poptávkou v daleko větší míře hlásí na veřejné vysoké školy. V roce 2001 se mezi novými maturanty hlásilo na veřejné vysoké školy 99,5 % uchazečů a pouhá 2 % uchazečů podala přihlášky na soukromé vysoké školy. Do roku 2009 se tento poměr změnil na 95 % uchazečů hlásících se na veřejné vysoké školy a na 9 % uchazečů hlásících se na soukromé vysoké školy. Stále je to ale více než mezi uchazeči s odloženou poptávkou, z kterých se v roce 2001 na veřejné vysoké školy hlásilo jen necelých 97 % a téměř 5 % se hlásilo na vysoké školy soukromé; v roce 2009 to bylo jen pouhých 88,5 % uchazečů s odloženou poptávkou hlásících se na veřejné vysoké školy a téměř 14 % hlásících se na vysoké školy soukromé¹⁴⁾.

Z pohledu veřejných a soukromých vysokých škol byla struktura uchazečů následující: na veřej-

¹⁴⁾ Vzhledem k tomu, že jeden uchazeč může podat přihlášky jak na veřejné, tak na soukromé vysoké školy, může součet podílů přesahovat 100 %.

řena „čerstvými“ maturanty. Nabízí se otázka, zda starší uchazeči o studium na soukromých vysokých školách nepřicházejí po předchozím neúspěšném studiu na veřejných vysokých školách. Při pohledu na předchozí působení uchazečů je však zřejmé, že mezi uchazeči s odloženou poptávkou o studium jak na veřejných, tak na soukromých vysokých školách převažují uchazeči hlásící se ze zaměstnání (přibližně polovina uchazečů s odloženou poptávkou). Z vysokých škol se hlásili daleko častěji uchazeči hlásící se na veřejné vysoké školy (přibližně pětina uchazečů s odloženou poptávkou). Na soukromé vysoké školy se z jiné vysoké školy hlásilo jen okolo 5 % uchazečů s odloženou poptávkou; spíše se sem pak hlásili z vyšších odborných škol (více než desetina uchazečů s odloženou poptávkou). Pravdou ale zůstává, že soukromé vysoké školy mají často termíny přijímacího řízení prodlouženy až do podzimu a dávají tak šanci studentům, kteří neuspěli na přijímacím řízení na veřejných vysokých školách.

Rozdíly mezi novými absolventy středních škol a uchazeči s odloženou poptávkou však nejsou pouze v zájmu o jednotlivé formy studia nebo o veřejné a soukromé školy, ale také v zájmu o jednotlivé obory a zejména v úspěšnosti, s jakou jsou od nich přijímáni. Na první pohled je patrné, že noví maturanti ještě nemají tolik vyhraněný zájem a podávají přihlášky do více různých oborů. Oproti tomu uchazeči, kteří mají rok či déle od úspěšného složení maturity, mají představu o oboru, který by chtěli studovat, jasnější. V roce 2001 u „čerstvých“ maturantů výrazně převažoval zájem o technické vědy (36 % uchazečů) a ekonomicky zaměřené obory (31 %), dále o pedagogické (25 %), humanitní (23 %) a přírodovědné (20 %) obory. U uchazečů spadajících do skupiny „odložená poptávka“ se největší oblibě těšily obory humanitní (25 %), pedagogické (25 %), ekonomické (21 %) a technické (17 %) a do roku 2009 v této struktuře nedošlo k žádným větším změnám, pouze se zvýšilo zastoupení uchazečů hlásících se do ekonomických oborů na úkor oborů pedagogických. U nových maturantů byly změny mezi lety 2001 až 2009 v oborové struktuře uchazečů daleko zřetelnější, nejvíce pak v případě zastoupení uchazečů o humanitní obory (nárůst o 8 procentních bodů) a obory pedagogické (naopak pokles o 8 procentních bodů); relativně více uchazečů se hlásí také do oborů ekonomických (o 5 procentních bodů více) a naopak poměrně méně do oborů technických (o 5 procentních bodů méně) a přírodovědných (o 4 procentní body méně).

Zajímavější je spíše pohled na to, jaký podíl z celkového počtu přihlášených do jednotlivých oborů tvořili noví maturanti a jak zastoupení zde byli uchazeči s dřívějším rokem maturity. V roce 2009 byla situace vyrovnaná v případě humanitních studií a právních věd, i když v předchozích letech tvořily nadpoloviční většinu uchazeči s odloženou poptávkou (přibližně 55–60 % všech uchazečů). V oborech technických, zemědělsko-lesnických, zdravotnických a ekonomických naopak představovali po celé sledované období více než polovinu uchazečů noví maturanti a výrazně největší převahu pak měli mezi uchazeči o studium přírodních věd, kde představovali 65 % a více ze všech přihlášených do takto zaměřených programů. Obory učitelství a umělecké se po celé sledované období stabilně vyznačovaly větším podílem uchazečů s odloženou poptávkou, jejichž podíl se mezi přihlášenými pohyboval okolo 55–60 %.

O mnohém vypovídá také úspěšnost uchazečů při přijímacím řízení podle jednotlivých oborů. Jak „čerství“ maturanti, tak dříve maturující uchazeči o studium na vysoké škole měli největší úspěšnost v technických oborech, v oborech přírodovědných, zemědělsko-lesnických a ekonomických. Ve většině oborů však měli (možná překvapivě) větší úspěšnost uchazeči s odloženou poptávkou. Výjimkou byly po celé sledované období pouze lékařské a farmaceutické vědy a učitelství obory, kde byla úspěšnost nových maturantů v průměru o 6 % vyšší.

Z genderového hlediska je otázka odložené poptávky po studiu na vysoké škole prakticky vyrovnaná. Okolo 45 % žen i mužů se ke studiu na vysoké škole hlásí v roce úspěšného složení maturitní zkoušky. Nepatrné rozdíly najdeme v odložené poptávce žen a mužů, a to při detailnějším pohledu na dobu, která od maturitní zkoušky již uplynula: po jednom roce se na vysokou školu hlásí přibližně desetina všech uchazeček a také stejný podíl uchazečů-mužů; po dvou až osmi letech od maturity však přihlášku ke studiu na vysoké škole podávají relativně více muži (téměř 30 % všech uchazečů-mužů) než ženy, po devíti a více letech zase naopak ženy (přibližně pětina všech uchazeček), rozdíl však činí pouhé 3 procentní body.

Závěr

Analýza vývoje zájmu o studium na vysoké škole v letech 2001 až 2009 prokázala jeho výrazné zvyšování, a to jak z pohledu absolutního počtu uchazečů o vysokoškolské studium, tak vzhledem k počtu absolventů oborů středních škol zakončených maturitní zkouškou. Stále více lidí však k přijímacím zkouškám na vysoké školy přichází až s určitým časovým odstupem a nikoli bezprostředně po ukončení střední školy. Na první pohled se tato odložená poptávka jeví jako nepřilíš správná volba. Úspěšnost uchazečů přicházejících jeden rok či více od složení maturitní zkoušky je totiž výrazně nižší oproti „čerstvým“ absolventům středních škol. Přijímací zkoušky na vysoké školy se většinou zaměřují na znalosti získané na střední škole a tak je přirozené, že větší šanci mají noví absolventi středních škol než

uchazeč, který skládá přijímací zkoušky až o několik let později. Skutečnost je však taková, že noví maturanti si podávají v průměru téměř dvakrát více přihlášek než uchazeči přicházející po určitém odkladu a zkoušejí štěstí v různých oborech, často i v těch, kde mají téměř 100% naději, že budou přijati. Jejich šance na přijetí je tudíž vyšší a dokazuje to i celková úspěšnost. Oproti tomu uchazeči přicházející s určitým časovým odstupem mají už patrně konkrétnější představu o tom, co chtějí studovat a jaké oblasti se chtějí věnovat. Jedná se často o uchazeče, kteří pravděpodobně v přechodné době mezi střední školou a přijímacím řízením na vysokou školu někde studovali či pracovali (může se jednat i o zaměstnance, v jejichž profesi došlo ke zvýšení kvalifikačních požadavků a je nutné, aby si i přes letitou praxi v oboru doplnili vysokoškolské vzdělání); řada uchazečů, které zde zahrnujeme pod pojem odložená poptávka, se na stejnou vysokou školu i na stejný obor hlásí opakovaně a veškeré takticky i jinak nabyté zkušenosti a znalosti mohou být vysvětlením jejich větší úspěšnosti napříč téměř všemi obory.

Trh práce klade na vzdělanost pracovníků stále vyšší nároky, doplňování kvalifikace je často nutností a dá se tedy předpokládat, že se zájem o vysokoškolské a obecné terciární vzdělávání bude zvyšovat i nadále, a to nejen mezi odpovídající populací maturantů. Odložená poptávka bude mít na celkové poptávce po studiu na vysokých školách stále značný podíl. Se zájmem o studium na vysokých školách ve sledovaném období narůstal i počet vysokých škol (zejména soukromých) a nových studijních programů. S tím korespondovalo výrazné zvyšování počtu přijatých na vysoké školy a stále vyšší úspěšnost uchazečů. Nárůst počtu přijímaných studentů souvisí i s implementací boloňského procesu, mezi jehož hlavní rysy patří také rozčlenění vysokoškolského studia do tří stupňů vzdělávání. Vzhledem k předpokladu, že ne všichni přijatí do bakalářského stupně budou pokračovat dále v magisterském studiu, mají školy možnost přijímat (i při zachování kapacity dané školy) více studentů (více jak 80 % absolventů bakalářského studia však v magisterských programech dále pokračuje). Zvyšování počtu přijímaných studentů bylo podporováno i dosavadním systémem financování vysokých škol ze státního rozpočtu, kdy se výše příspěvku a dotací primárně odvíjela od počtu studentů. Přípravovaná změna zásad financování vysokých škol pro rok 2011 a další by měla podpořit přechod od kvantitativního rozvoje vysokých škol k rozvoji kvalitativnímu. Zásadní snahou této změny by měla být diversifikace vysokých škol (na jedné straně podpora vysokých škol zaměřených na bakalářské programy s orientací na praxi, na propojení s pracovním trhem, na celoživotní vzdělávání apod., a na straně druhé podpora vysokých škol orientovaných na vědu a výzkum se špičkovým kvalifikačním zajištěním a s mezinárodním zaměřením) při zachování kvality a udržení vysoké úrovně vysokého školství na všech jeho úrovních.

Literatura

- Věkové složení obyvatelstva*. ČSÚ. [on-line], [cit. 30. 4. 2010], dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/p/4003-10>.
- Databáze ÚIV. Statistická šetření výkazů Škol (MŠMT) V 6-99 Přijímací řízení ke studiu na vysoké škole*. 2001–2009.
- Databáze ÚIV. Statistická šetření výkazů Škol (MŠMT) M 8 Výkaz o střední škole*. 2001–2009.
- Rozpočet kapitoly 333 MŠMT*. Praha: MŠMT [on-line], [cit. 2. 8. 2010], dostupné z: <http://www.msmt.cz/ekonomika-skolstvi/rozpocet-kapitoly-msmt>.
- Úplné znění zákona č. 111/1998 sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách)*.
- Vývojová ročenka školství v České republice*. 2009. Praha: ÚIV – divize nakladatelství TAURIS. ISBN 978-80-211-0576-8.
- Zásady financování a pravidla stanovení rozpočtu veřejných vysokých škol pro rok 2011 a další*. 2010. Praha: MŠMT [on-line], [cit. 21. 7. 2010], dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/11158>.
- Závěrečný účet kapitoly 333 MŠMT*. Praha: MŠMT [on-line], [cit. 2. 8. 2010], dostupné z: <http://www.msmt.cz/ekonomika-skolstvi/szu>.

Jitka Konrádová

Bibliografie

Výběr české demografické literatury za 2. pololetí 2009 a 1. pololetí 2010

I. Knižní publikace

1. Bareš, P. – Jeřábková, V. – Průša, L. – Soukup, T. *Sociálně demografická analýza Roudnice nad Labem jako obce s rozšířenou působností*. Praha: VÚPSV, 104 s.
2. Bauman, Z. *Modernita a holocaust*. 2. vydání, Praha: SLON, 2010, 330 s.
3. Bauman, Z. – May, T. *Myslet sociologicky (netradiční uvedení do sociologie)*. 2. vydání, Praha: SLON, 2010, 329 s.
4. Černý, K. – Havlík, J. M. *Jezuité a mor*. Praha: NLN, 2009, 216 s.
5. Fialová, L. – Burcin, B. (eds.). *Demografická situace České republiky – proměny a kontexty 1993–2008*. Praha: SLON, 2010.
6. Frýdlová, P. *Ženy v bílém*. Praha: NLN, 2010, 264 s.
7. Haberlová, V. – Kyzlinková, R. *Rodinné potřeby zaměstnanců*. Praha: VÚPSV, 2009, 61 s.
8. Horáková, M. – Macounová, I. *Mezinárodní pracovní migrace v ČR*. Bulletin č. 24. Praha: VÚPSV, 2010, 61 s.
9. Höhne, S. – Kuchařová, V. – Svobodová, K. – Štátná, A. – Žáčková, L. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, 108 s.
10. Höhne, S. – Štátná, A. – Holub, M. – Kozelský, T. *Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990–2009*. Bulletin č. 25. Praha: VÚPSV, 59 s.
11. *Informační publikace pro cizince, Česká republika*. Praha: MPSV, 2009, 96 s.
12. Jakoubek, M. – Budilová, L. (eds.). *Romové a Cikáni – neznámí a známí. Interdisciplinární pohled*. Voznice: Leda, 2008, 344 s.
13. Jarkovská, L. – Lišková, K. – Šmidová, I. *S genderem na trh. Rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha: SLON, 2010.
14. Keller, J. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON, 2010, 212 s.
15. Křížková, A. et al. (eds.). *Práce a péče. Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: SLON, 2008, 180 s.
16. Křížková, A. – Dudová, R. – Hašková, H. – Maříková, H. – Uhde, Z. (eds.). *Práce a péče*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 163 s.
17. Kuchařová, V. – Bareš, P. – Höhne, S. – Nešporová, O. – Svobodová, K. – Štátná, A. – Plasová, B. – Žáčková, L. *Péče o děti před-*

školního a raného školního věku. Praha: VÚPSV, 2009, 214 s.

18. Kuchařová, V. – Bareš, P. – Bruthansová, D. – Höhne, S. – Jeřábková, V. – Kotrusová, M. – Kozelský, T. – Kyzlinková, R. – Nekolová, M. – Nešporová, O. – Vychová, H. – Svobodová, K. – Štátná, A. *Životní podmínky a potřeby rodin v hlavním městě Praze*. Praha: VÚPSV, 2009, 100 s.
19. Machačová, J. – Matějček, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha: Karolinum, 2010, 496 s.
20. Matějí, P. – Straková, J. – Veselý, A. (eds.). *Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení*. Praha: SLON, 2010.
21. Michalička, L. – Kotíková, J. – Stupnytskyy, O. *Prognózy vzdělanostních potřeb na období 2008 až 2012 – stav modelu a aktuální prognóza*. Praha: VÚPSV, 272 s.
22. Mitchell, E. *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2010, 107 s.
23. Nešporová, O. – Kuchařová, V. *Rodiny přistěhovačů II*. Praha: VÚPSV, 79 s.
24. Průša, L. a kol. *Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením*. Praha: VÚPSV, 244 s.
25. Rákoczyová, M. – Trbola, R. *Sociální integrace přistěhovačů v České republice*. Praha: SLON, 2010, 310 s.
26. Skupník, J. *Antropologie přibuzenství: přibuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: SLON, 2010, 402 s.
27. Šanderová, J. – Šmidová, O. a kol. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha: SLON, 2010, 267 s.
28. Tomeš, I. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010, 440 s.
29. Vidovičová, L. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2008, 232 s.

II. Soubory údajů

30. *Cenový vývoj, vývoj příjmů a spotřebních vydaní domácností v letech 2000 až 2008*. Praha: ČSÚ, 2010, 104 s.
32. *Cizinci v ČR 2010*. Praha: ČSÚ, 2010.
33. *Demografická ročenka ČR 2009*. Praha: ČSÚ, 2010.
34. *Příjmy a životní podmínky domácností v roce 2009*. Praha: ČSÚ, 2010.
35. *Vydání a spotřeba statistiky rodinných účtů za rok 2009 – domácnosti podle postavení a věku*

- osoby v čele, podle velikosti obce, příjmového pásma. Praha: ČSÚ, 2010.
36. Vývoj obyvatelstva ČR v roce 2009. Praha: ČSÚ, 2010.
 37. Zaostřeno na ženy a muže. Praha: ČSÚ, 2010.
 38. Život cizinců v ČR. Praha: ČSÚ, 2010.
- ### III. Výběr statí
39. Baštýř, I. *Výdělková motivace k migraci z ČR za prací do zahraničí se zaměřením na kvalifikované, terciárně vzdělané odborníky*. Forum sociální politiky (FSP), 2009, 3 (6), s. 2–9.
 40. Berrová, P. *Domovská příslušnost a další údaje zjišťované při cenzech v minulosti*. Veřejná správa (VS), 2008, 16. s. VII–VIII.
 41. Berrová, P. *Nahlédnutí do církevních matrik*. VS, 2009, 8, s. 16–17.
 42. Berrová, P. *Vývoj úrovně vzdělanosti obyvatelstva České republiky (1950 až 2001)*. VS, 2009, 20, s. I–IV.
 43. Berrová, P. *Pohled na seniory v České republice podle výsledků sčítání lidu 2001*. VS, 2010, 16, s. VI–VIII.
 44. Brdička, R. *O lidském stárnutí a dlouhověkosti – 2. užití podmínky*. Časopis lékařů českých (ČLČ), 2009, 148 (7), s. 330–334.
 45. Cviklová, L. *Zkušenosti České republiky s diskriminací z důvodu rasy v evropských souvislostech jako východisko zlepšení současného stavu*. FSP, 2010, 4 (1), s. 2–7.
 46. *Eradikace varioly – významný světový zdravotnický úspěch iniciovaný českým lékařem aneb něco ze života profesora MUDr. Karla Rašky, DrSc.* ČLČ, 2010, 149 (6), s. 308.
 47. Ginter, E. *Vývoj zdravotnej situácie v Českej republike a v Európskej únii*. ČLČ, 2010, 149, s. 232–234.
 48. Gola, P. *Jak podporují státy mladé rodiny? Právo a rodina*, 2009, 11 (10), s. 20–22.
 49. Grollová, E. – Janečková, H. *O bydlení seniorů*. FSP, 2010, 4 (2), s. 23–24.
 50. Hampl, M. *Regionální diferenciacie spoločnosti: obecné typy vývojových procesů*. Geografie. Sborník České geografické společnosti (GŠCGS), 2010, 115 (1), s. 1–20.
 51. Hasmanová Marhánková, J. *Konstruování představ aktivního stárnutí v centrech pro seniory*. Sociologický časopis (SČ), 2010, 46 (2), s. 211–234.
 52. Horáková, M. – Bareš, P. *Integrační funkce rodiny v procesu migrace. Hlavní zjištění projektu Interface*. FSP, 2009, 3 (4), s. 8–16.
 53. Horáková, M. *Důvody a možnosti hodnocení výcvikových a vzdělávacích programů a jejich účinků pro nízkokvalifikované osoby: návrh komplexního hodnotícího postupu*. FSP, 2010, 4 (1), s. 8–16.
 54. Chromý, P. – Skála, J. *Kulturně geografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka*. GŠCGS, 2010, 115 (2), s. 223–246.
 55. Jančák, V. – Chromý, P. – Marada, M. – Havlíček, T. – Vondráčková, P. *Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka*. GŠCGS, 2010, 115 (2), s. 207–222.
 56. Karpíšek, Z. – Kotíková, J. – Kotrusová, M. *Zaměstnaní na českém trhu práce stárnou I. Poznatky ze statistické analýzy dosavadního vývoje zaměstnanosti starších osob*. FSP, 2009, 3 (4), s. 7–12.
 57. Karpíšek, Z. – Kotíková, J. – Kotrusová, M. *Zaměstnaní na českém trhu práce stárnou II. K problémům dalšího vývoje zaměstnanosti starších osob (dokončení)*. FSP, 2009, 3 (5), s. 17–20.
 58. Katrňák, T. *Jaký je mechanismus snižování nerovných šancí na vzdělání podle sociálního původu?* SČ, 2009, 45 (5), s. 1033–1037.
 59. Kobes, T. *Fajta a povaha příbuzenství obyvatel východoslovenských romských osad*. SČ, 2010, 46 (2), s. 235–255.
 60. Matějů, P. – Konečný, T. – Weidnerová, S. – Vossensteyen, H. *Financování studia a vývoj v nerovnostech v přístupu k vysokoškolskému vzdělávání v České republice a Nizozemsku*. SČ, 2009, 45 (5), s. 993–1031.
 61. Matoušek, O. – Zozífková, E. – Pazlarová, H. – Džiamová, V. *Ohrožené rodiny a děti: přehled protektivních a rizikových faktorů*. FSP, 2010, 4 (3), s. 11.
 62. Michalička, L. – Stupnytskyy, O. – Kotíková, J. *Odhadování vzdělanostních potřeb*. FSP, 2010, 4 (2), s. 8–13.
 63. Mlčoch, L. *Rodina jako priorita: sociálně soudržná, ekonomicky konkurenceschopná*. FSP, 2010, 4 (2), s. 2–8.
 64. Pakosta, P. *Proč chceme děti. Hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice*. SČ, 2009, 45 (5), s. 899–934.
 65. Perlín, R. – Kučerová, S. – Kučera, Z. *Typologie venkovského prostoru Česka*. GŠCGS, 2010, 115 (2), s. 161–187.
 66. Pileček, J. – Jančák, V. *Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciacie okresů Česka*. GŠCGS, 2010, 115 (1), s. 78–95.
 67. Pileček, J. *Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia*. GŠCGS, 2010, 115 (1), s. 64–77.
 68. Průša, L. *Projekce potřeb služeb sociální péče do roku 2025*. FSP, 2009, 3 (5), s. 21–24.
 69. Simonová, N. – Soukup, P. *Reprodukce vzdě-*

lanostných nerovností v České republice po sametové revoluci v evropském kontextu. SČ, 2009, 45 (5), s. 935–965.

70. Sunega, P. – Lux, M. *Segmentace českých domácností a orientační prognóza počtu domácností ve vybraných právních formách bydlení a typech zástavby do roku 2020*. SČ, 2010, 46 (1), s. 3–41.
71. Surá, A. *William Smellie – zakladatel moderního porodnictví*. ČLČ, 2010, 149 (2), s. 79–80.
72. Surá, A. *Životopisná a zdravotní dějiny 19. a 20. století (1890–1910)*. ČLČ, 149 (8), s. 387–388.
73. Svobodová, K. *Bydlení seniorů v České republice*. FSP, 2009, 3 (5), s. 2–8.
74. Svobodová, K. – Štátná, A. *Rozdělení genderových rolí mezi rodiči malých dětí v České republice a na Slovensku*. FSP, 2010, 4 (4), s. 2.
75. Šípek, A. – Gregor, V. – Horáček, J. – Mazánková, V. – Langhammer, P. – Šípek, A. jr. *Historie a současnost registrace vrozených vad v České republice*. ČLČ, 2009, 148 (10), s. 505–509.
76. Štátná, A. *Zhodnocení výsledků nové demografické projekce obyvatelstva ČR s ohledem na vývoj dětské složky populace*. FSP, 2009, 3 (6), s. 21–23.
77. Vavrečková, J. – Baštyř, I. *Informace o řešení projektu „Metodika hodnocení monitorovacích nástrojů integračního procesu cizinců z třetích zemí v ČR – I. fáze (2009)“*. FSP, 2010, 4 (2), s. 29.
78. Vavrečková, J. – Baštyř, I. *Vytváření systému monitorování a hodnocení výsledků integrace cizinců z třetích zemí v EU a v ČR*. FSP, 2010, 4 (4), s. 10.
79. Veverková, S. *Sociální partneři a rasová diskriminace na trhu práce*. FSP, 2009, 3 (4), s. 25–27.

Excerpované časopisy:

Časopis lékařů českých, Forum sociální politiky, Geografie. Sborník České geografické společnosti, Právo a rodina, Sociologický časopis, Veřejná správa.

hru

Population, 2009, 64, (3, 4). Paris: INED.

První dva články třetího čísla jsou věnovány **Demografické situaci ve Francii**. Prvním je příspěvek **Současný demografický vývoj ve Francii: deset let trvání PACS (Pacte civile de solidarité) – více než milion lidí, co tento pakt uzavřeli** od F. Prioux, M. Mazuya (s. 446–494). Autoři zevrubně informují o všech nejnovějších základních demografických ukazatelích Francie.

Jednotlivé podkapitoly mají názvy: **Všeobecný vývoj a struktura populace podle věku, Zahraniční imigrace, Plodnost, Potraty, Sňatky, Páry a rozvody a Úmrtnost**.

Připomeňme si alespoň základní údaje: Francie měla včetně zámořských departementů podle odhadu k 1. lednu 2009 celkem 64,3 mil. obyvatel. Sama Francie k uvedenému datu čítala 62,45 mil. obyvatel a během roku 2008 se jejich počet zvýšil o 337 tis. Připojme ještě, že podrobnou každoroční analýzu se třemi tabulkami a sedmi ilustrujícími grafy uváděnými v rámci textu doplňuje i příloha s celkem 16 souhrnnými tabulkami spolu s jedním grafem.

V druhém příspěvku **Změny ve využívání potratu ve Francii mezi lety 1990 a 2005** autoři C. Rossier, L. Toulemon a F. Prioux (s. 495–529) seznamují se změnami, ke kterým došlo po novelizaci příslušného zákona o potratu v roce 2001 (předchozí úprava pocházela z roku 1975). K podrobnému zkoumání vývoje mezi uvedenými roky jsou využívána data ze zpráv o potratu, a jak je zvykem, text je doplněn 11 tabulkami, 7 grafy a přílohou tabulkou. V příloze jsou propočtové vzorce k rozložení počtu žen podle počtu potratů a k výpočtu dalšího potratu podle věku v době potratu.

Historicky zaměřený článek od V. De Luca Barusse se zabývá **Porodností a hygienou ve Francii mezi roky 1900–1940** (s. 531–560). Autorka ukazuje, jak byl v té době veden ve Francii boj proti tehdejšímu „sociálnímu zlu“, kterým byly venerické choroby a především syfilis. S tím pak souvisela otázka kvantity a kvality populace v rámci populační politiky. Práce se podrobně zabývá otázkou vedení propagandy proti promiskuitě a pohlavním chorobám a výchovou obyvatel v zájmu dosahování kvalitní reprodukce.

Dalšími texty jsou **Školní docházka dětí přistěhovalců v šestém roce bakalariátu: polarizace a cesty diferenciací** (Y. Brinbaum, A. Kieffer, s. 561) a **Ztráty a změny příbuzenských vztahů u dětí narozených ve Francii od roku 1960** (F. Munoz-Pérez, s. 611).

Oddíl Recenzí je věnován dvanácti titulům knih, jejichž obsah shrnuje název – **Populace a demografie v Africe v letech 2006–2008**. Čtenář zde nalezne tituly jako např. **Afrika tváří k demografickým výzvám: má nejlépe budoucnost, Intergenerační vztahy v Africe: pluralitní přístupy**. Řada z nich se přitom věnuje tradiční oblasti zájmu Francie – severní Africe (**Domácnosti a rozvody v subsaharské Africe, Sňatky a rozvody v Dakaru**).

Čtvrté, poslední číslo roku 2009 – tradiční svou strukturou, obsahuje nejdříve tři základní články, dále dvě zprávy z výzkumu a rozsáhlou bibliografii.

Prvním je studie **Mrtvě narození v Paříži v devatenáctém století: sociální, právní a zdravotní kategorie údajů** od V. Gourdon a C. Rollet (s. 687–722). Po krátké informaci o vývoji statistického pojetí kategorie mrtvě narozený se podrobně zabývá právní definicí tohoto pojmu a problémy, které ohledně této definice a jejího převedení do statistické podoby panovaly. Dotýká se i vlivu změn spojených s Velkou francouzskou revolucí a následujícím nástupem Napoleona. Připomíná pak diskuse k tématu vedené mezi jednotlivými ministerstvy, zejména spravedlnosti a vnitřní. Druhá část studie je pak věnována rozboru a vývoji statistických dat mrtvě narozených. Uvádí časovou řadu dostupných údajů za Paříž, srovnává situaci v Paříži, kde je tento ukazatel vyšší než v jiných regionech. Podle autorů za tím stojí dvě příčiny. První je místo registrace mrtvorozeného dítěte, kde dochází ke zvyšování počtu zejména zdravotnických zařízení, což následně vedlo ke zlepšení zápisu takto narozených. Druhým vlivem je pak obsedantní strach před kriminálními potraty, který rovněž působil na přesnější zaznamenání narození mrtvého plodu.

Dalším je článek nazvaný **Homosexualita a bisexualita v Senegal: mnohostranná realita** od J. Larmarange, A. Desgrées Du Lou, C. Enel, A. Wade (s. 723–756). Text připomíná, že právě v Senegal jsou tyto otázky již déle zkoumány, a to v souvislosti s rozšířením AIDS. Vlastní článek vychází z ankety provedené v roce 2007 zhruba mezi 500 muži na několika místech země včetně Dakaru. Na základě typologie sexuální aktivity sestavené do šesti tříd pak podrobně popisují se-

xuální praktiky mužů v jednotlivých kategoriích. Charakterizují jejich sociodemografické znaky, vstup do sexuálního života, sexuální partnery, sexuální praktiky v posledních měsících, používání prezervativu, rozšíření AIDS a dalších pohlavních infekcí a utrpené násilí (všechny tyto charakteristiky jsou vždy ilustrovány příslušnou tabulkou).

V příspěvku **Vzdělávání žen a vývoj manželství v Indii** (s. 757–775) P. Dommaraju pomocí analýzy dat ze tří indických sčítání – v roce 1981, 1991 a 2001 zkoumá vliv vzdělání u žen na jejich manželství. Základním konstatováním, které dokládá tabulkou za jednotlivé státy, je nárůst věku při uzavírání sňatku (2001 – 20,2 roku) a vzrůstající úroveň vzdělání (2001 – 54 % žen gramotných). V prvním období modelové propočty ukazují na poměrně nízký vliv vzdělání na časování manželství, větší vliv je pak v následujícím desetiletí.

V sekci zpráv z výzkumů jsou zařazeny příspěvky: **Vývoj rezidenční mobility ve Francii v letech 1973 a 2006: nové odhady** (N. Donzeau, J. – L. Pan Ké Shon, s. 779) a **Odhady opakované migrace a zpětné migrace v subpopulacích ve Francii** (J.-F. Royer, s. 797). Bibliografický oddíl pod názvem **carské Rusko a současné Rusko: změny a kontinuita** analyzuje ruské a francouzské publikace zabývající se zejména demografickými otázkami. Mezi recenzovanými pracemi jsou např. sborník **Demografická modernizace Ruska 1900–2000, Všesvazový soupis obyvatelstva v roce 1937, Mysteria turkmenské demografie a Etnokulturní profil Ruska: sčítání v roce 2001**.

LP

NOVÝ ZÁKON O NEMOCENSKÉM POJIŠTĚNÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Základní změny v nemocenském pojištění od 1. 1. 2009

Zvýšení zainteresovanosti zaměstnavatelů na vyšší pracovní neschopnosti svých zaměstnanců

Namísto nemocenského během prvních 14 dnů pracovní neschopnosti poskytuje náhradu mzdy zaměstnavatel. Náhrada mzdy náleží jen za dobu, v níž trvá pracovní vztah, který zakládá nemocenské pojištění. Pro náhradu mzdy neplatí žádná ochranná lhůta. Náhradu mzdy¹⁾ dostává zaměstnanec pouze za pracovní dny, přičemž za prvé 3 pracovní dny náhrady mzdy nepřisluší. Náhrada mzdy není zdaňována a neplatí se z ní pojistné na sociální a zdravotní pojištění.

Karenční doba²⁾ byla již zákonem o stabilizaci veřejných rozpočtů zavedena, ale setkala se s velkým negativním ohlasem a na základě Nálezu Ústavního soudu z dubna 2008 byla s účinností od 29. 6. 2008 zrušena. Nový zákon o nemocenském pojištění č. 186/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů, který nabyl účinnosti k 1. 1. 2009, ji však zakotvuje³⁾.

Karenční lhůta, tedy nevyplácení nemocenské (náhrady mzdy) v prvních dnech nemoci, je standardním evropským řešením. Existuje ve 12 z 15 původních členských zemí Evropské unie, nejčastěji v délce 3 dnů. Karenční lhůta mají i tak silně sociální státy, jako jsou skandinávští členové EU – Finsko dokonce v délce 9 dnů. Nepotvrzuje se, že by měla negativní dopad na zdravotní stav jejich obyvatel. Nemocnost je zde nižší, na druhou stranu je lepší průměrný zdravotní stav obyvatel.

Důvodem zavedení náhrady mzdy za stanovenou dobu trvání pracovní neschopnosti je snaha zamezit zneužívání systému jak ze strany zaměstnanců, tak i zaměstnavatelů a zainteresovat zaměstnavatele více na systému nemocenského pojištění a na vývoji pracovní neschopnosti s tím, aby pro své zaměstnance systematicky vytvářeli zdravé pracovní podmínky. Zaměstnavatel má také možnost zaměstnance motivovat různými bonusy pro dosažení nízké nemocnosti. To však nemusí mít vždy pozitivní důsledky, protože vidina finanční odměny může způsobit, že si zaměstnanec nebude nárokovat nemocenské a bude i během nemoci docházet do zaměstnání.

Zaměstnavatel může kontrolovat, zda se zaměstnanec v období prvních 14 kalendářních dnů dočasně pracovní neschopnosti zdržuje v místě pobytu a dodržuje dobu a rozsah povolených vycházek. Zaměstnavatel může také požádat Okresní správu sociálního zabezpečení (OSSZ) o provedení kontroly dodržování léčebného režimu zaměstnance a o ověření správnosti uznání pracovní neschopnosti u příslušného ošetřujícího lékaře. Zaměstnavatel může náhradu mzdy snížit, popř. ji neposkytnout, a to i zpětně, pokud se zaměstnanec nezdržoval v místě pobytu.

Účast zaměstnavatelů na financování v době pracovní neschopnosti zaměstnanců je v Evropské unii poměrně rozšířeným jevem. Převažuje platba náhrady mzdy po omezenou dobu. Jestliže zaměstnavatel poskytuje nemocenské, pak se, až na několik států, jedná o zprostředkování platby s ohledem na následnou kompenzaci plnění ze strany sociální instituce.

Dávkový systém nemocenského pojištění

Z nemocenského pojištění se i nadále poskytují 4 druhy peněžitých dávek:

- Nemocenské,
- Peněžité pomoci v mateřství,
- Ošetřovné,
- Vyrovnávací příspěvek v těhotenství a v mateřství.

¹⁾ Výše náhrady se stanoví z průměrného hrubého hodinového výdělku, který se redukuje pomocí redukčních hranic, odvozených z denních redukčních hranic pro nemocenské (viz část Výpočet dávek nemocenského pojištění), které se vynásobí koeficientem 0,175. Do výše první redukční hranice se započte 90 % výdělku, druhé 60 %, třetí 30 %. V roce 2010 činí první redukční hranice 138,43 Kč, druhá redukční hranice 207,55 Kč a třetí redukční hranice 414,93 Kč.

²⁾ Karenční lhůtu se rozumí obdobím na počátku pojistné události, za které pojistitel neposkytuje pojistné plnění.

³⁾ V roce 2009 došlo oproti roku 2007 v důsledku zavedení karenční doby v ČR ke značnému poklesu počtu ukončených případů dočasné pracovní neschopnosti (téměř o 45 %), naproti tomu se ale zvýšila průměrná doba trvání 1 případu dočasné pracovní neschopnosti z 34,6 dnů na 48,4 dní.

Nemocenské

Zaměstnanec, který je uznán ošetřujícím lékařem dočasně práce neschopným, má nárok na nemocenské od 15. kalendářního dne trvání jeho dočasné pracovní neschopnosti do konce dočasné pracovní neschopnosti, maximálně však 380 kalendářních dnů počítaných od vzniku dočasné pracovní neschopnosti (včetně zápočtu předchozí doby trvání dočasné pracovní neschopnosti).

Nemocenské náleží rovněž ve stanovených případech, jestliže ke vzniku dočasné pracovní neschopnosti došlo po skončení pojištěného zaměstnání v tzv. ochranné lhůtě (tab. 1). Účelem ochranné lhůty je zajistit bývalého zaměstnance po stanovenou dobu po skončení pojištění pro případ vzniku sociální události (pracovní neschopnosti) dříve, než opět nastoupí další zaměstnání. Ochranná lhůta v případě uplatňování nároku na nemocenské činí 7 kalendářních dnů ode dne skončení zaměstnání, které zakládalo účast na nemocenském pojištění (došlo tedy k výraznému snížení této ochranné lhůty, která původně činila 42 dní a byla často zneužívána).

Díky úpravám redukčních hranic (viz **Výpočet dávek nemocenského pojištění**) došlo ke zvýšení maximální měsíční nemocenské (včetně náhrady mzdy od zaměstnavatele) v roce 2010 na 20 198 Kč.

Peněžitá pomoc v mateřství

Základní podmínky nároku na tuto dávku zůstaly zachovány. V den, od něhož je dávka přiznávána, musí trvat účast na nemocenském pojištění nebo ochranná lhůta a v posledních dvou letech před tímto dnem musí trvat účast na nemocenském pojištění po dobu aspoň 270 dnů.

Nový zákon umožňuje střídání matky dítěte s jejím manželem či otcem dítěte v péči o dítě, a to na základě písemné dohody, přičemž každý z nich má při této péči o dítě nárok na výplatu peněžitě pomoci v mateřství po dobu a za podmínek stanovených zákonem o nemocenském pojištění. Střídání se umožňuje od počátku 7. týdne ode dne porodu a četnost střídání omezena není. V případě střídání v péči o dítě se zastaví výplata peněžitě pomoci v mateřství matce a začne se vyplácet tato dávka muži z jeho nemocenského pojištění, pokud splňuje podmínky nároku na její výplatu a naopak.

I nadále se umožňuje uplatňovat nárok na dávku z ochranné lhůty. U žen, jejichž pojištěné zaměstnání skončilo v době těhotenství, činí ochranná lhůta pro vznik nároku na peněžitou pomoc v mateřství tolik kalendářních dnů, kolik činilo toto jejich poslední zaměstnání, maximálně však 180 kalendářních dnů. Výše peněžitě pomoci v mateřství se v roce 2009 podstatně zvýšila, jak ukazuje tabulka 2.

Ošetřovné

Na ošetřovné (dříve podpora při ošetřování člena rodiny) má nárok zaměstnanec, který nemůže pracovat z důvodu, že musí:

Tab. 1 Výše náhrady mzdy a nemocenské od 1. 1. 2010 (30 dní pracovní neschopnosti) [Amount of the replacement wage and the sickness allowance since 1. 1. 2010 (30 days of work disability)]

Hrubá mzda	Náhrada mzdy od zaměstnavatele v Kč	Nemocenské z pojištění v Kč	Celkem v Kč	Podíl k hrubé mzdě v %
10 000	1 727	2 848	4 575	46
15 000	2 592	4 272	6 864	46
20 000	3 457	5 696	9 153	46
25 000	4 277	7 008	11 285	46
30 000	4 851	7 952	12 803	43
35 000	5 428	8 912	14 340	41
40 000	5 791	9 456	15 247	38
45 000	6 080	9 968	16 048	36
50 000	6 368	10 448	16 816	34
55 000	6 656	10 912	17 568	32
60 000	6 942	11 376	18 318	31
65 000	7 232	11 846	19 078	29
70 000	7 519	12 336	19 855	28
75 000	7 670	12 528	20 198	27
80 000	7 670	12 528	20 198	25
100 000	7 670	12 528	20 198	20

Pramen: Vlastní výpočty.

Tab. 2 Porovnání výše peněžitě pomoci v mateřství (PPM) v roce 2008, 2009 a 2010 (30 kalendářních dnů) [Comparison of the amount of the maternity benefit in 2008, 2009 and 2010 (30 calendar days)]

Měsíční hrubá mzda	2008		2009		2010	
	PPM v Kč	podíl k hrubé mzdě v %	PPM v Kč	podíl k hrubé mzdě v %	PPM v Kč	podíl k hrubé mzdě v %
10 000	6 840	68	6 930	69	5 340	53
15 000	10 230	68	10 380	69	8 010	53
20 000	12 750	64	13 830	69	10 680	53
25 000	14 370	57	16 980	68	13 170	53
30 000	14 370	48	19 050	64	14 940	50
35 000	14 370	41	21 120	60	16 710	48
40 000	14 370	36	22 350	56	17 790	44
45 000	14 370	32	23 370	52	18 690	42
50 000	14 370	29	24 390	49	19 590	39
55 000	14 370	26	25 440	46	20 460	37
60 000	14 370	24	26 460	44	21 330	36
64 000	14 370	22	27 510	42	22 230	35
70 000	14 370	21	28 560	41	23 130	33
75 000	14 370	19	28 890	39	23 490	31
80 000	14 370	18	28 890	36	23 490	29
100 000	14 370	14	28 890	29	23 490	23

Pramen: Vlastní výpočty %.

- ošetřovat nemocného člena domácnosti, nebo
- pečovat o zdravé dítě mladší 10 let, protože školské nebo dětské zařízení bylo uzavřeno (z důvodu havárie, epidemie, jiné nepředvídané události), dítěti byla nařízena karanténa, nebo osoba, která jinak o dítě pečuje, sama onemocněla.

Zaměstnanec nemůže uplatnit nárok na ošetřovné na dítě, na které již (zpravidla) druhý z rodičů uplatnil nárok na peněžitou pomoc v mateřství nebo rodičovský příspěvek.

Nově se umožňuje přiznat při splnění stanovených podmínek při jedné potřebě ošetřování (péče) ošetřovné postupně dvěma osobám. Ochranná lhůta pro ošetřovné není stanovena.

Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství

Tato dávka náleží pojistěnce, která byla z důvodu těhotenství, mateřství nebo kojení převedena na jinou práci a z tohoto důvodu dosahuje bez svého zavinění nižšího příjmu než před převedením.

Způsob výplaty dávek

Na rozdíl od právní úpravy účinné do 31. 12. 2008 již nemocenské pojištění svých zaměstnanců neprovádí tzv. velké organizace, ale příslušná okresní správa sociálního zabezpečení (a příslušné služební útvary).

Okresní správa sociálního zabezpečení nárok na dávku posoudí a v případě splnění všech podmínek dávku přizná a následně vyplatí; v opačném případě vydá rozhodnutí o zamítnutí dávky z důvodu nesplnění podmínek. Okresní správa sociálního zabezpečení vyplatí dávku ve lhůtě jednoho měsíce následujícího po dni, v němž byla žádost této správě doručena.

Zaměstnavatelé plní v nemocenském pojištění pouze úkoly:

- oznamovací,
- evidenční,
- při přijímání žádostí o dávky⁴⁾.

Tato změna přinesla doposud asi největší problémy. OSSZ nestíhají v řadě případů vyplácet dávky v příslušné lhůtě a nemocní i ženy na mateřské se tak dostávají do tíživé sociální situace.

Při souběhu nároků na tutéž dávku z více zaměstnání zakládajících účast na nemocenském pojištění se poskytne ze všech zaměstnání pouze jedna dávka, která se vypočte z příjmů dosažených ve všech těchto zaměstnáních.

⁴⁾ Viz <http://www.mpsv.cz/cs/7>

Nemocenské je v členských státech obvykle zdaňováno, zatímco v České republice nikoli. Shodně s dalšími členskými státy se nemocenské v České republice nezahrnuje do vyměrovacího základu pro odvod pojistného.

Výpočet dávek nemocenského pojištění

Určení denního vyměrovacího základu

I nadále se dávky počítají z denního vyměrovacího základu, který se zjistí tak, že se započitatelný příjem zúčtovaný zaměstnanci v rozhodném období (zpravidla období 12 kalendářních měsíců před kalendářním měsícem, ve kterém vznikla sociální událost) dělí počtem „započitatelných“ kalendářních dnů připadajících na toto rozhodné období. Takto stanovený průměrný denní příjem podléhá redukci.

Redukce denního vyměrovacího základu

Systém redukčních hranic pro výpočet denního vyměrovacího základu, z něhož se dávka počítá, zůstává zachován s tím, že se nově zavádí třetí redukční hranice. Redukční hranice jsou vyhlášovány ve Sbírce zákonů sdělením MPSV.

V roce 2010 činí první redukční hranice 791 Kč, druhá redukční hranice 1186 Kč a třetí redukční hranice 2371 Kč.

Redukce se provede tak, že se započte:

- do první redukční hranice
- u nemocenského a ošetrovného 90 % denního vyměrovacího základu,
- u peněžité pomoci v mateřství 100 % denního vyměrovacího základu,
- z části denního vyměrovacího základu mezi první a druhou redukční hranicí se započte 60 %,
- z části mezi druhou a třetí redukční hranicí se započte 30 % a k části nad třetí redukční hranicí se nepřihlédne⁵⁾.

Výše dávek nemocenského pojištění

Výše nemocenského činí:

- 60 % denního vyměrovacího základu od 15. do 30. kalendářního dne trvání dočasné pracovní neschopnosti,
- 66 % od 31. do 60. kalendářního dne trvání dočasné pracovní neschopnosti, a
- 72 % od 61. kalendářního dne trvání dočasné pracovní neschopnosti.

Výše peněžité pomoci v mateřství činí 70 % denního vyměrovacího základu.

Výše ošetrovného činí 60 % denního vyměrovacího základu⁶⁾.

Sazby pojistného na nemocenské pojištění

Sazba pojistného na nemocenské pojištění zaměstnavatele

V souvislosti s novým zákonem o nemocenském pojištění byla zaměstnavatelům uložena povinnost vyplácet zaměstnancům po dobu prvních 14 kalendářních dnů dočasné pracovní neschopnosti náhradu mzdy. Tato povinnost je zaměstnavatelům kompenzována snížením jejich sazby pojistného na nemocenské pojištění. Namísto původních 3,3 % platí na nemocenské pojištění 2,3 %.

Zaměstnavatelům se refunduje formou odpočtu od odváděného pojistného polovina z náhrady mzdy, kterou zaměstnancům vyplatili za prvních 14 dnů trvání pracovní neschopnosti. Zaměstnavatel bude tedy odečítat z částky pojistného, kterou je povinen za jednotlivé kalendářní měsíce odvádět, ½ částky, kterou v kalendářním měsíci, za který pojistné platí, zúčtoval zaměstnancům na náhradu mzdy při dočasné pracovní neschopnosti či nařízené karanténě.

Sazba pojistného na nemocenské pojištění zaměstnance

Od 1. 1. 2009 není zaměstnanec poplatníkem pojistného na nemocenské pojištění.

U osoby vydělečně činné (OSVČ) a zahraničního zaměstnance je vyměrovacím základem pro placení pojistného na nemocenské pojištění tzv. měsíční základ, jehož výši si určují tyto osoby. Měsíční základ však nemůže být nižší než dvojnásobek částky rozhodné pro účast zaměstnanců na nemocenském pojištění podle zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění. Sazba pojistného na nemocenské pojištění u OSVČ a zahraničního zaměstnance činí 1,4 % z vyměrovacího základu.

⁵⁾ Nález Ústavního soudu z 23. března 2010 zrušil k 30. 9. 2011 § 15 zákona č. 155/199 Sb., který obsahoval obdobné redukční hranice v důchodovém pojištění. Pokud by se nějaký navrhovatel domáhal na Ústavním soudu zrušení těchto redukčních hranic i u nemocenského pojištění, je pravděpodobně, že by rovněž uspěl.

⁶⁾ Viz Zákon č. 187/2006 Sb. o nemocenském pojištění, v platném znění.

Od roku 2008 byl stanoven maximální vyměřovací základ (tzv. strop) pro výpočet pojistného do systému sociálního a zdravotního pojištění. Vzhledem k omezenosti výše nemocenských dávek je toto zavedení stropu logické a existuje ve většině okolních zemí. Jeho neexistence měla vliv zejména na zahraniční manažery s vysokými příjmy a zhoršovala tak postavení České republiky. Strop byl stanoven ve výši čtyřnásobku průměrné mzdy. Zavedení horních hranic vyměřovacích základů na sociální pojištění je běžné ve většině států. Stanovení této hranice i v ČR došlo ke snížení vedlejších nákladů práce, vytvoření vhodnějších předpokladů pro zaměstnávání vzdělané a kvalifikované pracovní síly, expertů i zahraničních odborníků v ČR. Došlo rovněž k odstranění neoprávněného zvýhodnění OSVČ, které již maximální vyměřovací základ měli (od roku 1992 činil 486 000 Kč ročně). Úsporná opatření, která platí od roku 2010 však zvyšují tento strop pro výpočet pojistného na šestnásobek průměrné mzdy. Tím se však prohloubí příjmová solidarita v nemocenském pojištění. Nejvíce solidární jsou tak zaměstnanci s příjmem od přibližně 70–150 tis. Kč, jimž se již nemocenské nezvyšuje, ale placené nemocenské pojištění jim nadále roste.

Nemocenské pojištění v roce 2010

Na základě zákona č. 362/2009 byla přijata dočasná úsporná opatření i v oblasti nemocenského pojištění v rámci změn některých zákonů v souvislosti s návrhem zákona o státním rozpočtu České republiky na rok 2010. Tato opatření mají přispět ke snížení deficitu státního rozpočtu a měly by platit pouze v roce 2010.

Jedná se o následující změny:

– zavedení jednotné procentní sazby pro výpočet denní výše nemocenské ve výši 60 %. Při nemoci kratší než 30 dnů se tyto změny nemocenského nedotknou. Při déletrvajících nemoci je však propad příjmů zejména u pracovníků s vyšší mzdou dosti citelný (např. při pobírání hrubé mzdy 60 tis. Kč dostane při nemoci v délce 92 dní o 6215 Kč méně),

– snížení zápočtu výdělku pro stanovení denního vyměřovacího základu do první redukční hranice u peněžité pomoci v mateřství ze 100 % na 90 % a snížení procentní sazby pro zápočet ze 70 % na 60 % denního vyměřovacího základu. Právě tato změna byla nejvíce kritizována. Od 1. ledna totiž došlo ke snížení této dávky zhruba o pětinu (tab. 2).

– zavedení třídenní karenční doby u ošetřovného. V roce 2009 došlo z důvodu karenční doby u nemocenské k nárůstu počtu dávek ošetřovného. Zavedení karenční doby i u ošetřovného mělo tento nárůst zastavit. Došlo k snížení této dávky o třetinu.

Dne 1. 6. 2010 nabývá účinnosti zákon č. 166/2010 Sb., kterým se mění zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, a zákon č. 362/2009 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s návrhem zákona o státním rozpočtu České republiky na rok 2010.

Tímto zákonem dochází v oblasti nemocenského pojištění k některým změnám ovlivňujícím výši dávek.

Dávky v mateřství

Dávky v mateřství se budou vypočítávat stejným způsobem jako v roce 2009. Právní úprava dále stanoví nárok na doplatek pro pojištěnce, kteří pobírali peněžitou pomoc v mateřství před 1. 6. 2010. Doplatky peněžité pomoci v mateřství za období leden až květen 2010 začne ČSSZ vyplácet od října 2010. O doplatek není třeba žádat, pojištěncům bude vyplácen automaticky.

Ošetřovné

S účinností od 1. 6. 2010 se ruší třídenní karenční

Tab. 3 Porovnání výše ošetřovného v roce 2009 a v roce 2010 (do 31. 5. 2010) (doba ošetřování 9 kalendářních dnů) v Kč [Comparison of the amount of the care benefit in 2009 and 2010 to 31. 5. 2010 (the duration of the care period being 9 calendar days) in CZK]

Hrubá mzda	2009	2010
8 000	1 287	858
10 000	1 602	1 068
12 000	1 926	1 284
14 000	2 241	1 494
16 000	2 547	1 710
18 000	2 880	1 920
20 000	3 204	2 136
22 000	3 519	2 346
24 000	3 834	2 562
26 000	4 050	2 706
28 000	4 266	2 844
30 000	4 473	2 988
32 000	4 689	3 132
34 000	4 905	3 270
36 000	5 103	3 414
40 000	5 319	3 558
45 000	5 589	3 738
50 000	5 850	3 918
55 000	6 120	4 092
60 000	6 381	4 266
65 000	6 651	4 446
70 000	6 912	4 626
75 000	7 002	4 698

Pramen: Vlastní výpočty.

dobu ošetřovného. To znamená, že ošetřovné od 1. 6. 2010 náleží od prvního dne potřeby ošetřování (péče) po dobu nejdéle 9 kalendářních dnů (popř. 16 kalendářních dnů v případě osamělého zaměstnance, který má v péči dítě ve věku do 16 let, které neukončilo povinnou školní docházku).

Finanční vyrovnanost systému

Systém nemocenského pojištění by měl být nastaven tak, aby příjmy z pojistného na nemocenské pojištění a výdaje na dávky byly v zásadě vyrovnané⁷⁾. Jak vyplývá z přílohy 1 do roku 2008 byl vývoj nemocenského pojištění pozitivní, v tomto roce dosáhl přebytek výše 14,8 mld. Kč. V prvním roce fungování nového systému příjmy z pojistného na nemocenské pojištění činily 23,3 miliardy Kč, zatímco výdaje na dávky nemocenského pojištění 26 miliard Kč. Nepříznivě se projevil a stále projevuje nejen vliv trvající finanční krize, ale hlavně původně nepředpokládaného dalšího snížení sazeb pojistného na nemocenské pojištění (výměnou za ponechání nesnížené výše daně z příjmů), díky kterému zaměstnanci od 1. 1. 2009 již neplatí pojistné na nemocenské pojištění (do 31. 12. 2008 platili zaměstnanci pojistné na nemocenské pojištění ve výši 1,1 % ze svého vyměřovacího základu).

Tento negativní trend pokračuje i v roce 2010. Růst nezaměstnanosti se sice zastavil, ale výběr pojistného se nezlepšuje. Podnikatelé raději přijímají zaměstnance na dohodu o provedení práce (kde se sociální pojištění neplatí), případně jako OSVČ (kteří mají nemocenské pojištění dobrovolné).

Závěr

Nový zákon o nemocenském pojištění č. 187/2006 Sb., který vstoupil v platnost k 1. 1. 2009 přinesl řadu zásadních změn. Jako nejdůležitější lze uvést:

- komplexní úprava systému nemocenského pojištění. Nový zákon zahrnuje nemocenské pojištění zaměstnanců, příslušníků ozbrojených sil a osob samostatně výdělečně činných (OSVČ),
- zvýšení zainteresovanosti zaměstnavatelů na výši pracovní neschopnosti svých zaměstnanců. Nemocenské náleží až od 15. dne trvání pracovní neschopnosti. Za prvních 14 dnů pracovní neschopnosti poskytuje zaměstnavatel náhradu mzdy,
- přenesení provádění nemocenského pojištění ze zaměstnavatelů (z organizací) na okresní správy sociálního zabezpečení. Zaměstnavatelé se již nerozdělují na organizace a malé organizace,
- změny v redukčních hranicích. Namísto dvou redukčních hranic se nově zavádějí tři redukční hranice,
- změny sazby pro výpočet nemocenského. Při dlouhodobější nemoci se sazby zvyšují,
- změny procentní sazby nemocenského pojištění.

Nová právní úprava sice znamená snížení odvodů pojistného, tedy vedlejších nákladů práce, přesto se zaměstnavatelé mohou oprávněně obávat, zda ve skutečnosti nebude nový systém nemocenského pojištění znamenat celkový nárůst nákladů. Při vyšším procentu pracovní neschopnosti nebudou úlevy na pojistném ani poloviční refundace vyplacených náhrad stačit k pokrytí nákladů. V důsledku toho, může docházet k situacím, kdy zaměstnavatelé budou opakovaně nemocné zaměstnance propouštět.

Kdo na opatření v oblasti nemocenského pojištění „vydělá“, bude záležet na nemocnosti u jednotlivých podnikatelských subjektů. Pokud by v dalších letech zůstala zachována současná úroveň pracovní neschopnosti, bude nový systém nemocenského pojištění znamenat úspory velkým podnikům a naopak malým podnikům tato změna může přinášet významné ztráty. Při současné celosvětové hospodářské krizi to může znamenat i jejich likvidaci.

Nejméně příznivým je nový systém nemocenského pojištění k osobám samostatně výdělečně činným, které, pokud se rozhodnou účastnit se nemocenského pojištění a odvádět pojistné, mají v případě nemoci nárok na dávku od 15. kalendářního dne nemoci, avšak poskytování náhrady mzdy u nich nepřipadá v úvahu.

Systém konstrukce výpočtu náhrady mzdy a nemocenského, tedy redukční hranice a procentní sazby pro stanovení výše náhrady mzdy i dávky s účinností od 1. 1. 2009, je stále nepříznivý pro zaměstnance s nadprůměrnými příjmy, kteří s největší pravděpodobností budou i nadále dávat v řadě případů přednost dovolené před uplatněním nároku na náhradu mzdy a nemocenského. V souvislosti s novým zákonem o nemocenském pojištění se hovoří o snížení solidarity vysokopříjmových pojištěnců s nízkopříjmovými s odvoláním na zavedení maximálního vyměřovacího základu od roku 2008. Přesto je zřejmé, že ani v novém systému není princip zásluhovosti dostatečně prosazován. Někteří autoři (např. *Vostatek*, 2008) zdůrazňují, že právě zachování redukčních hranic znamená, že vlastně sociální nemocenské pojištění u nás zatím nemáme.

⁷⁾ Podrobněji Michálková B. *Hodnocení nového zákona o nemocenském pojištění z pohledu naplnění některých jeho cílů*. Fórum sociální politiky, 2010, 4 (2), s. 19–22.

Je sice pravdou, že ve většině evropských zemí se podílejí na zabezpečení svých zaměstnanců v nemoci zaměstnavatelé a nalezneme zde aplikaci karenční doby, ale kombinací třídní karenční doby a nízkých redukčních hranic i procentních sazeb pro výpočet nemocenského tak, jak obsahuje právní úprava s účinností od 1. 1. 2009, se nyní řadí Česká republika pouze k Francii, Itálii a Řecku.

Extrémně vysoká solidarita v nemocenském pojištění v České republice často vede ke zpochybnování celého veřejnoprávního systému nemocenského pojištění, k návrhům na zrušení povinné účasti i zaměstnanců a k podpoře soukromého nemocenského pojištění (dnes řada pojišťoven nabízí pojištění denní dávky pracovní neschopnosti nebo pojištění denní dávky v nemocnici, zatím ale toto pojištění není příliš využíváno z důvodu výše pojistného, výlukám z pojištění, délce karenční doby atd.). Tento přístup však není pro skupiny obyvatelstva s nižším příjmem akceptovatelný.

Literatura

- Kahoun, V. a kol. 2009. *Sociální zabezpečení – vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 447 s. ISBN 978-80-7387-346-2.
 Krebs, V. a kol. 2007. *Sociální politika*. Praha: ASPI, 503 s., 4. přepracované vydání, ISBN 978-80-7357-276-1.
 Krebs, V. a kol. 2009. *Solidarita a ekvivalence v sociálních systémech*. Praha: VÚPSV, 180 s. ISBN 978-807416-044-8.
 Michálková, B. 2010. Hodnocení nového zákona o nemocenském pojištění z pohledu naplnění jeho hlavních cílů. *Fórum sociální politiky*, 4 (2), s. 19–22.
 Vostatek, J. 2008. Sociální nemocenské pojištění můžeme mít. *Fórum sociální politiky*, 2 (4), s. 27–29.
Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění v platném znění.
 Ženíšková, M. – Příb, J. 2008. *Zákon o nemocenském pojištění s komentářem a příklady*. Olomouc: ANAG, 255 s., 2. vydání, ISBN 978-80-7263-488-0.

Vojtěch Krebs

Příloha 1. Vývoj vybraných ukazatelů nemocenského pojištění v letech 2001–2008 (Appendix: Trend of selected indicators of health insurance in 2001–2008)

Ukazatel	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Průměrný počet nemocensky pojištěných	4 483 455	4 466 699	4 435 434	4 389 251	4 442 703	4 497 033	4 597 021	4 572 443
Nově hlášené případy pracovní neschopnosti (PN)	3 863 031	3 589 680	3 621 995	2 705 662	3 029 448	2 706 825	2 726 634	2 221 739
Počet kalendářních dnů PN (v tis.)	110 431	110 411	110 306	94 083	99 346	95 428	94 274	86 757
Průměrná doba trvání 1 případu PN (dny)	28,6	30,8	30,5	34,8	32,8	35,3	34,6	39,1
Průměrné procento PN	6,75	6,77	6,81	5,86	6,13	5,81	5,62	5,18
Výdaje na dávky NP celkem v mil. Kč	29 585	32 609	34 307	29 563	31 660	32 773	34 671	31 882
Z toho:								
Výdaje na nemocenské v mil. Kč	25 574	28 222	29 523	24 704	26 258	26 963	27 881	24 769
Příjmy z pojistného (vybrané pojistné) v mil. Kč	29 653	31 563	33 316	35 738	37 679	40 535	44 354	46 677

Pramen: MPSV 2010.